

❖ Наукове забезпечення розвитку агропромислового комплексу

7 квітня 2016 року відбулося засідання щорічних Загальних зборів Національної академії аграрних наук України.

У роботі Загальних зборів взяли участь віце-президент Національної академії наук України В.Г. Кошечко, перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Я.В. Краснопольський, заступник голови Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин Верховної Ради України, народний депутат Г.М. Заболотний, голова Київської обласної державної адміністрації М.Д. Мельничук, президент Національної академії педагогічних наук України В.Г. Кремінь, ректор Національного університету біоресурсів і природокористування України С.М. Николаєнко, депутати Верховної Ради України, керівники та спеціалісти сільськогосподарських підприємств, науковці, зарубіжні спеціалісти аграрної сфери.

В обговоренні доповіді взяли участь академіки НААН: В.В. Адамчук, Б.В. Дзюбецький, В.М. Єжов, В.В. Кириченко, Ю.О. Лупенко, Б.Я. Панасюк, В.В. Юрчишин; члени-кореспонденти НААН: О.І. Бондар, М.П. Сичевський; почесні члени НААН: О.І. Борзих, М.С. Васильченко, П.П. Достоевський.

На загальних зборах з доповіддю виступив Гадзало Ярослав Михайлович, президент Національної академії аграрних наук, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН.

Нижче публікуємо виклад доповіді.

Про підсумки діяльності Національної академії аграрних наук України за 2011-2015 роки та основні завдання на перспективу

Сьогодні ми підводимо підсумки нашої діяльності за останні п'ять не легких для Академії років. Віримо, що саме за рахунок науки одна з найбільших аграрних держав в Європі Україна стане світовим лідером виробництва та експорту продовольства.

Дозвольте детальніше зупинитися на наукових здобутках Національної академії аграрних наук України за 2011–2015 роки.

Торік наукові установи Академії завершили п'ятирічний цикл фундаментальних і прикладних наукових досліджень за 44 про-

грамами, виконано понад 2,7 тис. перспективних завдань, спрямованих на наукове забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу країни.

Тричі – протягом 5 років здійснювалася оптимізація структури Академії, також свої корективи внесла політична ситуація – анексія Криму і військові дії на Сході країни. На сьогодні у шести відділеннях Академії об'єднано 9 національних наукових центрів, 30 інститутів, 7 науково-дослідних станцій, один біосферний заповідник, 147 державних підприємств дослідних господарств та 5 інших організацій. Важливо зазначити, що не можна допускати у найближчій і подальшій перспективі будь-яких скорочень в структурі Академії.

На початок 2016 року Академія об'єднувала 101 дійсного члена (академіка), 103 членів-кореспондентів, 41 іноземного і 28 почесних членів. При цьому слід зазначити, що розмір довічної плати за звання академіка та члена-кореспондента (відповід-

но 4601 і 3060 грн) не збільшувався із 2008 року. Тоді як інфляція за цей час перевищила понад 280%, а мінімальна заробітна плата зросла у понад 2,7 раза. Враховуючи це, НААН звернулася до Уряду з пропозицією встановити розмір доплати за звання дійсного члена (академіка) – 8345 грн, члена-кореспондента – 5550 грн та почати їх виплату після закінчення війни на Донбасі.

Вищий керівний орган Академії – Загальні збори – за звітний період скликалися 12 разів, у т.ч. у 2015 році – двічі. Окрім щорічного обговорення науковою громадськістю підсумків діяльності Академії, фінансового забезпечення та формування основних завдань на перспективу порушувалися питання щодо удосконалення системи управління аграрною наукою, розвитку ветеринарної науки, зернового господарства, а також було презентовано три наукові доповіді. У 2015 році на других Загальних зборах окремо ухвалювалося стратегічне питання – Концепція розвитку аграрної науки на основі інноваційної моделі.

Щомісяця впродовж 2011–2015 років регулярно проводилися засідання Президії та Бюро Президії, на яких обговорювалися важливі науково-господарські питання та шляхи підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Так, за звітний період за підсумками таких засідань введено в дію 66 регламентуючих документів, у т.ч. у 2015 році – шість, два передано на затвердження Мінагрополітики України.

У 2013–2014 роках проведено державну атестацію всіх науково-дослідних установ Академії, за підсумками якої 35 установ віднесено до найвищої категорії «А».

З метою стимулювання результативної наукової діяльності запроваджено відомчу заохочувальну відзнаку «Подяка Національної академії аграрних наук України» (2012 р.). У 2011, 2013, 2015 роках проведено конкурс на здобуття премій Національної академії аграрних наук України «За видатні досягнення в аграрній науці», а також щорічно організовується конкурс «За кращу наукову доповідь молодого ученого НААН з фундаментальних та прикладних досліджень».

Наукове забезпечення аграрної галузі вченими НААН упродовж 2011–2015 років здійснювалось на основі імплементації європейських стандартів якості та безпечності в аграрному секторі економіки, з позиції збалансованого природокористування, сталого землеробства, біобезпеки та адаптації аграрного виробництва до змін клімату.

Для раціонального використання ґрунтів ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського» розробив ґрунтово-екологічне районування території України. Підготовлено методику та проект Державної цільової програми «Великомасштабне обстеження ґрунтового покриву України».

Розроблено «Концепцію організації і функціонування моніторингу ґрунтів в Україні з урахування європейського досвіду», Концепцію інноваційного розвитку меліорації земель, Концепцію інтегрованого управління екологічним ризиком деградації ґрунтів та інші програмно-тактичні документи.

У напрямі формування адаптивно-ландшафтних систем землеробства науковцями ННЦ «Інститут землеробства НААН» розроблено типові проектні рішення щодо впровадження заходів з оптимізації структури сільськогосподарських угідь, консервації деградованих ґрунтів і трансформації лукопасовищних угідь, що забезпечують зменшення змиву ґрунту до екологічно допустимих меж, оптимізацію гідрологічного режиму ґрунтів та підвищення продуктивності землеробства на 25–30%.

Вченими Академії були розроблені заходи щодо подолання кризової ситуації у сфері охорони земель і збереження родючості ґрунтів, яка загрожує національній безпеці України, які направлено для розгляду цього питання на засіданні Ради національної безпеки і оборони України.

З метою вирішення проблеми відновлюваних джерел енергії розроблено технологію вирощування високопродуктивних біоенергетичних плантацій деревних культур на вилучених з обробітку осушуваних органогенних ґрунтах, яка забезпечує одержання щороку 25–29 т/га сухої біомаси, або 13–15 т/га умовного палива. За можливого обсягу висаджування верби на площі 0,9–1,0 млн га при переробці її на пелети економія природного

газу сягне 7,0–8,0 млрд м³, що в грошовому еквіваленті становить близько 2 млрд дол.

У результаті виконання програм «Механізація та електрифікація» і «Технічний сервіс» запропоновано моделі процесів та розроблено технічні засоби для внесення добрив, обробітку ґрунту, сівби й догляду за посівами зернових культур для інтенсивного та органічного виробництва продукції. За договорами з підприємствами сільськогосподарського машинобудування розроблено й освоєно промислове виробництво понад 20 найменувань сучасних технічних засобів для енергоощадних технологій виробництва продукції.

За програмою наукових досліджень «Біотехніка» розроблено метод керування якістю ентомологічної продукції, який дозволяє здійснювати нормування вимог до якості та зменшення некондиційної біологічної продукції.

Створено ферментаційний комплекс для виробництва мікробіопрепаратів із сучасною системою автоматизації, дослідний зразок якого пройшов державні приймальні випробування. Використання комплексу дозволяє економити за сезон до 900 кВт•год електроенергії, скорочуючи виробничий цикл на дві години та знижуючи собівартість препаратів на 40 %.

Результативними були дослідження з вирішення питань інформаційного забезпечення дистанційного моніторингу агроресурсів в інтересах АПК України. У межах виконаних науково-дослідних робіт розроблено: концепцію науково-технічної програми «Агрокосмос», методичне забезпечення наземних спостережень у системі моніторингу стану посівів, науково обґрунтовано створення мережі наземних тестових полігонів, методику визначення структури і площ посівів, методику екологічної оцінки агроландшафтів та систем землекористування, технології автоматизованої обробки космічних знімків, нормативне забезпечення з питань проведення наземних спостережень тощо.

Інститутом водних проблем і меліорації розроблено картосхеми районування території України за рівнем забезпеченості гідротермічними ресурсами.

На основі проведених досліджень розроблено Концепцію розвитку зрошення у південному регіоні України, як необхідну передумову досягнення рівня виробництва зерна в обсягах 80 млн т у рік.

Натомість для північних і західних областей України, що ведуть сільськогосподарське виробництво на радіоактивно забруднених землях, науковцями Інституту сільськогосподарства Полісся НААН опрацьовано методологію адаптивно-ландшафтної системи землеробства, яка забезпечує оптимізацію землекористування з урахуванням щільності забруднення ґрунту радіонуклідами. Методологія розкриває основні підходи до організації землекористування в умовах Полісся:

- розораність агроландшафту не більше 5%;
- тваринницький напрям розвитку господарств;
- одержання сільськогосподарської продукції з вмістом радіонуклідів у межах існуючих нормативів;
- припинення горизонтальної та вертикальної міграції радіонуклідів у довкіллі;
- рентабельність виробництва за дотримання рекомендованих технологій вирощування культур, використання кормових угідь та за умовами ринку сільськогосподарської продукції – 70–120%.

Важливе загальносвітове значення мають дослідження екосистеми заповідної території у рамках програми наукових досліджень «Заповідна справа». Встановлено закономірності динаміки чисельності фонових та рідкісних видів флори і фауни, структуру їх популяцій, ритми розвитку, фенодати. Виявлено природні аномалії, охарактеризовано антропогенний вплив на стан заповідного режиму.

Фізичне здоров'я, довголіття і працездатність нації залежать від того, які продукти становлять основу харчування. За останні 10–15 років світова медична наука сформулювала концепцію здорового харчування, в основі якої – найцінніші для здоров'я людини продукти із зерна злаків. Неперевершена цінність їх полягає в наявності багатьох незамінних складових, зокрема рослинної клітковини, антиоксидантів. Добре усвідомлюючи це, у Селекційно-генетичному інституті

– Національному центрі насіннєзнавства та сортовивчення вперше в Україні здійснюються селекційно-генетичні програми зі створення сортів пшениці та ячменю для виготовлення нових продуктів харчування. Дослідження спрямовані на зміни біохімічної структури білків пшениці для зниження негативної дії на організм людини. Тут створено спеціальні сорти пшениці та ячменю для виробництва цілющих соків з пропущеного зерна й приготування функціонального хліба з нього. Виведено сорти білозерної пшениці, яка забезпечує вищий вихід з тонни зерна борошна з підвищеним вмістом дієтичної клітковини і харчовою цінністю борошняних продуктів.

Вперше розроблено схему реєстрації сортів із використанням маркерних технологій й виведено формули сортів, ліній, гібридів пшениці, ячменю, рису, кукурудзи, соняшнику, сорго, необхідні при їх ідентифікації і захисті авторських прав.

За останні п'ять років до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, занесено 45 гібридів соняшнику, створених Інститутом рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН. На державному сорто випробуванні нині знаходяться 23 гібриди.

Центром генетичних ресурсів рослин сформована та підтримується інформаційна система «Генофонд рослин», база паспортних даних якої налічує 98,8 тис. паспортів зразків Національного генетичного банку. Дані про 94 тис. зразків передано до європейського каталогу EURISCO.

За розробку наукових основ і формування Банку генетичних ресурсів польових культур України групі вчених Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва присуджено Державну премію в галузі науки і техніки України (Указ Президента України № 675/2014 від 23.08.2014 р.).

Селекціонерами Інституту зернових культур НААН у 2011–2015 рр. внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, 52 гібриди кукурудзи, 7 гібридів соргових культур, 6 сортів зернобобових та 6 ранніх зернових культур. Розроблено 12 комплексних технологій вирощування зернових і кукурудзи, 8 спеціалізованих сівозмін, 10 систем міні-

мізованого обробітку ґрунту, 48 регламентів застосування пестицидів, 6 методів контролювання екологічного стану середовища, 42 сортові технології для різних сільськогосподарських зон. Сьогодні селекціонери Інституту працюють над гібридами кукурудзи з потенційного урожаю постійно більше 15 т сухого зерна з гектара.

Миронівським інститутом пшениці імені В.М. Ремесла НААН створено і передано на державне сорто випробування України 30 сортів зернових колосових культур, у тому числі: 9 – пшениці м'якої озимої; 6 – пшениці м'якої ярої; 3 – пшениці твердої ярої; 7 – ячменю ярого; 3 – ячменю озимого; 2 – тритикале озимого. До Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, внесено 14 сортів (5 – пшениці м'якої озимої; 2 – пшениці м'якої ярої; 1 – пшениці твердої ярої; 2 – ячменю озимого; 2 – ячменю ярого та 2 – тритикале озимого).

На дослідно-селекційних станціях мережі Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН відібрано та включено до селекційної програми 52 лінії батьківських форм цукрових буряків для створення нових експериментальних гібридів. До державного сорто випробування передано п'ять нових гібридів. З 2011 року започатковано перспективну програму «Біоенергетичні ресурси».

Науковцями Інституту картоплярства НААН розроблено інноваційну енергозберігаючу біотехнологію розмноження оздоровлених сортів картоплі, за якої інтенсивність розмноження зростає в десять разів, а собівартість знижується в чотири рази.

Створено 25 сортів картоплі різних груп стиглості та господарського призначення, у т.ч. 2 сорти з кольоровим забарвленням м'якуша та високим вмістом антиоксидантів, 14 сортів занесено до Реєстру сортів рослин України.

У Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, міститься 266 сортів і 31 гібрид овочевих, баштанних і малопоширених видів рослин селекції Інституту овочівництва і баштанництва НААН та установ-співвиконавців, що становить 45% від загальної кількості (665) зареєстрованих сортів і гібридів вітчизняної се-

лекції, у т. ч. у 2015 році на Державне сортовипробування передано 56 нових сортів і гібридів та 49 занесено до реєстру сортів рослин.

Разом із тим необхідно наголосити, що у галузі садівництва отримано 40 нових сортів плодових і ягідних культур, технологічні та конструкційні схеми 27 нових машин для механізації трудомістких операцій у садах і ягідниках, до Державного реєстру сортів внесено 16 сортів плодових, ягідних та квітково-декоративних культур.

Науковці Національного наукового центру «Інститут виноградарства і виноробства ім. В.Є.Таїрова» розробили Кадастр виноградників України з урахуванням екологічних умов для території чотирьох виноградарсько-виноробних районів Одеської області, створили понад 130 сортів і перспективних форм винограду, з яких 32 внесено до Державного реєстру сортів рослин.

Розроблена та впроваджена вченими Інституту Система сертифікованого виноградного розсадництва України схвалена Комітетом з Державних премій України в галузі науки і техніки у 2015 році.

Результатом досліджень з селекції сільськогосподарських тварин стало створення та офіційне затвердження нових заводських ліній свиней і курей, першої вітчизняної м'ясної породи овець.

Створено інформаційні бази селекційних даних у молочному скотарстві, свинарстві та вівчарстві на 350 тис. тварин.

Відповідно до міжнародних вимог розроблено систему визначення племінної цінності бугаїв-плідників за якістю нащадків, методичні аспекти оцінки племінної цінності коней спортивних порід за типом і роботоздатністю. Проведено оцінку племінної цінності 720 бугаїв-плідників і виявлено 22 бугая – лідери порід.

Селекційні досягнення у тваринництві поповнилися виведенням новим типом коней російської рисистої породи, придніпровською м'ясною породою овець, бірківською барвистою породою курей.

Отримали подальший розвиток дослідження з біотехнологічних методів і технічних засобів репродукції сільськогосподарських тварин. Зокрема розроблено новий спо-

сіб та вдосконалено прилади для локально-фіксованої внутрішньоматкової трансплантації ембріонів свиней у виробничих умовах, завдяки якому вперше у світі одержано четверо поросят–трансплантантів, що є новим кроком у біотехнології відтворення свиней. Обґрунтовано методичні прийоми, створено обладнання й засоби для модернізованих технологій кріоконсервації гамет та систему інтенсифікації відтворення самиць сільськогосподарських тварин.

Розроблено сучасні проекти промислового виробництва свинини під сучасне вітчизняне та імпортерне обладнання з автоматизацією виробничих процесів та запропоновано нові технологічні рішення при проведенні реконструкції свинокомплексів, які за деякими технологічними елементами не мають аналогів у світі та успішно реалізовані в інноваційно-інвестиційних проектах, проектні пропозиції беззбиткового промислового ведення галузі свинарства, модель та методичні рекомендації з виробництва органічної продукції свинарства згідно зі стандартами Європейського Союзу. Зокрема, розроблені об'ємно-планувальні рішення моноблокової забудови свиноферм дозволяють зменшити витрати коштів на етапі будівництва на 16–20 %, скоротити термін будівництва на 20–22 %, збільшити вихід продукції на 1 м² виробничої площі на 35–48% та на одного працівника на 58–66%.

Вперше в аквакультурі України в індустріальних умовах отримано потомство від плідників дунайського лосося та підготовлено рекомендації з проведення штучного відтворення американського веслоноса у ранні нерестові терміни.

Науковці Відділення аграрної економіки і продовольства брали участь у розробленні нових та внесенні змін до чинних законодавчих і нормативно-правових актів щодо забезпечення економічних засад конкурентоспроможного аграрного виробництва та інвестиційної привабливості переробної галузі й сільського господарства.

Роль аграрної економічної науки у реформуванні галузі полягає у вирішенні нових проблем і викликів:

- селозберігаюча модель аграрного устрою;

- завершення земельної реформи – ринок земель;
- стимулююча сільський розвиток податкова реформа;
- іпотечне кредитування;
- розвиток кооперації;
- реформа ринків продукції і логістики в умовах ЄС.

Значну увагу приділено розробці теоретико-методологічних засад розвитку земельних відносин, формування та функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Підготовлено Національну доповідь щодо завершення земельної реформи розроблено методичні підходи до нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення на новій інформаційній основі, а також розроблено Концепцію розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій, якою передбачено визначення напрямів і механізм формування ефективного землекористування, удосконалення земельних відносин та сприяння розв'язанню екологічних і соціальних проблем сільських територій.

Результативність економічної складової наукового забезпечення розвитку аграрної галузі відображають такі наукові розробки: Стратегія розвитку сільського господарства України на період 2020 року; Програма розвитку аграрного сектору економіки України до 2020 року (проект); Концепція Державної цільової програми розвитку сільських територій на період до 2020 року; Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки (Мінагрополітики).

Принципово новою науковою розробкою є нова селозберігаюча модель розвитку аграрного підприємництва та сільських територій України, котра спрямована на вирішення проблем агрохолдингізації, зменшення зайнятості сільського населення, деградації ґрунтів, спаду поголів'я у тваринництві, занепаду сільських територій та сіл. Модель знайшла широку підтримку у виробничих професійних об'єднаннях фермерів малого та середнього підприємництва.

У контексті реалізації основних положень Енергетичної стратегії України на період до

2030 року вченими взято участь у розробці Концепції Державної цільової програми "Біоетанол" та обґрунтовано напрями диверсифікації його виробництва в Україні.

Різномпланова наукова діяльність Академії сприяла відстоюванню позицій України щодо якості рослинних олій різного жирно-кислотного складу, отриманих з вітчизняних сортів і гібридів соняшнику, та збільшення надходжень до бюджету за рахунок експорту олій на 35%.

У межах виконання завдань програми наукових досліджень «Методологічне та організаційне забезпечення інтеграції аграрної науки в інноваційно-інвестиційне середовище наукоємного аграрного ринку» (Інноваційний провайдинг) Інститутом інноваційного провайдингу протягом 2011–2015 років розроблено методологічні засади формування нової інноваційної політики в АПК, обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку аграрної науки, рекомендації щодо законодавчо-правового регулювання реформи науково-технічної та інноваційної сфери.

Сформовано науково-методичну базу створення та функціонування в аграрній сфері наукових і технологічних парків, трансферно-технологічних мереж, інноваційних центрів і бізнес-інкубаторів. Досліджено проблеми інтеграції мереж трансферу технологій, формування їх телекомунікаційних та інформаційних систем, електронних ресурсів і консалтингових послуг щодо забезпечення трансферних операцій.

Розроблено Концепцію розвитку Національної академії аграрних наук України на інноваційній основі та Модель інноваційно-інвестиційного розвитку НААН.

Удосконалення наукової структури на інноваційній основі передбачає адаптацію наукової системи до функціонування та розвитку на ринкових засадах, а також оптимізацію організації управління експериментально-виробничою базою. Це дасть можливість мобілізувати науковий потенціал на вирішення актуальних проблем розвитку АПК в умовах обмеженого фінансування за рахунок підвищення ефективності науково-виробничої системи.

Формування інтегрованої інфраструктури на підприємницьких засадах має на меті:

1) створення Наукового парку на базі об'єктів прав НААН, які мають комерційну цінність, та бізнес-ресурсу аграрних підприємств і венчурних інвесторів; 2) реалізацію бізнес-проектів інноваційно-інвестиційного розвитку на кластерних засадах державно-приватного партнерства. Це забезпечить залучення ринкових ресурсів для інноваційно-інвестиційного розвитку інтегрованої інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності та збільшення вдвічі фінансування науки за рахунок ефективної реалізації венчурних бізнес-проектів.

У рамках виконання програми «Трансфер інновацій» науковими установами-співвиконавцями у 2011–2015 роках щорічно проводилось навчання з відривом від виробництва 28–30 тис. фахівців АПК. За звітний період науковими установами Відділення наукового забезпечення інноваційного розвитку випробувано 3319 завершених наукових розробок, щорічно впроваджувалося в агроформуваннях понад 600 наукових розробок.

Впровадження інновацій позитивно позначилось на діяльності сільськогосподарських підприємств. Зокрема, на 15% підвищилась ефективність використання земельних ресурсів, розширився асортимент продукції і ринки збуту, вироблена продукція більшою мірою відповідає сучасним вимогам ринку та стандартам.

Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою розроблено Концептуальну модель Національної галузевої бібліографічної інформаційно-пошукової системи для пошуку та надання користувачам інноваційної сільськогосподарської науково-технічної бібліографічної інформації, розроблено і видано методичні рекомендації щодо створення бібліометричних портретів учених, бібліометричних профілів періодичних видань аграрного спрямування в наукометричній системі Google Scholar.

Широкою та плідною є співпраця наукових установ Академії з міністерствами, ВНЗ, іншими науковими установами. Так, разом із державною установою «Держгрунтоохорона» розроблено методику агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення; спільно з Мінагрополітики

України – Концепцію виробництва овочево-баштанної продукції в Україні на період до 2015 року, Концепцію розвитку мікрозрошення в Україні до 2020 року, а спільно з Держводагентством України – «Комплекс протидеградаційних заходів на зрошуваних землях України». Спільно з Мінприроди України розроблені заходи законодавчого та нормативно – методичного забезпечення запобігання деградації ґрунтів в Україні включені до проекту Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням.

З Інститутом радіофізики і електроніки ім. А. Усикова створено інформаційний портал (InterAgroMap) щодо стану земель сільськогосподарського призначення з використанням методів дистанційного зондування. У співпраці з Інститутом фізіології рослин та генетики НАНУ досліджено фізіологічні та агрохімічні аспекти використання безводного аміаку під посіви озимої пшениці. Разом із Національним науковим центром «Інститут метрології» НАНУ в межах «Державної програми розвитку еталонної бази на 2011–2015 роки» розроблено методики приготування стандартних зразків ґрунту.

У співпраці з Мінагрополітики, громадською спілкою «Асоціація з плеїнної справи у тваринництві», корпораціями «Тваринпром», «Укрзооветпромстач» розроблено Національні проекти «Відроджене скотарство», «Зерно України», Стратегію розвитку тваринництва України до 2025 року, пілотний проект «Сучасна організаційно-функціональна система селекції у тваринництві», галузеві програми розвитку свинарства, вівчарства та птахівництва, пропозиції про внесення змін до Законопроектів України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі», «Про наукову і науково-технічну діяльність»; Законів України «Про плеїнну справу у тваринництві», «Про бджільництво».

За п'ять років наукові установи НААН внесли 150 пропозицій до Верховної Ради України, 95 – Кабінету Міністрів України, 751 – Мінагрополітики, 585 – іншим мініс-

терствам і відомствам, 728 – до інших органів влади.

Географія міжнародної співпраці науковців Академії охоплює Західну і Східну Європу, Близький Схід, Східну та Південно-Східну Азію, скандинавські країни, США, країни Латинської Америки. Членство Академії та її провідних учених у міжнародних організаціях включає понад 100 європейських та світових міжнародних, центрів, товариств, асоціацій.

Щорічно установи Академії співпрацюють з профільними інституціями, організаціями і фірмами з 55 країн світу. Виконують понад 300 спільних проектів, з яких 20 і більше – гранти. Так, 24 наукові установи НААН долучилися до виконання 74 проектів програми ЄС «Горизонт 2020».

Станом на 01.01.2016 р. загальна чисельність працюючих в НААН становить 20 142 особи, у т. ч. в наукових установах – 7953 особи.

Підготовку наукових кадрів упродовж 2011–2015 років забезпечували аспірантури та спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій з проблем АПК.

Протягом звітного періоду науковими установами Академії видано 1022 найменувань книг, у т.ч. в Україні – 990, в інших країнах – 19, у т.ч. Державним видавництвом «Аграрна наука» НААН підготовлено і видано 143 книги.

У період з 2011 по 2015 рік науковими установами НААН до Українського інституту промислової власності подано 1339 заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності (222 – на винаходи, 1079 – на корисні моделі, 31 – на знаки для товарів та послуг, 5 – на промислові зразки) та отримано 1282 охоронних документи (222 – на винаходи, 1041 – на корисні моделі, 14 – на знаки для товарів і послуг та 1 – на промисловий зразок).

Кращі показники за 5 років мають: Національний науковий центр «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства», який за рік подав 16 заявок та отримав 29 патентів, Інститут ветеринарної медицини – 26 заявок і 17 патентів відповідно, Інститут кормів та сільського господарства Поділля – 14 заявок і 15 патентів, Інститут

овочівництва та баштанництва – 16 заявок і 8 патентів.

Протягом 2011–2015 років науковими установами НААН до Держветфітослужби України передано на державну реєстрацію 842 нових сортів і гібридів рослин, отримано 994 свідоцтва про державну реєстрацію селекційних досягнень у рослинництві.

Також за цей період науковими установами НААН зареєстровано 4 селекційних досягнень у тваринництві.

За звітний період науково-дослідні установи НААН отримали більше 118 млн грн за 11 392 ліцензійними угодами про використання об'єктів права інтелектуальної власності та 253,5 млн грн за 18 025 господарськими угодами про використання наукової та наукоємної продукції.

Кращі показники за 5 років мають: Інститут сільського господарства степової зони, який у 2015 році за 120 ліцензійними угодами отримав 8,5 млн грн, Інститут рослинництва – за 305 угодами отримав 7,8 млн грн та Селекційно-генетичний інститут – за 468 угодами отримав 6,6 млн грн.

Повне виконання Академією функцій наукового забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу ускладнюється недостатнім фінансуванням.

За період 2011–2015 років обсяг видатків на фінансування науково-дослідних робіт та державних цільових програм Національної академії аграрних наук України за рахунок загального фонду державного бюджету становив 2261,5 млн грн, що становить майже половину від потреби.

Важливо зазначити, що загальна сума сплати податків та інших обов'язкових платежів установами, підприємствами та організаціями НААН за 2015 рік становила 650,7 млн грн, тобто на 271,6 млн грн більше від фінансування Академії за 2014 рік.

Станом на 01.01.2016 року в системі Національної академії аграрних наук України функціонує 154 економічно активних державних підприємства дослідних господарств, у землекористуванні яких перебуває 381,8 тис. га сільгоспугідь, та ними у 2015 році сплачено податків та інших обов'язкових платежів на суму 471,6 млн грн, що на 146,6 млн грн більше, ніж у 2014

році. З розрахунку на 1 га ріллі це становить 1397,8 грн.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ НА ПЕРСПЕКТИВУ:

1. Стратегічним завданням у сфері ґрунтознавства, агрохімії та охорони ґрунтів є створення наукових засад збалансованого використання, збереження, прогнозу та управління ґрунтовими ресурсами України.

2. На часі розроблення новітніх геоінформаційних, дистанційних, автоматизованих та інших технологій з охорони та підвищення родючості ґрунтів; нових методів упорядкування інформації про ґрунти та їх стан, її гармонізації зі світовими та європейськими базами даних.

3. Належного наукового забезпечення потребує перехід агрохімічного супроводу виробництва на принципи керованого або так званого точного землеробства, раціональних систем удобрення та адаптації до змін потреб культурних рослин в елементах живлення у процесі онтогенезу та під впливом погодно-кліматичних чинників.

4. У частині науково-методичного забезпечення галузі рослинництва необхідно активізувати пошук і впровадження ефективних та малозатратних способів довготривалого зберігання зразків генетичного різноманіття культур, що репродукуються вегетативно.

5. Посилити генетичні дослідження у напрямі створення сортів і гібридів сільськогосподарських культур з високою продуктивністю, поліпшеною харчовою та кормовою цінністю (бісквітної пшениці, голозерного ячменю).

6. Застосовуючи розроблені методичні підходи з генетики і біотехнології створити принципово нові генотипи сільськогосподарських рослин, пристосованих до змін клімату, з високим потенціалом урожайності, що відповідатиме кращим світовим аналогам.

7. Сучасні технології вирощування сільськогосподарських культур націлювати на повноцінну реалізацію генетичного потенціалу нових сортів і гібридів, забезпечуючи при цьому науковий авторський супровід.

8. Потребують удосконалення законодавчо-нормативне забезпечення організації се-

лекційно-племінної роботи з генетичного поліпшення поголів'я; подальшого розвитку дослідження з теорії живлення тварин, розроблення нових конструктивно-технологічних рішень, спрямованих на здешевлення вартості тваринницьких приміщень, удосконалення технологічного забезпечення процесів кормовиробництва, утримання, доїння, годівлі та біотехнології відтворення тварин.

9. На часі створення сучасних вітчизняних конкурентоздатних імпортозаміщуваних засобів, їх моніторингу, діагностики та профілактики на основі класичних, нано- та рекомбінантних біотехнологій за міжнародними стандартами біобезпеки МЕБ, ФАО та Євросоюзу.

10. Потребують розвитку системи біологічної безпеки та управління біологічними ризиками як ключових складових продовольчої безпеки України, а також аналіз ефективності та доцільності застосування біопрепаратів в існуючій системі протиепізоотичних заходів.

11. Пріоритетними напрямками наукових досліджень у сфері аграрної економіки мають бути визначені:

науковий супровід забезпечення продовольчої безпеки держави, прогнозування фізико-хімічних властивостей харчових систем, удосконалення стандартів і правил торгівлі сільськогосподарською продукцією;

адаптація до вимог Європейського аграрного та підприємницького права інституціональних механізмів земельно-майнових відносин власності, підвищення конкурентоспроможності сільських територій, соціального розвитку сільських громад в умовах децентралізації влади та реформування системи місцевого самоврядування;

пошук шляхів удосконалення зонального і регіонального розміщення сільськогосподарського виробництва, просування агропродукції на світові ринки.

12. Пріоритетними завданнями аграрної науки з інноваційно-інвестиційного розвитку на перспективу є:

мобілізація інноваційного потенціалу наукових установ НААН на проривних напрямках розвитку агропромислового комплексу;

створення корпоративної системи трансферу інновацій, а також запровадження гну-

чкої системи заохочення кооперування науково-дослідних установ із виробничо-комерційними приватними партнерами. Ефективна робота створеного в НААН наукового парку.

Важливим завданням для подальшого розвитку вітчизняної аграрної науки є розроблення і забезпечення виконання на суспільно необхідному рівні «Концептуальних основ та стратегії розвитку НААН на 2016-2030 роки».

* * *

Новини АПК

Україна відкрита для співпраці з датськими інвесторами

Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий висловив зацікавленість у співробітництві з Королівством Данія в аграрній сфері.

«Уже зараз аграрний експорт до Данії становить близько 40 млн дол. США, імпорт – 35 млн дол. При цьому ми не тільки імпортуємо продукти харчування, а й тваринну генетику, яка є найкращою у світі. Ми сподіваємося на розширення власного експорту. Впевнений, що українська продукція буде цікавою для споживачів цієї країни, і ми поступово розширюватимемо свій експортний потенціал та асортимент на датському ринку», – сказав Тарас Кутовий під час зустрічі з урядовцями Данії.

Міністр наголосив, що Україна готова нарощувати власний експорт та відкрита до співпраці з датськими інвесторами: «У нас вже є успішний досвід роботи датських інвесторів в Україні. Цей досвід потрібно продовжувати і розвивати. Зустріч представників урядів обох країн – це дуже правильний крок».

Очільник Мінагрополітики також підкреслив важливість розробки Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки та спрощення процедури ведення бізнесу в Україні, зокрема скасування близько 100 сертифікатів та дозволів протягом останнього часу. За його словами, реформи у сфері дерегуляції будуть продовжуватися.

«Важливим стратегічним напрямом нашої діяльності є вирішення земельного питання та розвиток села. Ми розглядаємо впровадження процедури, яка б давала спеціальні преференції тим, хто долучиться до розвитку сільських територій, хто буде надавати додаткові робочі місця, особливо у сільській місцевості», – додав Міністр.

На його думку, реалізація основних пріоритетів розвитку АПК не можлива без адекватного фінансування, тому для України найважливішим стратегічним напрямом є залучення інвестицій в аграрний сектор. «Ми будемо надавати додаткові можливості інвесторам, які виявлять зацікавленість в аграрному секторі України», – запевнив Тарас Кутовий.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.341.1

*С.А. ВОЛОДІН, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН
Інститут інноваційного провайдингу*

Концептуальні засади платформи «Агротехнополіс» інноваційно-інвестиційного розвитку наукоємної аграрної сфери

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України зумовлює необхідність створення умов для прискореного розвитку на інноваційній основі, яка передбачає реалізацію інтелектуального потенціалу нації, запровадження прогресивних методів та інструментів модернізації виробництва, зниження його ресурсоемності й енергозалежності. В провідних країнах інноваційна модель ґрунтується на основі протекціоністської державної інноваційної політики, на інноваційному потенціалі науки, інфраструктури наукоємного ринку та інноваційній спроможності агропромислового виробництва. При цьому саме інфраструктурна складова є визначальною в побудові ринкової інноваційної економіки, яка утворює трансферний механізм руху інновацій від науки у виробництво, що забезпечує його ефективність, стимулює суб'єктів господарювання до запровадження економічно привабливих розробок з метою збільшення частки доданої вартості в кінцевій продукції.

Особливо гостро ці проблеми стоять в аграрному секторі економіки. Незважаючи на загальнодержавну кризу, останніми роками аграрна галузь є найбільш бюджетоутворювальною, обсяг виробництва продукції сіль-

ського господарства неухильно зростає. Проте рівень технологічного забезпечення в ній не відповідає сучасним вимогам. Курс на підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва за рахунок впровадження інноваційних технологій потребує ринково орієнтовану систему наукових досліджень, модернізації експериментально-виробничої бази за рахунок інвестицій та ефективного механізму комерціалізації науково-технічної продукції.

Отже, необхідні кардинальні зміни в системі функціонування й розвитку аграрної науки. Вітчизняні наукові установи створюють і пропонують виробництву конкурентоспроможні сорти й гібриди сільськогосподарських культур, племінні ресурси і технології. Однак останніми роками потреба в якісних селекційно-технологічних ресурсах значно збільшилася. Державна наукова та освітня система, ослаблена недостатнім фінансуванням і слабкою експериментально-виробничою базою, не витримує конкуренції на ринку насінневих, племінних, агротехнічних ресурсів, втрачає контроль над важливими сегментами наукоємного аграрного ринку під натиском технологічних та фінансових неконтрольованих експансій. Недостатньо розвинутий маркетинг нових сортів, гібридів, порід уповільнює запрова-

© С.А. Володін, 2016

дження у виробництво вітчизняних розробок, що заміщується більш „спритними” іноземними пропозиціями. По деяких культурах, наприклад, зернових, кормових, плодових, ягідних українські сорти мають пріоритет, а по кукурудзі, соняшнику, цукровому буряку, ріпаку, овочевих культурах вітчизняна наука значно поступається іноземним компаніям.

Проведені дослідження довели, що Академія забезпечує продовольчу безпеку України через пропозицію інноваційної продукції з часткою на вітчизняному ринку пшениці – 67%, круп’яних культур – 95, племінних тварин у молочному скотарстві – 90, свинарстві – 75% й ін. Сформовані у кожній області виставкові полігони, мережа науково-консультаційних і дорадчих послуг сільгоспвиробникам, підготовки кадрів для АПК.

Найбільший ефект від конкурентного розвитку може бути досягнутий при комплексному поєднанні можливостей та пропозицій науково-технологічного сектору аграрної економіки з підприємницьким сектором через ефективно працюючу інноваційно-інвестиційну інфраструктуру.

Як показав науковий аналіз, цьому заважає низка причин.

1. Наявна система аграрної науки діє за застарілою схемою створення й поширення наукових знань, яка не може повністю забезпечити потреби агропромислового комплексу в економічно затребуваних науково-технічних розробках з інноваційним потенціалом. Бюджетне фінансування наукових робіт одночасно недостатнє і нецілеспрямоване, внаслідок чого наявні ресурси використовуються неефективно.

2. В аграрному секторі фактично не створена інноваційна інфраструктура, яка в розвинутих країнах складається з виробничо-технологічної, фінансово-інвестиційної, інформаційно-аналітичної та експертно-консалтингової складових. Структура наукоємного ринку, що визначається діяльністю технополісів, наукових, технологічних й індустріальних парків, інноваційних центрів із трансферу технологій, інноваційно-інвестиційних бізнес-інкубаторів, інформаційно-комунікаційних мереж консалтингових та інжинірингових фірм, інституційних

державних і приватних інвесторів, розвивається дуже повільно.

3. В агропромисловому секторі економіки, як у цілому в державі, практично не діє система державного регулювання діяльності в сфері трансферу технологій, стимулювання інноваційного підприємництва й венчурного інвестування. На ринку панують не завжди високоякісні технологічні експансії, яким сприяють фінансові інструменти, яких немає в системі вітчизняної науки та її експериментальної бази.

Тому втрачаються роль і місце аграрної, в тому числі академічної, науки в науковому забезпеченні розвитку АПК на інноваційних засадах, руйнується наукова й експериментальна база, втрачаються спеціалісти, неухильно знижуються пропозиції затребуваних ринком наукових розробок, що обмежує позабюджетні фінансові фонди наукововиробничих структур. Нестача матеріально-технічних ресурсів призводить до зростаючої залежності дослідних станцій та підприємств від сторонніх агротехнічних послуг бізнес-структур, втрати фінансово-господарської спроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці інноваційно-інвестиційного розвитку з урахуванням інфраструктурної складової присвячені праці низки зарубіжних та вітчизняних авторів. Це С. Кастелс [12], Н. Миколенко [7], С. Отрі [11], Р. Смайтор [13].

Науково-практичні питання створення технологічних платформ як організаційно-економічного підґрунтя інноваційної інфраструктури вирішуються в працях таких авторів, як В. Геєць [1], М. Зубець [4], І. Маркіна [6], В. Соловійов [8], І. Уханова [10], Л. Федулова [9], С. Харічков [10].

Проте науково-організаційне й методологічне забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку НААН на концептуальних засадах інфраструктурної складової на базі агротехнологічної платформи опрацьовано не повною мірою.

Мета статті – науково-організаційне та методологічне обґрунтування концептуальних засад підвищення ефективності наукововиробничої бази НААН за рахунок створення інтегрованої з наукою підприємницької інфраструктури та її інноваційно-

інвестиційного розвитку на ринкових засадах державно-приватного партнерства.

Як показали проведені дослідження, проблему повинна розв'язати адаптована до умов сучасного ринку інтегрована з наукою трансферно-технологічна інфраструктура, яка забезпечує зв'язок науки, виробництва, комерційної ринкової мережі та може виконувати функцію платформи з регулювання й стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку наукоємної аграрної сфери.

Виклад основних результатів дослідження. В державах Європейського Союзу стимулювання та підтримка науково-технічного прогресу на інноваційній основі здійснюється за допомогою сучасного інструменту – «технологічних платформ».

Аналіз наукових джерел показав [2; 3], що технологічна платформа – це незалежне від інших партнерство, спрямоване на розвиток науково-дослідних, експериментальних і виробничих сегментів наукоємної сфери, активізацію зусиль по створенню перспективних технологій, нових продуктів (послуг), залучення для цього додаткових ринкових ресурсів.

Згідно з викладеним вище, технологічна платформа передбачає участь усіх заінтересованих сторін – науки, бізнесу, влади, суспільства. Основним завданням технологічної платформи є створення умов для виведення інноваційного продукту на внутрішній та зовнішній ринки через дослідно-технологічні роботи, експериментальне і товарне виробництво, промислову й інноваційну інфраструктуру трансферу технологій.

Технологічна платформа «Агротехнополіс» [5] утворюється за ініціативою Національної академії аграрних наук України, за підтримки Міністерства аграрної політики та продовольства України, за участю громадських організацій АПК як формат інноваційної політики з підтримки діяльності учасників наукоємного аграрного ринку усіх форм власності, які займаються створенням новітніх технологій, виробництвом і реалізацією інноваційної продукції (селекційних матеріалів, насінневих, племінних та інших генетичних і високотехнологічних ресурсів, технічних засобів їх застосування), що забезпечують ефективність аграрного виробництва, функціональність ринкової інфра-

структури та конкурентоспроможність наукоємної й товарної продукції.

Науковцями Інституту інноваційного провайдингу розроблено місію технологічної платформи «Агротехнополіс», що відповідає європейським нормам і пріоритетам рамкової програми «Горизонт-2020».

Її створення передбачає:

забезпечення цивілізованих правил гри на наукоємному аграрному ринку в сфері створення й поширення передових технологій, освоєння виробництва та реалізації інноваційної продукції;

сприяння розвитку вітчизняної дослідно-експериментальної й виробничої бази, виведення на ринок конкурентоспроможної продукції українського походження, захист ринку від неякісних технологій і ресурсів;

створення паритетних відносин державно-приватного партнерства учасників наукоємного ринку (наукових установ, їх експериментальної бази, виробників наукоємної продукції та інших підприємств агробізнесу, консалтингових компаній, обслуговуючих підприємств і фінансових установ) у формі статутних та договірних формувань різних організаційно-правових форм, що забезпечують інноваційно-інвестиційну активність на ринку, захист інтересів сторін, мобілізацію ресурсів на пріоритетних напрямках інноваційного розвитку АПК.

Дослідження довели, що для запровадження технологічної платформи «Агротехнополіс» необхідно (рис. 1):

розробити й затвердити засади державної та міжнародної підтримки програмно-цільових умов і пріоритетних проектних напрямів платформи;

провести заходи щодо популяризації та сприйняття платформи в професійних колах наукоємного аграрного ринку, партнерському середовищі, суспільстві, створити ядро платформи, підписати меморандум дотримання її засад;

заснувати Науковий парк «Агротехнополіс» для забезпечення координації учасників із реалізації спільних проектів інноваційно-інвестиційного розвитку наукоємної аграрної сфери, розвитку інтегрованої інфраструктури з трансферу технологій в АПК та високотехнологічного аграрного виробництва.

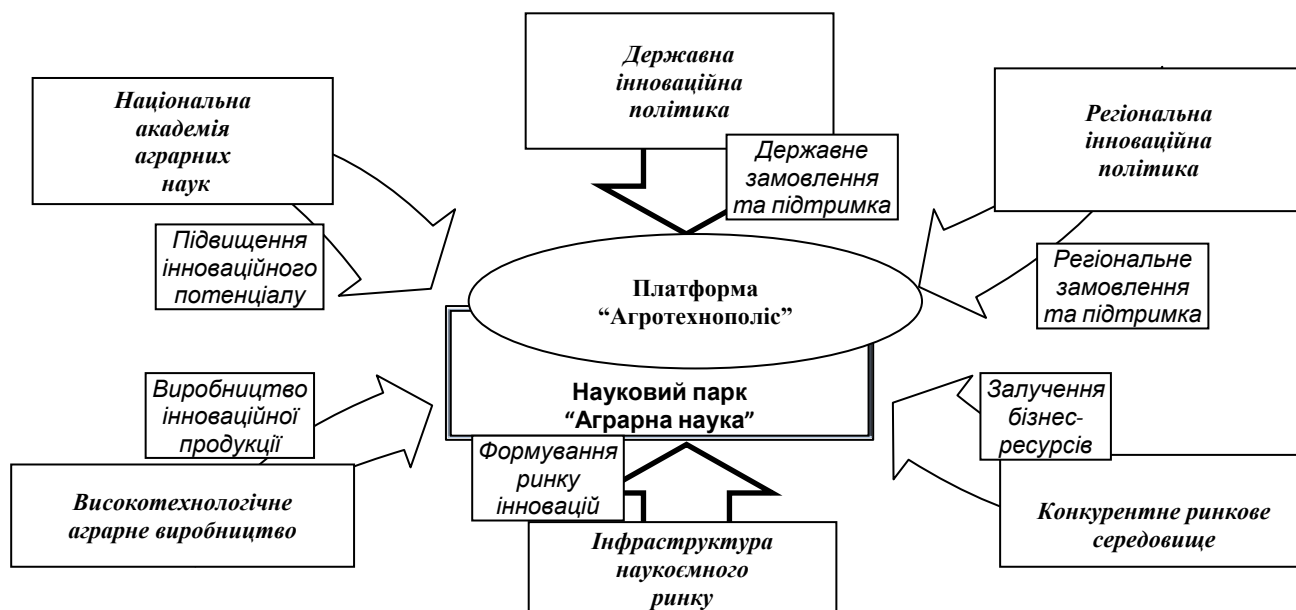

Рис. 1 Модельна база платформи

Технологічна платформа «Агротехнополіс» й інструментарій її запровадження спирається на науково-виробничу базу НААН. На нинішній час Національна академія аграрних наук України має найбільший науковий потенціал в аграрному секторі, власну експериментально-виробничу базу, входить у когорту кращих міжнародних наукових інституцій, утримує банки світового значення генетичних ресурсів рослин, тварин, штамів мікроорганізмів та ін.

Науковий аналіз показав, що відносна частка наукових робіт сучасного рівня й інноваційних пропозицій агропромисловому виробництву неухильно зменшується через обмежене державне фінансування, нестачу сучасного обладнання і спеціалізованої техніки, низький приплив здібної молоді. Застаріла система створення та поширення наукових знань не може забезпечити потребу ринку в економічно затребуваних інноваційних розробках, веде до втрати ринкових сегментів, джерел самофінансування наукових установ, розвитку експериментальної бази.

В умовах обмеженого державного фінансування і ринкових викликів сьогодення Академія головним пріоритетом розвитку бачить створення дієвої системи трансферу інновацій, впровадження сучасних технологій виробництва й переробки сільгосппродукції, підприємницьких методів і способів аграрного менеджменту, створення умов для залучення інвестицій в наукоємну аграрну сферу.

Для цього прийнято Програму інноваційно-інвестиційного розвитку НААН на ринкових засадах на 2016-2020 роки (Постанова Президії НААН від 24 лютого 2016 р.), розроблену Інститутом інноваційного провайдингу.

Реалізація Програми повинна забезпечити підвищення науково-виробничої бази НААН створенням інтегрованої з наукою підприємницької інфраструктури та її інноваційно-інвестиційного розвитку на ринкових засадах державно-приватного партнерства.

Програма ґрунтується на технологічній платформі «Агротехнополіс» і передбачає поєднання потенціалу науково-виробничої мережі Академії, включаючи об'єкти інтелектуальної власності й майнових прав, які мають комерційну цінність, із бізнес-ресурсами ринку в формі статутних і договірних спільних установ та підприємств.

Програма відповідає стратегічним напрямкам розвитку науково-технічної сфери України та її агропромислового сектору, спирається на чинне законодавство у сфері науково-технічної діяльності та експертизи, інноваційної й інвестиційної діяльності, а також діяльності в сфері трансферу технологій. Програмні положення виходять із рішень загальних зборів та Президії Академії, затверджених у 2013-2015 роках концептуальних засад і моделей реформування аграрної науки на інноваційній основі та її інноваційно-інвестиційного розвитку із застосуванням підприємницьких механізмів.

Програмою визначено, що адаптація аграрної науки та її інноваційно-інвестиційний розвиток здійснюються створенням інтегрованої з державною науково-виробничою структурою недержавної підприємницької інфраструктури, яка функціонує на ринкових засадах, забезпечує підвищення конкурентоспроможності науково-інноваційної продукції установ і підприємств НААН та їх здатність досягати результатів у бізнес-середовищі.

Інтелектуальний капітал

Найсприятливішою моделлю ринково-адаптованої інфраструктури, яка відповідає вимогам чинного законодавства і статутним умовам НААН, є побудова на базі та за участю науково-виробничих структур НААН Наукового парку з мережею трансферу наукоємних технологій і продукції у форматі інноваційно-інвестиційних бізнес-проектів та контрактового підприємницького механізму (рис. 2).

Венчурний капітал

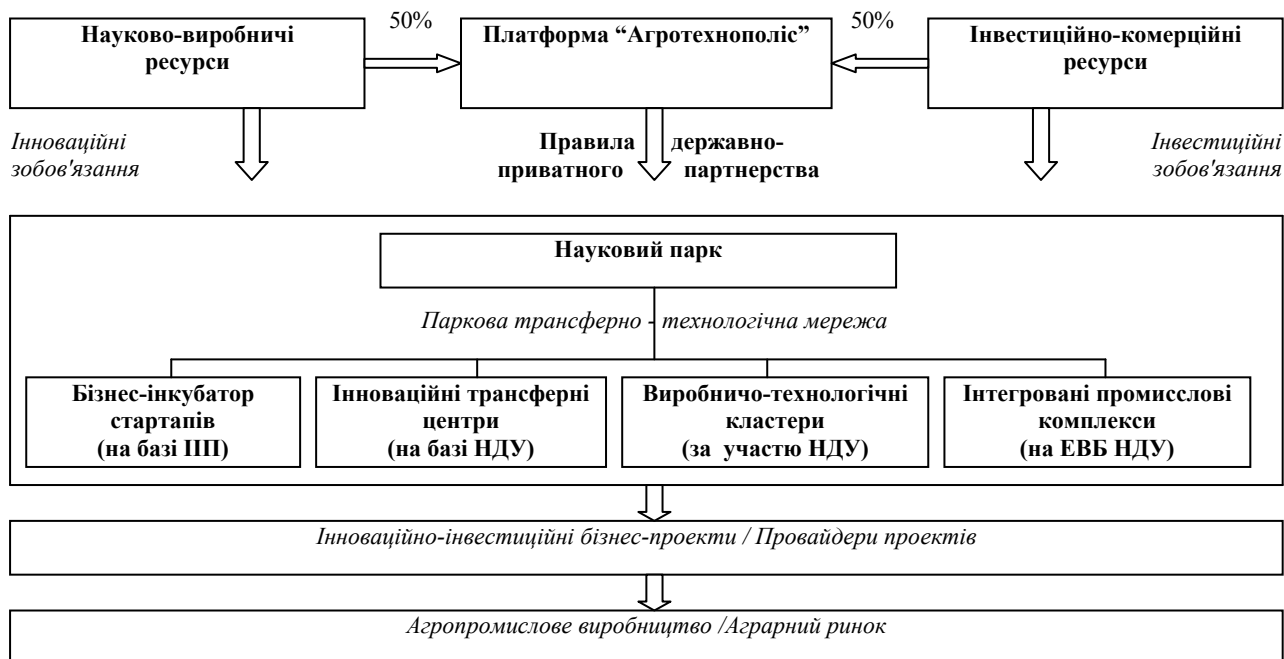

Рис. 2 Інтегрована ринкова інфраструктура

Загальновідомі такі способи формування інтегрованої інфраструктури:

створюється науковий парк на основі спеціального Закону України «Про наукові парки» на засадах державно-приватного партнерства, який забезпечує поєднання інтелектуальних ресурсів науки і фінансових ресурсів бізнесу для реалізації спільних інноваційно-інвестиційних бізнес-проектів та виконує функції координаційної установи підприємницької інфраструктури НААН;

формується паркова трансферно-технологічна мережа, а саме бізнес-інкубатор, що забезпечує підготовку комерційних пропозицій і розробку стартапів наукоємного бізнесу; інноваційні трансферні центри, що надають комплекс консалтингових послуг із трансферу технологій та наукоємної продукції у форматі бізнес-проектів; науково-виробничі кластери, що

ведуть спільну діяльність з освоєння інноваційних технологій, виробництва й реалізації наукоємної продукції за бізнес-проектами; інтегровані промислові комплекси, що створюють правові та економічні умови для залучення інвестицій у проекти інфраструктурного розвитку експериментально-виробничої бази, а також високотехнологічні об'єкти, які посилюють фондооснащеність науково-виробничих кластерів.

Науковий парк створюється із використанням об'єктів прав установ НААН, які мають комерційну цінність, та бізнес-ресурсу аграрних підприємств й інвесторів. Науковий парк функціонує за участю та в інтересах науково-виробничих структур НААН, що визначається в статутних і договірних зобов'язаннях учасників. Механізм функціонування наукового парку передбачає дослідження, експертизу, оцінку та від-

бір науково-технічних об'єктів НААН з інноваційним потенціалом, підготовку на їх основі комерційних пропозицій, які перетворюються бізнес-інкубатором Наукового парку в стартапи наукоємного бізнесу з урахуванням інтересів і за супроводом наукових установ.

Фінансова модель передбачає створення та використання статутного й операційного фондів Наукового парку, а також формування стимулюючих інноваційних та інвестиційних фондів, що забезпечують фінансування спільних бізнес-проектів Наукового парку і комплекс супроводжувальних послуг.

Передбачаються такі форми участі наукових установ у Програмі інноваційно-інвестиційного розвитку НААН на ринкових засадах: запропонуванням об'єктів інтелектуальної власності та пропозицій спільного використання майна на договірних засадах за експертним супроводом Інституту інноваційного провайдингу щодо визначення й комерційної концесії об'єктів, які мають ринкову затребуваність і можуть бути використані для бізнес-впровадження без вилучення та втрати прав володіння (у формі сумісного використання, оренди, тимчасового використання в спецрежимі індустріальних парків й інших).

Комерційні пропозиції наукових установ використовуються як: внески в статутний фонд Наукового парку для одержання корпоративних прав і переваг щодо їх інноваційно-інвестиційного розвитку, внески в статутний фонд спільних підприємств – провайдерів проектів, що залучають інвестиції в розвиток експериментально-виробничої бази та здійснюють трансфер інновацій, об'єкти трансферу в формі стартапів наукоємного бізнесу, які реалізуються провайдерами проектів на договірних засадах в інтересах і з науково-технологічним супроводом установ та підприємств НААН.

На основі пакетів пропозицій для бізнесу від наукових установ НААН, а також їх дослідної та базової виробничої мережі формується портфель бізнес-можливостей НААН для співробітництва й розвитку в системі Наукового парку. Оцінка науково-виробничих бізнес-пропозицій формує загальний внесок засновників від науково-виробничого секто-

ру, який за квотою становить 50% у статутному фонді наукового парку.

Представлення бізнес-пропозицій науки суб'єктам інвестиційного і комерційного агробізнесу дає змогу визначити співзасновників Наукового парку, заінтересованих у реалізації інноваційно-інвестиційних бізнес-проектів на науково-виробничій базі аграрної науки. Незалежно від кількості бізнес-партнерів загальний внесок засновників від інвестиційно-комерційного сектору також становить квоту 50% у статутному фонді Наукового парку.

Таким чином, досягається паритет корпоративних прав та обов'язків представників науково-виробничого й інвестиційно-комерційного секторів співробітництва в системі спільної реалізації проектів Наукового парку. При цьому учасники від науково-виробничого сектору при підписанні установчих документів беруть на себе додаткові інноваційні зобов'язання щодо комерційного використання наданих об'єктів, а учасники від інвестиційно-комерційного сектору беруть зобов'язання щодо прямого фінансування стартапів наукоємного бізнесу, які за конкурсом пропонує Науковий парк для їх комерційного запровадження. Засновники мають пріоритетне право на провадження проектів, що відповідають їхнім інтересам. Для реалізації інших проектів залучаються партнери, які не є засновниками, на договірних умовах.

Означені умови відображаються в засновницьких документах, скликаються установчі збори, обираються органи управління Наукового парку, проводиться його держреєстрація.

Науковий парк розвиває і координує ринкову інфраструктуру, яка утворює паркову трансферно-технологічну мережу за участю наукових установ НААН, її експериментально-виробничої бази, інших учасників спільної діяльності на наукоємному аграрному ринку, інвесторів.

Публічна корпорація – Науковий парк:

Створюється на основі спеціального закону «Про наукові парки» на засадах державно-приватного партнерства;

Забезпечує управління спільними інноваційно-інвестиційними бізнес-проектами розвитку наукоємної аграрної сфери.

Обґрунтовано формування паркової трансферно-технологічна мережі у складі наступних елементів:

Бізнес-інкубатор – забезпечує підготовку комерційних пропозицій, розробку стартапів наукоємного бізнесу та передачу їх провайдерам проектів (на базі Інституту інноваційного провайдингу);

Інноваційні трансферні центри – забезпечують комплекс інформаційних та проектних консалтингових послуг щодо супроводу трансферу технологій, наукоємної та товарної продукції, матеріально-технічних ресурсів (на базі установ НААН).

Виробничо-технологічні бізнес-кластери – забезпечують спільну діяльність з освоєння інноваційних технологій, виробництва та реалізації наукоємної продукції за бізнес-проектами із залученням інвестицій в інтегровані промислові кластерні об'єкти (у формі індустріальних парків).

Трансферно-технологічна мережа Наукового парку забезпечує розробку та запровадження інноваційно-інвестиційних бізнес-проектів, які реалізують акредитовані парком провайдери проектів.

Система управління Наукового парку забезпечує виконання двох основних функцій:

розробку і запровадження спільних інноваційно-інвестиційно-інтеграційних бізнес-проектів у наукоємній аграрній сфері;

визначення на конкурсних засадах провайдерів проектів, моніторинг їхньої проектно-діяльності, надання відповідних послуг.

Реалізація проектів Наукового парку здійснюється за умов комерційної концесії комплексу прав учасників, захищених торговою маркою «Агротехнополіс».

Обґрунтовано науково-організаційний механізм реалізації проектів Наукового парку, що передбачає шість основних етапів (рис. 3):

1. Дослідження інноваційного потенціалу науково-технічних розробок та бізнес-можливостей науково-виробничої бази установ і підприємств НААН, їхніх ліцензійних партнерів. Здійснюється Інститутом інноваційного провайдингу разом із науковими установами НААН.

2. Відбір інноваційних розробок, які мають комерційну цінність, формування пакета пропозицій для бізнесу, оформлення

франшизи комерційної концесії об'єктів прав, оцінка й ведення депозитарного обліку комерційних пропозицій. Проводиться Інститутом інноваційного провайдингу за підтримкою наукових установ на замовлення Наукового парку.

3. Розробка та супровід стартапів наукоємного бізнесу на основі інноваційних розробок установ НААН із залученням інвестицій. Проводиться конкурс, акредитація в Науковому парку й оформлення на договірних умовах провайдерів проектів. Здійснюється учасниками бізнес-інкубатора. Передбачає застосування програмно-аналітичної бази сучасного бізнес-планування і пілотування за міжнародними стандартами, а також інструментарію фандрайзингу щодо залучення інвестицій в інноваційні проекти.

4. Консалтинговий супровід трансферу проекту на галузевому й регіональному рівнях із прив'язкою до науково-виробничої бази установи-ініціатора та партнерської мережі з наданням інформаційно-маркетингових і проектно-конструкторських послуг учасникам трансферних транзакцій. Здійснюється інноваційно-трансферними центрами Наукового парку та їхніми представництвами. Передбачає постановку єдиної інформаційної системи моніторингу наукоємного аграрного ринку, дорадництва з питань створення й трансферу технологій, провайдингу бізнес-проектів.

5. Освоєння, виробництво і реалізація наукоємної та суміжної товарної продукції у формі договірних об'єднань науково-виробничих кластерів за участю наукових установ, їх експериментальної і виробничої бази, партнерів із товарного виробництва, переробки продукції, її комерційного просування до споживачів. Здійснюється провайдером проекту на договірних умовах державно-приватного партнерства в формі спільної діяльності. Передбачає ліцензійні угоди з оригінаторами розробок із сплатою роялті й винагороди за науково-технологічні послуги та ресурси.

6. Виробництво високотехнологічної продукції на базі інтегрованих промислових комплексів, створених за рахунок інвестицій в об'єкти спільного використання господарських приміщень, обладнання, техніки, або орендні об'єкти, в тому числі на основі спе-

ціального режиму захисту інвестицій, передбачених Законом України «Про індустріальні парки». Здійснюється провайдерами проектів, які виконують функцію керуючої компанії інтегрованого промислового комп-

лексу, що забезпечує нарощування виробничих потужностей науково-виробничих кластерів і одержання додаткової вартості від реалізації кластерної продукції

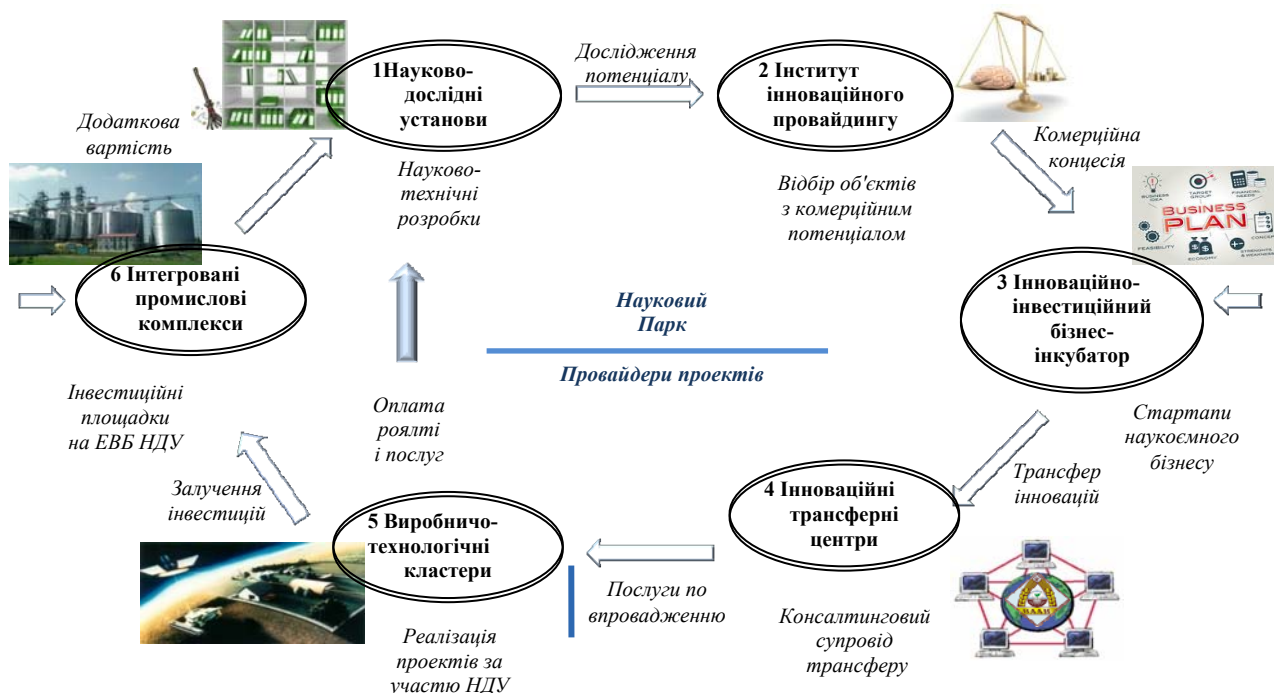

Рис. 3 Алгоритм реалізації проектів

Висновки. Створення Агротехнополісу сприятиме підвищенню ефективності установ та підприємств НААН, їхніх партнерів, зокрема, забезпечить:

мобілізацію інноваційного потенціалу наукових установ на проривних напрямках розвитку агропромислового комплексу;

створення конкурентоспроможної інтегрованої підприємницької інфраструктури трансферу інновацій з інвестиційним забезпеченням, яка сприяє запровадженню науково-технічних розробок на ринкових засадах;

розвиток взаємовигідного державно-приватного партнерства в наукоємній аграрній сфері реалізацією спільних самоокупних інноваційно-інвестиційних бізнес-проектів із пайовою участю державного й приватного

капіталу та об'єктів інтелектуальної власності наукових установ;

залучення сучасних технологій і бізнес-ресурсів до участі в інноваційно-інвестиційному розвитку, що підвищує конкурентоспроможність продукції наукових установ на наукоємному аграрному ринку та збільшує надходження від її реалізації.

Індикатором росту мають стати: суттєве збільшення (в 2,5-3 рази) обсягів фінансування аграрної науки за рахунок нарощування позабюджетних фондів, зосередження інноваційного потенціалу науки на забезпеченні конкурентоспроможності АПК, розвитку галузей і регіонів аграрного виробництва на інноваційній основі, збільшення частки високотехнологічних агропідприємств до 25%, які співпрацюють з аграрною наукою.

Список використаних джерел

1. Гесць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Гесць, В. П. Семиноженко. – К: Знання України, 2006. – 336 с.
2. Горизонт 2020: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fp7-nsp.kiev.ua/assets/Horizont_2020/HORIZON-20201.pdf.
3. Европейские технологические платформы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kt.kharkov.ua/_upload/file/-/etps.pdf.

4. *Зубець М.В.* Кластерний підхід інтеграції та інноваційно-інвестиційного розвитку АПК / М. В. Зубець, С. А. Володін // Вісн. аграр. науки. – 2009. – № 11. – С. 5-8.
5. Концептуальні засади створення Агротехнополісу високотехнологічного забезпечення інноваційного розвитку АПК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naas.gov.ua/3>.
6. *Маркіна І.А.* Конкурентоспроможність підприємств в умовах ринкової економіки // Регіональні аспекти та напрямки підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах інноваційного розвитку: [моногр.] / [Андрєєва Н.М., Головаченко О.М., Маркіна І.А. та ін.]; за заг. ред. М.А. Зайця, О.В. Захарченка, О.М. Коваленка. – Одеса: БМВ, 2014. – 292 с.
7. *Миколенко Н.Г.* Інноваційно-інвестиційний розвиток як основа нормалізації відтворення у сільськогосподарському виробництві / Н.Г. Миколенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_104/33.pdf.
8. *Соловійов В. П.* Передумови та реалії створення інноваційної інфраструктури в Україні / В. П. Соловійов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/18089/1/52-Solovyov-89-90.pdf>.
9. *Федулова Л.І.* Інноваційна економіка: підруч. / Л.І. Федулова. – К.: Либідь, 2006. – 236 с.
10. *Харічков С. К.* Формування раціональної функціонально-організаційної структури та механізму координації учасників технопарку / С. К. Харічков, І. О. Уханова // Економіка: реалії часу. – Одеса, ОНПУ. – 2013. – №3 (8). – С. 180-186.
11. *Athreye, Suma S.* «Technology Policy and Innovation: The Role of Competition Between Firms.» In Pedro Conceicao et al., eds. Science, Technology, and Innovation Policy: Opportunities and Challenges for the Knowledge Economy. Westport, CT: Quorum Books, 2008.
12. *Castells, M., and P. Hall.* Technopoles of the World. London, UK: Oxford University Press, 1994.
13. *Smilor R.* Commercializing technology through new business incubators / R. Smilor // Research management. N. Y., 2002. – Vol. 10, Sept.-Oct. – 36-40 p.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2016 р.

*

УДК 338.432.009.12(477)

**Ю.Є. КИРИЛОВ, доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри
Херсонський державний аграрний університет**

Розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобалізації

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку аграрного сектору економіки України характеризується переходом до якісно нової його стадії, що зумовлюється процесами глобалізації та євроінтеграції. Перед нашою державою й вітчизняним агробізнесом постало завдання розв'язання надзвичайно важливої проблеми, пов'язаної з вибором та реалізацією ефективних шляхів розвитку в нових геополітичних умовах, ко-

ли дедалі відчутнішими стають наслідки впливу глобалізації.

Функціонування аграрного сектору національної економіки останніми десятиріччями характеризується суттєвими системними особливостями і структурними зрушеннями. Йдеться, насамперед, про значну капіталізацію та концентрацію аграрного виробництва в стислі терміни, стрімкий вихід нашої країни на світовий продовольчий ринок й об'єктивне позиціонування України як одного з найбільших виробників продовольства в Європі та світі, модернізацію основних засо-

© Ю.Є. Кирилов, 2016

бів і технологій, оптимізацію зайнятості в аграрному секторі. З іншого боку, згадані позитивні зрушення супроводжуються проблемами деградації агроландшафтів та зниженням природної продуктивності земель й інших ресурсів, неефективною спеціалізацією виробництва та недостатнім державним і суспільним контролем за його веденням, високою енерго- та ресурсоемністю виробничих процесів. До цього додаються проблеми слабкої організації розвитку сільських територій, їх депресивності, недостатньої диверсифікації видів діяльності, безробіття або самозайнятості переважної більшості сільського населення, його зубожіння. Не набула завершальних рис земельна реформа, подальшого розвитку потребують фондовий і страховий ринки, фінансово-кредитний механізм господарювання, вимагає удосконалення державна демографічна й соціальна політика. Отже, йдеться про необхідність розробки відповідних конкурентних стратегій, моделей, механізмів та інструментів, що й визначає актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації досліджувалися низкою провідних вітчизняних учених, серед яких О. Бородіна [1], О. Єранкін [3], Т. Зінчук [4], І. Кириленко [5,6], Ю. Лопатинський [7], Ю. Лупенко [8], М. Пугачов [9] та ін.

Мета статті – обґрунтування подальшого розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації шляхом реалізації національних іміджевих брендів та моделей конкурентоспроможності.

Виклад основних результатів дослідження. Глобалізація стирає національні й культурні кордони між державами та символізує тріумфальний хід глобальних корпорацій і глобальних брендів. Потреба мати власний та неповторний образ для держав світу, як і для будь-якої компанії, що виходить на міжнародний простір, постає дуже гостро. Зрештою, держави й території теж пропонують іноземним компаніям та іноземним громадянам якийсь продукт, а саме – себе як центр туризму, прийняттого місця для ведення бізнесу або вкладення коштів, постачальника якісних товарів тощо. Щоб залучити кошти з-за кордону, країна повин-

на володіти чимось унікальним, оригінальним, упізнаваним, позитивним – усім тим, що формує поняття бренду. Ряд країн і територій вже створили такі бренди й тепер за всіма правилами ведуть маркетингові кампанії з просування їх у середовищі своїх громадян і за кордоном. Ріо-де-Жанейро асоціюється зі знаменитим карнавалом, Голландія залишається країною тюльпанів, Швейцарія – світовим банком, Париж – законодавцем моди, а Гонконг та Сінгапур – економічним дивом.

В умовах глобалізації й періодичного виникнення світових фінансових криз зростають можливості нефінансових інструментів залучення іноземних інвестицій, одним із яких є державний брендинг. Бренд виводить країну на новий економічний рівень, що дуже важливо в умовах кризи, яка охопила світову економіку. Довіра до послуг і товарів, вироблених під брендом, автоматично зростає в кілька разів.

Україна може запропонувати безліч проєктів глобалізованому світові й виграти у боротьбі, тому що має атрибути, які можна репрезентувати світовій громадськості. Бренд України можна формувати на основі позиціонування як цікавої країни з привітними та працьовитими людьми, з унікальною культурою, високоосвіченим населенням і високопрофесійними кадрами, відомими та цікавими туристичними маршрутами (Карпати, Дніпро, Дністер, Асканія-Нова, Хортиця), як центр активного розвитку аграрних технологій на родючих землях. Український чорнозем – ще не бренд, який можна продавати, однак про нього знають у світі.

Україна може відновити статус «Житниці Європи» і поступово формувати бренд «Годувальниця світу»; спробувати себе в якості туристичного майданчика світу, вкладаючи кошти в розвиток інфраструктури Карпат, розвиваючи зелений туризм; призупинити відплив та активізувати приплив «мізків світу» й відповідно стати «країною інновацій». Це розглядається нами як можливі сценарії розвитку подій і напрями позиціонування України в глобалізованому світі (рис. 1).

Рис. 1. Варіанти та напрями національного брендингу

Джерело: Розроблено автором.

Як ніколи, Україні нині необхідний бренд, який чітко окреслить риси привабливості наявних ресурсів. Унікальність народів визначає географія, й українська нація унікальна насамперед тим, що живе на всесвітньому перехресті цивілізацій, релігій, культур. Світу Україна цікава як своїми сучасними досягненнями, так і історичною й культурною спадщиною. Люди хочуть знати душу народу, характер, емоції, його справжнє життя.

На нинішній час Україна не реалізувала повністю свій агропромисловий потенціал на світовому ринку. За оцінками експертів, якщо це відбудеться, то світовий експорт зернових зросте на 15–20% [10]. Отже, за сприятливих умов наша держава може стати житницею Європи. За географічними, ресурсними, кліматичними показниками Україна потенційно спроможна стати державою з пріоритетним розвитком аграрної сфери та одним з основних постачальників на світові ринки сільськогосподарської продукції. Чисельність населення світу постійно зростає й за оцінками експертів [9] до 2050 року вона може сягнути 10 млрд осіб. Глобальний дефіцит продовольства буде ще відчутнішим. Отже, в цих умовах доцільним є формування і просування бренду «Європейська житниця» чи «Годувальниця світу», що в довгостроковому плані при відповідному фінансуванні зможе перетворити Україну на провідну європейську аграрно-промислову державу та закріпити у свідомості світової спільноти свій бренд як країни, що постачає якісні сільськогосподарські продукти.

Процеси глобалізації, євроінтеграційні перспективи й структурні зміни в аграрному секторі економіки України актуалізують питання стосовно відповідності традиційної парадигми сучасним тенденціям і створення такої моделі управління, що забезпечить

конкурентоспроможний розвиток національного сільського господарства. Йдеться про розробку принципово відмінної парадигми, відповідно до якої аграрна галузь України позиціонується як конкурентоспроможна в національній економіці та глобальному економічному просторі. Найбільш прийнятним для України у контексті пошуку її оптимальної економічної моделі слід вважати рух до інституційних і економічних параметрів провідних європейських країн.

Найважливішою характеристикою перспективної національної моделі розвитку в умовах глобалізації буде не підпорядкування національної економіки глобальним економічним процесам, а активне використання позитивів глобальної економіки для оптимізації умов національного економічного розвитку. Це передбачає не зменшення, а зростання економічної ролі держави як гаранта дотримання вищезазначеної умови й організатора та регулятора накопичення критично необхідних ресурсів для ефективного національного саморозвитку. Замість постановки амбітних цілей, не підкріплених достатніми ресурсами розвитку (що простежується практично в усіх сучасних національних програмах), необхідно поставити в центр політики саме цілеспрямоване формування ресурсів розвитку, адаптувавши до них відповідні тактичні цілі й завдання як усередині країни, так і в міжнародній економічній сфері.

Нами запропоновано модель конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки на основі принципу багатофункціональності сільського господарства (рис. 2). Згідно з цим принципом сільське господарство як вид економічної діяльності продукує не лише товари, а й незамінні суспільні блага (послуги) нетоварного характеру, найважливіші з яких – продовольча безпека, економічні умови існування

сільського населення, відтворення селянства, підтримання екологічної рівноваги, збереження біорізноманіття тощо. Власне, продукування згаданих та інших суспільних благ (послуг) служить підставою для надання суб'єктам аграрного господарювання державної підтримки [2].

Основою формування моделі конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору є реалізація групи функціональних стратегій, які конкретизують і створюють конкурентну стратегію через зміцнення конкурентних переваг кожного напрямку. Йдеться про розширення структури експорту, активізацію трансферу технологій вирощування,

агросервісних, меліоративних, консультаційних послуг, диверсифікацію економічних ризиків в умовах глобалізації та підвищення гео економічного статусу України. Модель органічно поєднує різних за формами організації й розмірами суб'єктів виробництва сільськогосподарської продукції та функціонує на засадах кластеризації й сталості. Функціонування моделі відбувається шляхом реалізації в глобалізованому світі інноваційно-інвестиційної, інтеграційної, зовнішньоекономічної, продовольчої, екологічної, маркетингової, іміджевої стратегій управління конкурентоспроможним розвитком національного сектору.

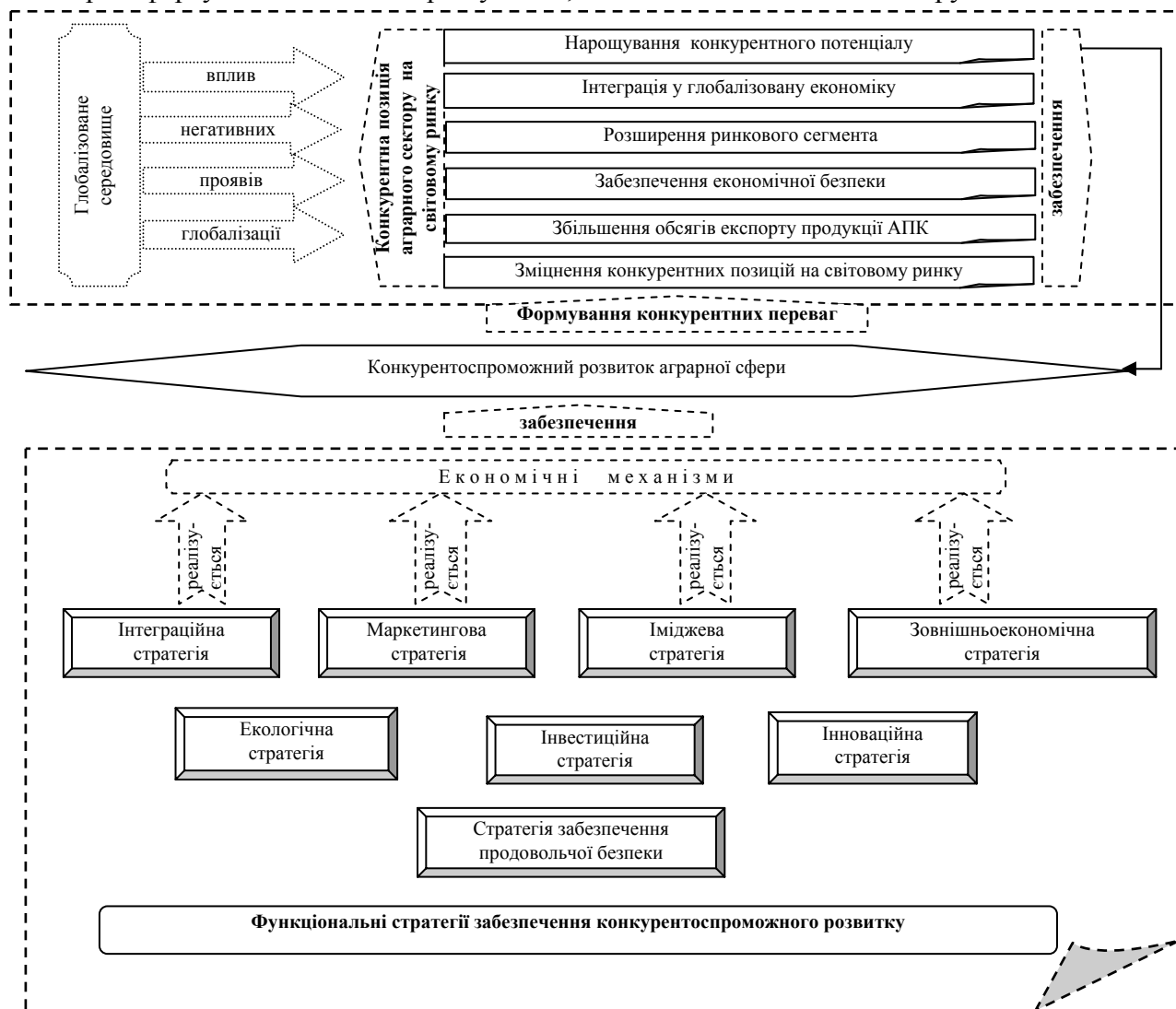

Рис. 2. Модель конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації

Джерело: Розроблено автором.

Особливістю даної моделі є взаємозв'язок цілей функціональних стратегій із конкурентною, таким чином кожна з них орієнтована

не лише на досягнення своєї мети, а також на формування конкурентних переваг і сприятливих умов для забезпечення конку-

рентоспроможного розвитку аграрного сектору національної економіки.

Сільськогосподарські виробники мають дотримувати розробленої стратегії використання інноваційних розробок в аграрному виробництві, що надзвичайно важливо у мінливому економічному просторі, який дедалі більше глобалізується. При розробленні інвестиційної стратегії визначено, що центральне місце в ній відводиться інноваційній складовій, що передбачає формування механізму розробки та впровадження інновацій як конкурентоспроможних технологій, продукції, організаційно-технічних рішень. Аналіз конкурентного середовища й передумов формування стратегії інноваційного розвитку характеризується зниженням продуктивності сільськогосподарських угідь і тварин, загостренням проблем зайнятості сільського населення та фінансового забезпечення аграрного сектору, низьким рівнем конкурентоспроможності продукції й рядом інших проблем. Вищевикладене доводить про необхідність переведення галузі на інноваційну модель розвитку. Економічне зростання суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки, інтенсивне та економічно обгрунтоване запровадження інновацій у виробництво й агроінновацій можливе за умов формування та затвердження на державному рівні комплексу взаємозв'язаних галузевих інноваційних програм і проєктів; фінансового та матеріального забезпечення наукової й науково-технічної сфери; формування інституційного середовища для здійснення і запровадження результатів наукових досліджень; створення ефективних конкурентоспроможних інформаційних центрів; забезпечення контролю за використанням інновацій, визначення їх економічної ефективності та відповідності екологічним, технічним й іншим вимогам.

Метою стратегії є досягнення економічного, організаційного та соціального ефекту задіянням комплексу механізмів державного регулювання. Найважливішими серед них є підвищення у прямий і непрямий способи до обгрунтованого рівня обсягів державної підтримки наукових досліджень та освоєння їх результатів в агропродовольчому виробниц-

тві; формування у межах національної аграрної інноваційної системи (НАІС) ефективної інфраструктури (зокрема, спеціальних агро-економічних зон, агротехнопарків, інформаційних центрів тощо); створення національної системи інформаційних і консультаційних послуг для сільськогосподарських виробників щодо наявності агроновацій та можливостей їх використання; формування системи підготовки спеціалістів галузі, здатних адекватно сприймати і запроваджувати на практиці новітні розробки.

Запровадження агроінновацій, що реалізуються в аграрній сфері, забезпечують прирощення економічного, екологічного й соціального ефектів. Специфіка агроінновацій полягає у використанні в інноваційному процесі природних факторів і компонентів, які при цьому є безпосередніми об'єктами агроінноваційної діяльності. У такому контексті основними завданнями інноваційної стратегії розвитку аграрної сфери є її техніко-технологічна модернізація, забезпечення ресурсозбереження в галузі, підвищення якісних характеристик виробленої продукції, поліпшення екологічної складової сільськогосподарського розвитку. Отже, завдання реалізації даної стратегії – сформулювати достатній запас конкурентних переваг, що забезпечують функціонування за умов несприятливих змін зовнішнього економічного середовища.

Основною стратегічною метою інвестиційної стратегії є досягнення економічного зростання та сталого соціально-економічного розвитку реалізацією ряду науково обгрунтованих стратегічних і тактичних завдань. Формування ефективного економічного механізму регулювання інвестиційного розвитку аграрної сфери як рушійної сили соціально-економічного прогресу розглядається в переліку найважливіших складових процесу забезпечення конкурентоспроможності в умовах впливу процесів глобалізації світової економіки, інтеграції України до ЄС та системних кризових явищ у національному господарстві. Реалізація даної стратегії передбачає розширення напрямів і джерел фінансування, переорієнтацію інвестиційного попиту, удосконалення форм та методів інвестування, обрання най-

прогресивніших, що враховують інтереси всіх сторін-учасниць, максимізують їх очікувані вигоди й мінімізують і розподіляють ризики.

Проведене дослідження виявило необхідність у запровадженні інтеграційної стратегії, що доповнює інноваційну та інвестиційну. Основними формами її реалізації нами визначено створення кластерів, агрохолдингів і кооперативів. До найвідчутніших позитивних аспектів нами віднесено добровільність створення, інформаційно-організаційну підтримку всіх учасників інтегрованих структур, створення асоціацій виробників з метою підтримки координації діяльності учасників кластерів; надання допомоги виробникам у пошуку потенційних партнерів та інформування споживачів щодо переваг продукції. Вищезазначене сприяє досягненню головної мети інтеграційної стратегії – результативному функціонуванню аграрного сектору в умовах ринкової економіки.

Основними завданнями даної стратегії є усунення посередницьких ланок, скорочення матеріальних витрат і збільшення доходу суб'єктів аграрного сектору, забезпечення фінансової стійкості, оптимізація процесу розподілу прибутку через взаємодію фінансово-кредитних установ з аграрним виробництвом. Результатом реалізації даної стратегії буде поліпшення загального економічного стану, підвищення темпів інноваційного процесу, вдосконалення виробництва, збільшення кількості суб'єктів господарювання різних розмірів та форм на внутрішньому й зовнішньому ринках, оптимізація розподілу ресурсів, створення сприятливого інвестиційного і податкового клімату.

Головною метою реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки є фізична й економічна доступність продовольства та продуктів харчування на всій території країни у кожний момент часу і в необхідному асортименті та безпека продовольства для споживачів. Реалізація стратегії вимагає розв'язання завдань щодо запобігання виробництву, реалізації й споживанню неякісних харчових продуктів, забезпечення якісними продуктами всіх верств населення незалежно від соціального статусу та місця проживання, доступності споживання продуктів

харчування принаймні на мінімальному рівні для малозабезпечених прошарків.

Результатом реалізації даної стратегії є удосконалення товарної політики держави, що орієнтується на довгострокові цілі, розбудову національного виробництва, а не лише забезпечення доступними продуктами харчування в короткостроковому періоді; розвиток торговельних зв'язків на ринках аграрної продукції; оптимізація розмірів форм господарювання в цьому секторі; застосування ресурсозберігаючих технологій у провідних галузях й альтернативних джерел і видів енергоносіїв; раціональне використання існуючої й розширення матеріально-технічної бази; забезпечення агросервісного обслуговування суб'єктів господарювання; створення належних умов для зберігання сільськогосподарської продукції.

Екологічна стратегія має на меті забезпечення екологічно збалансованого розвитку аграрної сфери виробництва, відновлення природних систем. Вона є складовою загальної конкурентної стратегії, доповнює та взаємодіє із продовольчою й іміджевою стратегіями. Головними завданнями визначено досягнення позитивних зрушень щодо безпеки та якості продуктів харчування, запобігання деградації ґрунтів, водного і повітряного простору, сприяння збереженню природних ресурсів, переорієнтація аграрного сектору на екологоорієнтований вектор розвитку.

Результатом реалізації даної стратегії є збалансоване використання природно-ресурсного потенціалу; реалізація єдиної політики щодо раціонального та збалансованого використання природних ресурсів й їх відтворення; забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки; реалізація міжнародних екологічно спрямованих угод; інтегрування екологічних і природничих засад у секторальні та галузеві програми розвитку; збереження біологічного різноманіття сільських ландшафтів; створення технологій для виробництва альтернативних джерел енергії на основі сільськогосподарської сировини; мінімізація негативного впливу процесів виробництва на довкілля через стимулювання впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій;

задоволення попиту на екологічні харчові продукти вітчизняного виробництва.

Важливим у забезпеченні конкурентоспроможного розвитку є формування іміджу держави реалізацією відповідної стратегії, головними завданнями якої є подолання негативного сприйняття України, поступальний розвиток нації та економіки в глобалізованому світі, формування й просування унікального образу, бренду, розбудова інфраструктури і туристичного сервісу. Доцільним є розвиток такого історичного етнічного ресурсу, як козацький колорит. До конкурентних переваг розвитку нами віднесено зелений туризм, натуральні продукти харчування, які можна без особливих проблем одержати в будь-якому селі та які відповідатимуть європейським стандартам якості, унікальні природні заповідники, що мають також історичну цінність. У результаті країна може розбудувати свій бренд із погляду туристичної привабливості.

Зовнішньоекономічна стратегія пріоритетними цілями визначає залучення іноземних інвестицій і розвиток підприємництва не лише із традиційними партнерами та провідними країнами світу, а й переорієнтацію на вивчення потреб інших агентів торговельних відносин. До головних завдань віднесено: формування оптимальних товарної та географічної структури експорту продукції; розширення номенклатури експорту й наращування виробництва товарів, які є конкурентоспроможнішими на світових агропродовольчих ринках; нейтралізація ризиків географічної диверсифікації; збереження традиційних і залучення нових перспективних ринків збуту продукції. Стратегічними пріоритетами нами визначено ринки країн Північної Африки, де спостерігається зростання обсягів імпорту аграрної продукції, що вказує на збільшення попиту, імпортоза-

лежність та підвищення платоспроможності регіону.

Результатом реалізації даної стратегії є розширення структури експорту, активізація у сфері трансферту технологій вирощування, агросервісних, меліоративних, консультативних послуг у галузі розробки і запровадження новітніх методів вирощування сільськогосподарських культур у зоні ризикового землеробства; диверсифікація економічних ризиків в умовах глобалізації та підвищення геоекономічного статусу нашої держави.

Висновки. Глобалізація, євроінтеграція, посилення міжнародної конкуренції в результаті стрімких темпів розвитку науково-технічного прогресу й активізації інноваційних процесів вимагають нових підходів до соціально-економічного розвитку нашої держави загалом та окремих галузей її економіки зокрема. Цілеспрямовано сформований бренд України сприятиме збагаченню населення, підвищенню інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності товарів і послуг, рівноправному входженню у систему світогосподарських зв'язків та дасть змогу посісти гідне місце серед лідерів світової економіки. Формування і просування бренду «Європейська житниця» або «Годувальниця світу» в довгостроковому плані при відповідній рекламі та PR-менеджменті допоможе Україні стати провідною європейською аграрно-промисловою державою й закріпити у свідомості світової спільноти свій бренд як держави, що постачає високоякісні сільськогосподарські продукти. Дієвості сформованих брендів сприятиме розроблена модель конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації, в основу якої покладено принцип багатофункціональності сільського господарства.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.* Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації / О. Бородіна // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 94-111.
2. *Бородіна О.* На яку модель аграрного сектора має орієнтуватися Україна у стратегічній перспективі? [Електронний ресурс] / О. Бородіна, І. Прокопа. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/promyshliennost/na-yaku-model-agrarnogo-sektora-maye-oriyentuvatisya-ukrayina-u-strategichniy-perspektivi-.html>.
3. *Єранкін О.О.* Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: моногр. / О. О. Єранкін. – К.: КНЕУ, 2009. – 420 с.
4. *Зінчук Т. О.* Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектору економіки України: моногр. / Т. О. Зінчук. – Житомир : ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2008. – 384 с.
5. *Кириленко І. Г.* Глобалізація Ноосфери & Перспективи України: моногр. / І. Г. Кириленко. – Вінниця: Нілан, 2014. – 464 с.

6. Кириленко І. Г. Перспективи вітчизняного АПК в світлі прогнозів світового ринку продовольства / І. Г. Кириленко, В. В. Дем'янчук // Економіка АПК – 2015. – № 1. – С. 21 – 28.
7. Лопатинський Ю. Ф. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток вітчизняного аграрного сектора / Ю. Ф. Лопатинський // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3(40).
8. Лупенко Ю. О. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: моногр. / Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2015. – 320 с.
9. Пугачов М. І. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектора в зв'язку із підписанням Україною економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом / М. І. Пугачов, В. І. Власов, Б. В. Духницький, Н. В. Кривенко та ін. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2014. – 38 с.
10. Доклад международной конференции по народонаселению и развитию. Каир, 5-13 сент. 1994 г.; пер. с англ. – Нью-Йорк: ООН, 1995. – 198 с.
11. Міф про Україну – житницю світу. Чому аграрний сектор не може стати локомотивом економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/87077>.
12. Anholt S. Competitive identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / Simon Anholt. – N.Y.: PALGRAVE MACMILLAN, 2007 – 147 p.
13. Kyrylov Yu. Forming the paradigm of competitive development of the Ukrainian agricultural sector under conditions of globalization // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development / Scientific Journal. – Lithuania. – 2015. Vol. 37. No. 1: 70-79.
14. Moyer W. Agricultural Policy Reform. Politics and process in the EU and US in 1990 s. / W. Moyer, T. Josling. – Aldershot, 2002.
15. Robertson R. T. The three waves of globalization / R. T. Robertson. – New York: Zed Books, 2003. – 204 p.
16. Scholte J. A. Globalization. A critical introduction / J. A. Scholte. – London: Palgrave, 2000. – 361 p.
17. Wolly O. How to Brand a Nation / O. Wolly // Business at Oxford magazine. – 2005. – Issue 7.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2016 р.

*

УДК [338.43+53:33+316:33]:332.14

**О.І. ПАВЛОВ, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки промисловості
Одеська національна академія харчових технологій**

Сутність теоретичних засад руралістики: понятійно-категоріальний апарат

Постановка проблеми. Сучасний етап глобалізації, що характеризується розвитком двох зустрічних тенденцій – інтеграції та локалізації всіх сфер суспільного життя, по-новому поставив питання щодо взаємодії міської й сільської територіальних підсистем суспільства. Нині неспроможними виглядають як спроби ігнорування специфіки міста та села, так і штучного обмеження сільського розвитку агропродовольчою

функцією. У науковому співтоваристві все більшу підтримку одержує ідея про те, що природна протилежність міста й села не може бути усунена, оскільки життя на землі в індивідуальному житлі садибного типу максимально відповідає потребам людей, високій якості їх життя і демографічного розвитку [9, с. 8]. Саме тому політику сільського розвитку визнано загальноєвропейським пріоритетом [17].

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговують погляди Ф. Броделя про тісні взаємозв'язки села й міста, що зумовлені їх обо-

© О.І. Павлов, 2016

пільною перспективністю [2, с. 418, 419], П. Сорокіна і К. Циммермана про сільсько-міський континуум як конвергенцію міста та села [20, с. 57–58]. Формування єдиного сільсько-міського простору вимагає наукового обґрунтування сутності рурального (від англ. rural – сільський) розвитку й руральності (сільськості) як непересічного соціального феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На тлі домінування галузевого підходу в дослідженні сільської проблематики радянського періоду, протягом 1990-х – початку 2000-х років в економічній науці відбулася почергова зміна внутрішньогалузевої (Лукінов І.), міжгалузевої (Заславська Т.), секторної (Шепотько Л.) і просторової (Бородіна О., Онищенко О., Павлов О., Прокопа І., Саблук П., Юрчишин В.) дослідницьких парадигм.

Становленню руралістики як міждисциплінарної наукової галузі певною мірою сприяли публікації: Х. Притули про європейську практику ідентифікації руральності [10], В. Паціорковського про фундаментальну значимість руральності в просторовому розвитку суспільства [9], західних дослідників про соціальні зміни в сільській спільноті [19] та роль поліфункціональності сільських територій у розв'язанні сільських проблем [21]. Серед перших публікацій з руралістики – й наші дослідження [5;7;8].

В Європейському Союзі до основних критеріїв руральності віднесено кількісні порогові значення територіальних одиниць, які дають змогу розмежувати сільські території від міських [15]. В Європейській хартії сільських районів критеріями класифікації таких районів визначено «протяжність внутрішньої чи прибережної сільської місцевості, включаючи малі міста і села, основна частина території якої використовувалась для ведення сільського та лісового господарств, ремесел, пов'язаних із водою, й рибальства, економічної та культурної діяльності місцевих жителів (ремесла, промисловість, сфера послуг й ін.), заміської рекреації та зон відпочинку (чи природних заповідників) й інших цілей, таких як зведення житла» [18].

Мета статті – визначення сутності та змісту понятійно-категоріального апарату

руралістики, який становить теоретичний фундамент цієї міждисциплінарної наукової галузі, що знаходиться на етапі свого формування.

Виклад основних результатів дослідження. Ступінь опрацювання понятійно-категоріального апарату відображає, з одного боку, рівень наукових знань про об'єкт пізнання на даний момент часу, і внесок у цю справу суб'єктів наукового пізнання, які представляють ті чи інші наукові школи, дисципліни, напрями – з іншого. Презентація руралістики як міждисциплінарної наукової галузі доводить про значну «питому вагу» її понятійно-категоріального апарату в структурі руралістичних знань. У своїй сукупності цей апарат постає як тезаурус, що складається з таких ключових, фундаментальних понять, як «руральність», «руральний розвиток», «руралізація», «руралізм», зміст та обсяг яких формує систему знань про руралістику як міждисциплінарну наукову галузь.

Цілісність теоретичних знань про руралістику багато в чому визначається послідовністю аналізу її понятійно-категоріального апарату. На перший план виходить категорія «руральність» як сутність і стан об'єкта дослідження, далі йдуть: «руральний розвиток» як процес; «руралізація» як суспільне явище, «руралізм» як ідейна течія, що пов'язані з досліджуваним об'єктом.

Приступаючи до характеристики поняття (категорії) «руральність», слід спочатку виявити коло предметів та явищ, на які воно поширюється. Ця процедура є менш трудомісткою, ніж визначення ознак, рис і властивостей, що становлять зміст поняття. Насамперед необхідно визначитися з обсягом поняття.

За великим рахунком сутність руральності зводиться до питання щодо сільської ідентичності, пов'язаної з певним об'єктом сільськості, його видовою діяльністю, а також із простором та місцем діяльності. За класичною схемою атрибутами, виразниками руральної ідентичності (руральності) є селянин, землеробство й село, які позиціонують певний етап цивілізаційного розвитку людства, що класифікується як аграрне суспільство. Саме у такого роду суспільстві його домінуючими та ідентифікуючими компонента-

ми були селянство (соціальна група), хліборобська праця (основний вид господарської діяльності й спосіб існування) і село (тип поселення, простір життєдіяльності). У такому суспільстві все було сільським – населення, заняття й середовище проживання.

У термінах цивілізаційних теорій руральність постає як атрибут доіндустріального етапу суспільного розвитку або як історичний анахронізм, що виявляється в домінантному натурально-патріархальному та аграрно-дрібнотоварному господарських укладах.

У процесі суспільного поділу праці, з появою і подальшим розвитком міст в індустріальну й постіндустріальну епохи, вдосконаленням технічного та технологічного рівня суспільства, аграрний спосіб виробництва матеріальних благ втратив риси універсальності, проте як і раніше залишається домінуючим у руральному просторі. З еволюцією суспільства до традиційно руральних, первинних галузей (сільське господарство, рибальство, мисливство, лісове господарство) додалися рекреація, зелений туризм, а також вторинні (харчова промисловість, переробка) й третинні (торгівля, послуги) види господарської діяльності. Все це говорить про те, що економічна діяльність у руральному просторовому сегменті не обмежується сільським господарством. Більше того, агропродовольче виробництво охопило єдиний сільсько-міський простір. Однак нові види діяльності, що з'явилися на селі на сучасному етапі, не можуть замінити собою функції виробництва сільськогосподарської продукції та суспільного відтворення, що виконуються сільським населенням. Таким чином, селянство, землеробська праця й село, незважаючи на трансформаційні зміни, що відбулися в ході історичної еволюції, як і раніше залишаються суспільно значущими.

Із часом еволюціонували й наукові уявлення про об'єкт пізнання. Спочатку руральність асоціювалася з селом як із рільницьким поселенням, жителі якого займалися переважно землеробством. Тобто, термін «сільський» мав не поселенський, а галузевий відбиток. Згодом за ним закріпилося значення всього того, що було пов'язано з населеним пунктом, що утворився навколо ріллі. З розширенням господарських функ-

цій села воно як і раніше розглядається як місце розміщення агровиробництва. Й у цьому сенсі терміни «аграрний» і «сільський» у наукових публікаціях тривалий час розглядалися як ідентичні, а аграрний сектор економіки ототожнювався із сільським господарством. Із розширенням змістовних рамок сільськості до рівня сільського сектора цей термін набув значення міжгалузевого сектора, що включає в себе харчову та переробну промисловість, виробничу й соціальну інфраструктуру сільської місцевості.

Із введенням у науковий обіг із початку 2000-х років поняття «сільські території» в дослідницькому дискурсі утвердився територіальний підхід, відповідно до якого сільський розвиток одержав трактування процесного прояву комплексного розвитку сільських територій. При такому науковому підході сільські території постають не тільки як простір, але і як об'єкт сільського розвитку. Ідентифікація сільських територій у нашій монографії [6] як агроєкосистеми, економічного простору, соціального середовища й ментального образу сприяла уточненню і поглибленню уявлення про них як про природні та соціально-просторові утворення.

Характеристика руральності за вказаними ідентифікаційними компонентами є ключем для розкриття змісту даного поняття. Розгляд сільських територій як агроєкосистеми дає змогу провести лінію, що розмежовує їх із містами: місце розташування, вид, призначення, характер використання й просторові параметри ландшафту вказують на їхні родові відмінності від міської територіальної підсистеми суспільства. Сільські території як економічний простір мають переважно аграрну спрямованість розвитку, яка органічно поєднується з природоохоронною та оздоровчо-рекреаційною діяльністю. Соціальне середовище сільських територій у просторовому відношенні збігається з межами сільських населених пунктів, а його зміст формує сільський соціум. Показниками розвитку соціального середовища є рівень соціально-культурного, торговельно-побутового обслуговування сільських мешканців, інженерно-комунального облаштування їх місця існування, а також рівень та якість життя населення. За цими показниками, як і за сис-

темою забудови населених пунктів, рівнем їх благоустрою, характером соціальних зв'язків та відносин, способом життя населення ці поселення відрізняються від міських. Сільські території як ментальний простір є продуктом людської свідомості, що закріплений у певному образі цих природних і соціально-просторових утворень. Образ – це суб'єктивна, особистісна картина сільських територій, а її проекція формує мозаїчний ментальний простір. Державі й переважній частині городян притаманний образ сільських територій як виробничих і рекреаційних територій. Міські жителі першого та другого поколінь, які не втратили зв'язку зі своєю малою батьківщиною, сприймають їх як ностальгічні території. Для більшості сільської молоді сільські території не є життєздатними й привабливими. І тільки у невеликої кількості сільських жителів, які проживають у приміській та приморській зонах, склалося ставлення до сільських територій як до вернакулярних (рідних).

Прив'язка руральності до сільської територіальної підсистеми суспільства, яка взаємодіє з відповідною міською підсистемою за принципом «сполучених посудин», дає змогу сформулювати наукове уявлення про зміст поняття «руральності» не за довільно обраними ознаками як ідеально-типовими, а за емпіричними, що відображають не тільки дихотомічність, але і зв'язаність руральності та урбаністичності.

Багатозначність руральності як суспільного явища і наукової категорії відкриває широке поле для дослідницьких практик не тільки економістів, а й географів, соціологів, антропологів, культурологів, істориків, інтереси яких збігаються за об'єктом, але різняться за предметом вивчення, що підтверджує міждисциплінарний статус руралістики.

Тому цілком обґрунтованою виглядає спроба виявлення відмінних властивостей руральності за такими критеріями, як: зайнятість, середовище проживання, розмір громади, густість населення, етнополітичні відмінності та однорідність населення, соціальна диференціація й стратифікація, мобільність, соціальна взаємодія [9, с. 21]. Інша справа, наскільки відносними є ці відмінно-

сті. Насправді, немає необхідності в проведенні спеціального дослідження, аби довести, що за вказаними властивостями сільські приміські території мало чим відрізняються від міст, як і світ малих міст – від світу типово сільських (аграрних) територій. Дане порівняння тільки доводить про те, що руральність має ширші просторові межі, ніж прийнято вважати.

На наш погляд, до найбільш типових ознак, рис та властивостей, що визначають зміст поняття «руральність», слід віднести сільськогосподарський вид використання території, господарську монофункціональність, дрібнодисперсний тип розселення, малоповерхову і садибну забудову території, поєднання агроландшафтів із природними та рекреаційними ландшафтами, соціально гомогенний склад населення, низьку густість населення, елементарну інфраструктуру, спрощену систему комунікації, безпосередній характер міжособистісних відносин.

Таким чином, руральність постає як певний стан суспільства, вид життєдіяльності, переважно аграрний спосіб виробництва матеріальних благ, певний тип суспільного розвитку й соціального устрою.

Руральність – це не усталений раз і назавжди статичний стан, а динамічний розвиток сільського буття, різних його сторін – економічної, соціальної, духовної, політичної, що розвивається в безпосередньому контакті з природним середовищем.

Повною мірою зрозуміти феномен руральності дає її зв'язок з об'єктом цього розвитку – сільськими територіями. Визначення поняття «руральний розвиток» передбачає виявлення об'єктно-структурних компонентів, факторів, його суспільного призначення та суб'єктів розвитку.

Комплексність розвитку сільських територій забезпечується їх полікомпонентною структурою, кожен з елементів якої належить до їх певної складової: соціальної (поселення, населення, соціальна сфера і відповідна інфраструктура), економічної (виробничий комплекс та відповідна інфраструктура, землі) й екологічної (природне середовище).

Фактори рурального розвитку поділяються на фактори «першої природи» (забезпе-

ченість природними ресурсами і природними умовами, географічне положення), а також фактори «другої природи», які створюються людською діяльністю (висока густота населення, людський капітал, інститути, які сприяють поліпшенню підприємницького клімату, мобільності населення, поширенню інновацій) [16, с. 38]. Саме рельєф, кліматичні умови, наявність значної кількості сільськогосподарських земель, лісових, водних, фауністичних ресурсів завдяки використанню людської праці й капіталу забезпечують динамічність рурального розвитку і формують національне багатство України. Різне розташування сільських територій в географічному просторі показує фрагментацію сільського простору й диференціацію рурального розвитку. Що ж стосується чинників «другої природи», то вони проявляються в сільській місцевості у вигляді ефекту опосередкованої дії. Це пояснюється недостатньою інтелектуалізацією сільськогосподарської праці, спекулятивним характером розвитку капіталу і його концентрацією у великих містах, нерозвиненістю на селі ринкової інфраструктури, залежністю підприємництва та інноваційного розвитку від інвестицій, вкладених у галузі, що забезпечують науково-технічний прогрес і високу прибутковість, невизнанням сільськогосподарських земель як капіталу.

Перспективність рурального розвитку визначається суспільним призначенням сільських територій, а саме: гарантуванням продовольчої безпеки країни; формуванням сприятливого життєвого середовища, збереженням селянства як носія української ідентичності та державності; вирівнюванням умов життєдіяльності міського й сільського населення; досягненням і підтримкою балансу між економічним, соціальним та екологічним розвитком; здійсненням соціального контролю над територією.

До суб'єктів управління руральним розвитком належать сільські територіальні громади, їхні представницькі органи (сільські, селищні, районні, обласні ради), органи державної влади загальної й спеціальної компетенції різних рівнів, бізнес-структури та громадські організації.

З урахуванням викладеного, руральний розвиток можна визначити як цілеспрямований процес, що відбувається переважно в межах сільського просторового сегмента, який відіграє важливу роль у життєдіяльності всього суспільства.

Близьким до руральності за своїм значенням є поняття «руралізація», яке має глибший і ширший зміст, ніж це здається дослідникам, що пов'язують це суспільне явище виключно з переселенням частини міського населення на постійне місце проживання в сільську місцевість або з сезонною міграцією городян.

Насправді руалізація є складним та суперечливим суспільним явищем, в основі якого лежать об'єктивні причини: привабливість міста й переваги урбаністичного способу життя; просторове зрощування міста і приміської зони; розміщення в місті підприємств харчової промисловості; матеріальні передумови та ідейні витоки міграції з міста в село.

Перша із зазначених причин виявилася не явно і не відразу. Спочатку перехід від аграрного до індустріального суспільства супроводжувався розоренням села й масовою міграцією селян у міста.

У результаті цього процесу «село затягувало» місто, сприяючи утворенню «суспільства сипучих пісків», тим самим руалізуючи міста [14]. Цей процес відбувався поетапно: колишні селяни перетворювалися в городян спочатку на умовах організаційного набору, потім за лімітом, а в пострадянський період – на власний розсуд. У цьому сенсі руалізація проявляється як зворотний бік урбанізації, що продемонструвала переваги міст як промислових, транспортних, наукових, культурних та адміністративних центрів. Такого роду руалізація виглядає як інверсія урбанізації. Різновидом інверсійної руалізації є «рагулізація», що трактується в спеціальній літературі [1;12] як незавершеність процесу поширення на міський стиль життя продуктів сільської культури, в тому числі моделей поведінки й цінностей, властивих сільським жителям.

Просторова інтеграція міста і прилеглої до нього сільської місцевості, яка відбувається під впливом глобалізації, знайшла свій

прояв у поглибленні взаємозв'язку між урбанізацією та руралізацією, у взаємному впливі міського й сільського способів життя.

Унаслідок втрати в пострадянський період селищами міського типу і малими містами статусу економічних та обслуговуючих центрів через закриття в них переробних підприємств, соціально-культурних і комунально-побутових закладів, відбулося їхнє «повернення» до первинного рурального стану.

Відплив міського населення в сільську місцевість, який визначається окремими авторами [3] як «велика» руралізація або міграція городян [13], характеризується п'ятьма типами:

перший, що викликаний зростанням техногенного навантаження на навколишнє середовище, який з особливою силою проявився в містах;

другий – соціокультурний та природний, в основі якого лежать релігійні й екологічні мотиви;

третій, що проявився в бумі котеджного будівництва в приміській зоні;

четвертий, що пов'язаний із сезонною міграцією дачників;

п'ятий, що класифікується як вимушена міграція, характерна для біженців із країн СНД.

Інші дослідники [4, с. 7] характеризують перелічені типи міграції як прояв антиурбанізму. На наш погляд, у подібному запереченні міського стилю життя лежать причини іншого порядку. Якщо в XIX – першій половині XX ст. втечею до міста людство намагалось врятуватися від «ідіотизму сільського життя», то зараз намітився зворотний процес, в якому відбився суперечливий характер глобалізації. Під впливом інформаційних технологій та сучасних засобів комунікації відбувається віртуалізація всіх сфер суспільного життя, швидко долаються відстані, стискується простір, у результаті чого відбувається втрата автономного існування людської особистості. За таких умов посилюється прагнення до природних витоків людини, комфорту, що асоціюється зі спокоєм і тишею, яких позбавлена міська цивілізація. Тому частина міських жителів вихід із такої ситуації знаходять у заняттях, пов'я-

заних із вирощуванням фруктів та овочів, збиранням плодів природи, рибальством, полюванням, відпочинком на дачі.

Руралізація класифікується [11, с. 159] у вузькому сенсі як заходи щодо інтродукції в міському ландшафті екологічних і естетичних елементів сільського ландшафту. При широкому тлумаченні сутності руралізації, під нею розуміють процеси зростання кількості сільських поселень та чисельності сільського населення, тобто інтенсифікації процесу сільського освоєння території, поширення і збереження сільського способу життя в певних територіальних сегментах агломераційного розселення.

Незважаючи на звужений формат наведеного широкого трактування руралізації, що обмежується її соціальною й поселенською складовими, в ній простежується органічний зв'язок руралізації з руральністю.

Для повноти уявлення про сутність феномену руралізації наведемо її класифікацію. Слід відрізнити уявну (помилкову) руралізацію від дійсної (фактичної). До різновидів першої належать: інверсійна руралізація, сезонна (дачна), вогнищева (заселення міських околиць сільськими мігрантами-маргіналами, які осіли тут не за власним вибором, а за вироком долі, а також використання приміської зони під індивідуальне котеджне будівництво). Цей вид руралізації в цілому оцінюється нами зі знаком мінус по відношенню до руральності. Фактична руралізація пов'язана передусім із розвитком рурального простору і реосвоєнням староосвоєної сільської місцевості (термін, що використовує Нефьодова Т.) у формі ідейної (соціокультурної), екологічної (природної) деурбанізації, але головним чином – розширення рурального сегмента за рахунок суспільного відтворення, насичення ринку робочої сили, оптимізації кількісного складу сільського населення, підвищення його густоти, стабілізації сільської поселенської мережі, збільшення питомої ваги сільськогосподарської продукції у валовому внутрішньому продукті, валової доданої вартості сільського господарства, мисливства, лісового господарства, переробної промисловості в загальному обсязі доданої вартості. Не можна виключати й прояви зазначених

ознак руралізації у вигляді локальних сегментів на кордоні сільського і міського просторів (природні буферні зони), вогнищ традиційної культури села в духовній сфері й ментальності городян. Разом із тим не можна не погодитися з такою думкою [11, с. 283, 284], що незважаючи на урбаністичну скупченість, стреси, складну екологічну ситуацію, дорожнечу життя, важко очікувати масового добровільного повернення городян на обезлюднену сільську периферію.

Ідентифікації руралізму як ідейної течії відведено особливе місце в теорії руралістики. Від того, чи буде руралізм представлений як рефлексуюча ностальгічна свідомість або як напівхлоп'яче голосіння щодо первинного патріархального побуту (вираз Менделєєва Д.), або ж як світогляд та ідеологія, яка виражає й просуває руральність і руралізацію, залежить майбутнє всього соціуму, а не тільки його сільської складової.

Поняття «руралізм» є найменш розробленим у науці порівняно з іншими категоріями руралістики. В історії науки більше закріпився термін «аграризм», проте він не заміщує собою слово «руралізм», яке передає широкий зміст зазначеної ідейної течії.

Історична місія руралізму полягає не стільки в зміні середовища існування сільського соціуму, скільки – самого «*homo ruralisticus*». Тому центральне місце в руралізмі займає антропо-руральний дискурс, який пов'язаний зі світом відчуттів, переживань, світоглядом, розумовою та перетворювальною діяльністю з «переробки» людини, що знаходиться в руральному просторі, й підвищенням його життєствердної ролі в суспільному розвитку. Недооцінка цієї місії загрожуватиме руйнуванням традиційних ціннос-

тей сільського способу життя, втратою селянства як первинної форми існування соціуму, його природної основи, послабленням соціального контролю майже над 80% державної території. Для усунення цієї загрози необхідна серйозна і довготривала робота щодо зміни суспільної свідомості на основі сільськоцентризму як світоглядного принципу, який передбачає перетворення цілей рурального розвитку в задачу загальнодержавного значення.

Висновки. У контексті презентації понятійно-категоріального апарату руралістики вона постає як інтегрована міждисциплінарна наукова галузь, призначенням якої є наукове обґрунтування розширеного відтворення сільських територій як об'єкта рурального розвитку відповідно до їхніх базових функцій і життєво важливої соціальної місії.

Основним питанням, на яке наука поки що не дала обґрунтованої відповіді, є питання про те, що необхідно зробити, щоб життя на сільських територіях було б у радість тим, хто там народжується.

Для цього необхідно в першочерговому порядку розробити модель рурального розвитку України, яка уможливить подолати протиріччя між зростанням виробництва, частки експортної сільськогосподарської продукції та занепадом сільських територій як життєвого простору, природного, виробничого і соціального середовища.

Виходячи з цього, перспективи подальших досліджень у даному напрямі мають бути пов'язані з обґрунтуванням теоретичних засад руралістики, побудовою моделі рурального розвитку, а також з виробленням світоглядної парадигми руралізму як ідейної течії.

Список використаних джерел

1. Бардиян О. Руралізація [Електронний ресурс] / О. Бардиян. – Режим доступу: http://www.belgazeta.by/ru/2009_08_17/lichnyi_vkus/19397/
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст.: у 2 т. – Т. 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе [пер. з фр. Г. Філіпчук] / Ф. Бродель. – К.: Основи, 1995. – 544 с.
3. Высавская И. Большая руралізація, или из города – в деревню [Електронний ресурс] / И. Высавская. – Режим доступу: <http://priazove.ru/?module=articles&action=view&id=220>.
4. Нехамкин В. А. Антиурбанизм как социальное явление: философский анализ / В. А. Нехамкин // Социум и власть. – 2015. – № 2 (52). – С. 6–11.
5. Павлов А. Руральный контекст глобального экономического развития Украины / А. Павлов // Modern Science – Moderní věda. – Praha. – Česká republika, Nemoros. – 2015. – № 5. – С. 15–22.
6. Павлов А. И. Идентификация и классификация сельских территорий: теория, методология, практика: моногр. / А. И. Павлов. – Одесса: Астропринт, 2015. – 344 с.
7. Павлов А. И. Перспективы развития сельских территорий Украины в контексте руралістики как междисциплинарной научной отрасли / А.И. Павлов // Стратегия развития агропродовольственного комплекса России в условиях

соціально-економічної нестабільності: матер. Островських читань 2015. – Саратов: Изд-во ИАП РАН, 2015. – С. 432–436.

8. Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики / О. Павлов // Регіональна історія України: зб. наук. статей [голов. ред. В. Смолій; відпов. ред. Я. Верменич]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. – Вип. 9. – С. 69–86.

9. Пациорковский В. В. Сельско-городская Россия / В. В. Пациорковский. – М.: ИСЭПН РАН, 2010. – 390 с.

10. Питула Х.М. Соціально-економічний розвиток сільських територій: регіональний вимір: моногр. / Х.М. Питула. – Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2015. – 356 с.

11. Пространство современной России: возможности и барьеры развития (размышления географов-обществоведов); отв. ред. А. Г. Дружинин, В. А. Колосов, В. Е. Шувалов. – М.: Вузовская книга, 2012. – 336 с.

12. Супруненко О. Руралізація ака рагулізація / О. Супруненко // Український журнал. – 2008. – № 12. – С. 24–25.

13. Хагуров А. А. Социально-экономическая структура российского села / А. А. Хагуров // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/publ.html?id=2469>.

14. Шлегель К. Возвращение европейских городов [Электронный ресурс] / К. Шлегель. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/oz/2012/3/s47.htm/>.

15. Approaches to Rural Typology in the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hutton.ac.uk/sites/default/files/files/approaches%20rural%20typology-20andrew%27s%20article.pdf>.

16. Krugman P. Geography and Trade / P. Krugman. – Cambridge, MA: MIT Press, 1991. – 476 p.

17. Rural Development Policy 2007 – 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.en.htm.

18. Rural Realities in the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ec.europa.eu>.

19. Rogers E. M. Social Change in Rural Society. An Introduction to Rural Sociology. Third Edition / E. M. Rogers, R. J. Burdige, P. F. Korsching, J. F. Donnermeyer. – Engewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1998. – 342 p.

20. Sorokin P. A. Principles of Rural-Urban Sociology / P. A. Sorokin, C. C. Zimmerman. – N-Y.: Henry Holt and Company, 1929. – 284 p.

21. Vihinen H. Rural Marginalisation and Multifunctional Land Use in Finland. Agrefood Research Working Papers [Електронний ресурс] / H. Vihinen, M. L. Tapio-Bistrom, O. Voutilainen. – Режим доступа: <http://www.mtt.fi/mtts/pdf/mtts103.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2016 р.

* * *

Новини АПК

Розвиток сільських територій та відродження села – наше пріоритетне завдання

Сільське господарство є локомотивом української економіки. При цьому сьогодні основну частину сільгоспвиробників становлять фермери. Зважаючи на це, розвиток села стає важливою умовою для подальшого розвитку всього агросектору. Про це зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий під час виступу на міжнародній конференції «Сільські території в умовах децентралізації: стан, можливості та перспективи».

«Перед нами стоїть пріоритетне завдання – розвиток сільських територій та відродження села. Для цього потрібно, в першу чергу, застосувати територіально-орієнтований підхід до управління розвитком сільських територій, концентрувати зусилля на залученні інвестицій, сприяти розвитку кооперативних моделей та інших ефективних форм організації виробництва, а також проводити з фермерами роз'яснювальну роботу та надавати організаційну підтримку у створенні кооперативів», – наголосив очільник відомства.

Тарас Кутовий підкреслив, що головні завдання з розвитку сільської місцевості окреслені у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. «Вважаю, що розвиток села має ґрунтуватися також на покращенні сільської освіти та розвитку інфраструктури. А держава та органи місцевого самоврядування повинні будь-яким чином сприяти цим процесам», – додав Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 634.83:339.543.624:338.27

*В.В. ВЛАСОВ, доктор сільськогосподарських наук, директор
І.В. БЕЛОУС, кандидат економічних наук,
заведуюча сектором економіки
Національний науковий центр
«Інститут виноградарства і виноделія ім. В.Е.Татаришвили»*

Научное обеспечение развития виноградарства и виноделия в Украине

Постановка проблемы. Анализ мирового агропромышленного производства показывает, что аграрные отрасли эффективно развиваются в тех странах, где одной из основных движущих сил этого развития является наука – постоянный, неисчерпаемый источник инноваций.

Стратегический курс Украины на интеграцию с ЕС базируется на государственной политике, направленной на внедрение инновационной модели перестройки экономики, утверждении Украины как высокотехнологичного государства. Поэтому для повышения конкурентоспособности виноградарской отрасли вопросам внедрения в производство инновационных технологий под постоянным научным сопровождением следует уделять особое внимание и целью аграрной науки должно стать обеспечение адаптации научно-экспериментального процесса к потребностям рыночной экономики на базе перехода на инновационную модель развития.

Виноградарство Украины – наукоемкая отрасль, к тому же это одна из немногих отраслей АПК, которая является социально-ориентированной для крупных регионов, таких как юг Украины и Закарпатье, и значительно влияет на пополнение бюджета этих регионов. Однако в настоящее время в отрасли существует много проблем, решать которые необходимо при тесном взаимодей-

ствии трех сторон: науки, бизнеса и государства.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблему определения современного состояния виноградарско-винодельческого подкомплекса Украины изучали М.В. Зубец [5], И.В. Шевченко [9], И.Г. Матчина [7], В.В. Власов [3], А.Л. Панасюк [8], И.Ю. Єгоров [4] и другие ученые.

Цель статьи – опираясь на данные мировой статистики [10, 12, 13], труды отечественных и зарубежных ученых наметить пути создания благоприятных условий для приостановления негативных процессов, стабилизации и дальнейшего развития виноградарско-винодельческой отрасли на основе концентрации материально-технических, финансовых и других ресурсов производственного и научно-технического потенциала с целью насыщения внутреннего продовольственного рынка конкурентоспособной продукцией и расширения ее экспортного потенциала.

Изложение основных результатов исследования. За последние 40 лет площадь насаждений винограда в Украине (без учета данных временно оккупированной АР Крым) сократилась в пять раз и была на начало 2015 года 48,7 тыс. га., в т. ч. в сельскохозяйственных предприятиях 35,7 тыс. га. Урожайность винограда в Украине, несмотря на отдельные благоприятные периоды, в целом остается низкой. Среднегодовая урожайность за период исследования составила 63,4 ц/га, тогда как средняя урожай-

ность в странах - мировых лидерах производства винограда – 100,0-120,0 ц/га. Валовые сборы винограда также имеют тенденцию к снижению. За последние 40 лет объем производства винограда в Украине сократился в два раза. Основными причинами дестабилизации виноградарства и виноделия в стране являются: закладка виноградников без учета экологических факторов; нерациональный сортовой состав насаждений; низкое качество посадочного материала винограда; низкий уровень агротехнического состояния виноградников; общий кризис экономики Украины.

Отечественный рынок винограда и вина ныне находится в состоянии застоя. Это связано, прежде всего, с низкой рентабельностью, или даже убыточностью мелких производств, вызванной повышением стоимости лицензий, низкой урожайностью насаждений, дороговизной создания собственной сырьевой базы, затратным продвижением продукции на рынок. Но анализ рынка винопродукции, в частности в розничной торговой сети, показывает наличие тенденции к повышению спроса на указанную продукцию виноделия, что делает эту отрасль перспективной к развитию.

Проблемы развития виноградарской отрасли Украины привели к значительному опережению увеличения объемов импорта винопродукции по сравнению с объемом ее экспорта. По мнению исследователей рынка такая ситуация будет наблюдаться и в будущем. Хотя в основном предложение винопродукции на рынке Украины определяется объемами отечественных производителей.

Средние цены на виноград в 2014 году увеличились по сравнению с 1998 годом в восемь раз. Одновременно в пять раз выросли и производственные затраты в расчете на 1 ц. Это объясняется как необходимостью возмещения реальных затрат на производство винограда, так и сокращением предложения [1, 2].

В Украине в настоящее время уровень потребления винограда на порядок ниже научно обоснованных норм (1,0 кг на одного человека в год при норме 10-12 кг), насыщенность рынка свежим виноградом составляет в среднем 13,6%. Потребление ви-

ноградного вина на одного человека в год на порядок ниже европейского. Невысокие показатели насыщенности рынка свежим виноградом и виноградным вином обусловлены, по нашему мнению, низкой платежеспособностью населения и уровнем производства продукции на душу населения [1, 2].

Повышению конкурентоспособности виноградарства и виноделия Украины и их интеграции в мировое экономическое пространство противодействует также целый ряд проблем, среди которых: несоответствие объемов производства винограда потребностям населения и виноделию, низкий уровень качества продукции, недостаточный уровень развития инфраструктуры аграрного рынка и каналов реализации продукции, проблемы организационно-правового характера [3, 5, 7].

Совершенствования также требует система управления виноградарско-винодельческим подкомплексом страны, которая должна обеспечить комплексное решение проблемы повышения эффективности отрасли путем интеграции деятельности участников рынка.

По нашему мнению, для того чтобы инновации активно использовались производителями, необходимо вмешательство государства. Следует сделать так, чтобы предприниматели смогли получать высокие доходы в основном за счет инноваций, а не других факторов (монопольного положения на внутреннем рынке, использования различных схем получения дополнительной прибыли от экспорта сырья и полуфабрикатов и др.). В стране необходимо создать условия для стимулирования инноваций и развития связанного с ними высокотехнологичного производства [4, 6, 11]. Эта задача очень сложная и требует разработки системы мер по стимулированию инновационного развития отрасли, но другого пути по достижению эффективной интеграции отрасли виноградарства Украины в мировой рынок у нас нет.

Среди основных задач на пути инновационной перестройки экономики можно выделить такие: реорганизация научной системы и ее рыночная адаптация, направленная на удовлетворение рыночных потребностей; консалтинговая деятельность научных уч-

реждений по продвижению собственных конкурентоспособных разработок на рынке; производство наукоемкой продукции в условиях использования опытно – экспериментальной базы научных учреждений, рыночной капитализации и коммерциализации предпринимательских отношений в системе научно-производственных структур.

На наш взгляд, даже при наличии эффективного производителя, который делает ставку на инновации, проблема внедрения не исчезнет сама по себе, особенно в сельском хозяйстве. Сельскохозяйственное производство связано с использованием земельных ресурсов, растительных и живых организмов и поэтому исключительно наукоемкое. Руководителю, специалисту хозяйства, фермеру не под силу усвоить и рационально использовать нововведения самостоятельно, знакомясь с публикациями. Поэтому нужна технология доведения знаний через посредника-консультанта, который в конкретных производственных ситуациях поможет производителю найти наиболее рациональный путь решения проблемы. В связи с этим параллельно с формированием рынка инновационных продуктов получила развитие и сфера научной и информационной деятельности – консультирование [1, 2].

В настоящее время консультационные службы существуют более чем в 100 странах мира. Одними из первых такие службы создали Нидерланды (1876 г.), США (1914 г.) и Великобритания (1946 г.). Ныне они формируются в странах ближнего зарубежья, бывшего СССР, в том числе и в Украине.

Что касается конкретно отрасли виноградарства, то примером такой структуры может стать созданный в 2001 году на базе ННЦ "ИВиВ им. В.Е. Таирова" Информационно-консультационный Центр по вопросам виноградарства и виноделия [1, 2].

Спецификой отрасли виноградарства является то, что создание виноградников (многолетних насаждений) требует значительных затрат времени, средств и знаний в различных областях науки. Решение такого сложного и ответственного задания по силам такой структуре, которая в состоянии объединить усилия специалистов разных

отраслей знания: экологов, агрохимиков, почвоведов, садоводов, фитопатологов, вирусологов, микробиологов, технологов, механизаторов, экономистов и др. Поэтому, по нашему мнению, специфика отрасли предопределяет создание специализированной информационно-консультационной службы именно в отраслевом научно-исследовательском институте.

В 2015 году Национальный научный центр «Институт виноградарства и виноделия им. В.Е.Таирова» отметил свой 110 летний юбилей. Более века ученые и специалисты института проводят исследования, результатами которых по праву может гордиться Украина. При этом мы считаем очень важным тот факт, что институт расположен в основной виноградо-винодельческой области Украины (62 % площадей виноградных насаждений в стране). Виноградарство – это наукоемкая, глубокоспециализированная и бюджетонаполняющая отрасль, которая нуждается в научном сопровождении.

ННЦ «ИВиВ им. В.Е. Таирова» является координатором программы научных исследований НААН «Виноградарство и виноделие» по исследованию трех родителей, которых имеет виноград (место, сорт и технология), проблемных вопросов ампелологии, селекции и клоновой селекции винограда, технологий виноградарства и виноградного питомниководства, защиты растений, механизации виноградарства. При выполнении исследований на этих направлениях широко используются ГИС-технологии, био- и ДНК-технологии.

Исследования, проводимые институтом, базируются на основных направлениях, рекомендованных Международной организацией винограда и вина (вице-президентом которой В.Е. Таиров был с 1903 по 1938 г.) в качестве мировых трендов в виноградарстве и виноделии.

Институт Таирова является автором более 130 сортов, такого показателя нет ни в одном институте подобного профиля и свыше 111-ти клонов 52-х привойных и подвойных сортов винограда. В Реестр сортов растений Украины сейчас включено 34 сорта селекции Института (из общего ко-

личества сортов винограда в Реестре – 63). С учетом тех сортов, поддержание которых осуществляет институт Таирова, ему принадлежит более 90% сортов винограда, включенных в Реестр. Пять из них, селекции института Таирова, включены в реестр в этом году.

В настоящее время внимание ученых виноградарских стран Европы привлекли разработки института Таирова по использованию вторичных ресурсов виноградарства и виноделия как альтернативных видов энергоносителей и топлива, исследованию комплекса биологически активных компонентов и метаболитов в листьях винограда в качестве перспективного источника для создания пищевых и кормовых добавок.

Институтом проведена оценка технологических направлений использования сортов и клонов нового поколения, разработаны технологии производства столовых сухих вин высокого качества, предложены подходы к оптимизации сырьевой базы виноделия с учетом ампелоэкологических принципов и сценариев глобального изменения климата.

Сотрудники института не только осуществляют инновационные разработки и не только внедряют их результаты в практику современного виноградарства. Они также принимают активное участие в формировании законодательных основ отрасли в сложный период вхождения страны в мировое экономическое сообщество и в ЕС.

Однако, к сожалению, Закон Украины «О винограде и виноградном вине», принятый в 2005 году, значительно отличается от его европейских аналогов, хотя в этом направлении учеными института ведется активная работа.

Грузия и Молдова, принявшие подобные законы в 1994 и в 1995 году соответственно, относительно быстро довели их до европейского уровня (Грузия – к 1998 году, Молдова – к 2005 году) с лаконичными и четкими определениями и детально прописанным порядком контроля продукции виноградарства и виноделия. Украина отстает от Республик Молдова и Грузия в плане членства в МОБВ (которые стали членами МОБВ в 1994 и 2001 гг. соответственно), что затрудняет ее становление как полно-

ценного участника международного рынка винограда и вина. Более того, Грузия в 2010 году прекрасно принимала у себя 33-й Всемирный Конгресс МОБВ.

Однако в последние годы ученые института Таирова, не дожидаясь вступления в действие нового Закона, адаптированного к европейской практике, уже внедрили ряд своих масштабных разработок, без которых невозможно вхождение в ЕС. Так, разработаны научно-технологические основы системы сертифицированного виноградного питомниководства. Эта разработка подана в 2015 году на соискание Государственной премии Украины в области науки и техники.

На основе ампелоэкологических исследований институт Таирова в 2012 году начал создавать Кадастр виноградников Украины с учетом экологических условий с помощью ГИС-технологий для территории виноградарско-винодельческих районов Одесской области, площадь которых составляет 62% площади виноградников Украины. В 2015 году эта работа была завершена при содействии Одесской областной государственной администрации. Нашими предшественниками на данном направлении являются страны, выбравшие европейский вектор развития и, соответственно, уже создавшие Кадастр виноградников – Болгария, Румыния, Венгрия, сейчас этим занимаются Молдова и Грузия.

Кадастр виноградников Украины дает возможность проводить постоянный мониторинг состояния виноградных насаждений с целью предоставления научно обоснованных рекомендаций по применению комплекса необходимых агротехнических мероприятий и внедрению интегрированной системы защиты от вредителей и болезней.

Сложнее обстоит дело в отношении виноделия Украины. Остается неконтролируемой винопродукция, поступающая в торговую сеть, в результате чего значительное ее количество не соответствует основным показателям качества. Отсутствие системы контроля качества винопродукции в аккредитованных лабораториях является причиной того, что рынок Украины переполнен фальсификатом. В виноградарском мире

существует жесткий контроль за выпуском винопродукции.

Низкопробная винопродукция занимает немалую часть винного рынка Украины и создает угрозу здоровью нации. Для обеспечения контроля качества вин в институте функционирует химико-аналитическая лаборатория отдела виноделия, аккредитованная в соответствии с требованиями ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 (с правом выдачи сертификата V11 для экспорта в страны ЕС, предоставленным лаборатории в течение ряда лет Европейской комиссией в Брюсселе), однако контролирующие функции лаборатории необходимо закрепить законодательно.

Одновременно с этим для повышения уровня контроля качества вин на европейском уровне (как для контроля импорта, так и для экспорта вин) необходимо использование анализаторов состава стабильных изотопов (в частности, углерода и кислорода), что требует приобретения для лаборатории масс-спектрометра изотопных соотношений. Такой метод дает возможность определить аутентичность (происхождение) винопродукции даже в случае подделки стандартных параметров и узнать какова природа воды, сахара, спирта, эндо- или экзогенной углекислоты.

Несовершенство законодательной и нормативной базы отечественного виноделия создает неравные условия для конкуренции, благоприятствуя крупным производителям и оставляя на обочине мелких виноделов – основу качественного виноделия европейских стран. Необходимо отменить лицензию на оптовую торговлю стоимостью 0,5 млн грн и упростить порядок получения мелко-

ми предпринимателями лицензии на производство винопродукции.

Существует еще одна задача, решение которой под силу инициировать Одесскому региону как основной области виноградарства и виноделия. Мы считаем, что для эффективного продвижения бренда «Украинские вина» на европейский рынок необходимо создать в регионе, а затем и в Украине в целом (по примеру Республики Грузия и Республики Молдова) Национальное Агентство (бюро) винограда и вина как орган, обеспечивающий формирование политики отрасли виноградарства и виноделия, а также определяющий стратегию маркетинга отечественной винопродукции и ее продвижение на международном рынке. Это то, что нам безотлагательно надо решать ныне – без единого управленческого органа любая отрасль не может развиваться.

Выводы. В виноградарско-винодельческой отрасли Украины в настоящее время накопилось много проблем, решать которые необходимо при тесном взаимодействии трех сторон: науки, бизнеса и государства. В условиях реформирования особое внимание следует уделить совершенствованию законодательной и правовой базы отрасли, научному сопровождению технологических, экономических и организационных ее аспектов, сфере реализации и стимулирования сбыта продукции, развитию агромаркетинга и винного туризма. Это дает возможность увеличить доходы товаропроизводителей, укрепить их финансовое положение, повысить конкурентоспособность, полнее удовлетворить потребность потребителей в высококачественной продукции виноградарства и виноделия.

Список использованных источников

1. Білоус І.В. Інноваційний розвиток галузі виноградарства України як складова ефективної інтеграції її у світовий економічний простір / І.В. Білоус, Л.В. Джабурія // Наук. вісн. Одеського державного екон. ун-ту. – 2009. – № 13. – С. 7-15.
2. Білоус І.В. Стратегія розвитку виноградарства і виноробства України та передумови виходу їх продукції на світовий ринок: моногр. / І.В. Білоус. – Одеса: ННЦ «ІВіВ ім. В.Є. Таїрова», 2015. – 204 с.
3. Власов В. Виноградарська галузь потребує перетворень / В. Власов, Л. Джабурія, І. Білоус // Пропозиція. – 2014. – Спецвипуск. – С. 6-9.
4. Єгоров І.Ю. Науково-технічна та інноваційна діяльність в Україні у контексті євроінтеграційних процесів / І.Ю. Єгоров, І.А. Жукович, Ю.О. Рижкова, М.В. Пугачова. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 224 с.
5. Зубець М.В. Утвердження інноваційної моделі в системі аграрної науки / М.В. Зубець, С.А. Володін // Вісн. аграр. науки. – 2010. – № 7. – С. 5-10.
6. Лупенко Ю.О. Сучасна місія аграрної економічної науки / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 3-6.

7. Матчина И.Г. Обоснование прогноза развития виноградарства и виноделия Украины до 2015 года / И.Г. Матчина // Виноградарство і виноробство. – 2007. – Вип. 44. – С. 76-85.
8. Панасюк А.Л. Мировое производство винограда и вина / А.Л. Панасюк // Виноделие и виноградарство. – 2003. – № 1. – С. 12-13.
9. Шевченко И.В. Перспективы виноградарства Украины при условиях интеграции в ВТО / И. В. Шевченко // Виноград. – 2008. – № 2. – С. 34-37.
10. World economics viticultural data: (annual report of international organization of grape and wine 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oiv.org>.
11. Mirosława Tereszczuk. The position of the Polish food industry in the European Union / Mirosława Tereszczuk // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 77-84.
12. World economics viticultural data: (annual report of international organization of grape and wine 2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oiv.org>.
13. World economics viticultural data: (annual report of international organization of grape and wine 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oiv.org>.

Стаття поступила в редакцію 11.03.2016 р.

*

УДК 631.11.009.12:658.511

О.О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук, професор, ректор

С.А. ПТАШНИК, аспірант*

В.О. НЕПОЧАТЕНКО, кандидат економічних наук, викладач

Уманський національний університет садівництва

Аналіз конкурентного середовища сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Ринкові перетворення несприятливо вплинули на аграрні підприємства внаслідок поглиблюваного диспаритету цін на їхню продукцію, що призвело до нестійкого економічного й фінансового стану аграрних товаровиробників. Тому дослідження особливостей та тенденцій їхнього економічного розвитку є вкрай важливою проблемою для формування конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з ефективним функціонуванням аграрного сектора економіки, розглядаються в працях багатьох вітчизняних учених. Результати цих досліджень висвітлено в роботах В.Г. Андрійчука [13], Ю.О. Лупенка [14], Я.К. Білоуська [3], А.І. Литвинова [7], В. Ясенечкого [6], Л.М. Степасюка [8] Р. Чирви [10], П.Т. Саб-

лука [12], О.М. Шпичака [11], А.Г. Кравцова [5], М.М. Могилової [2], В.М. Заяця [1] та ін. Однак питання, пов'язані з підвищенням ефективності аграрного виробництва, залишаються й надалі важливими для більшості підприємств. Пов'язано це, насамперед, із недостатнім оновленням матеріально-технічної бази, фізичним і моральним зносом більшості наявної у сільськогосподарських підприємствах техніки, виснаженням природно-ресурсного потенціалу, низькою мотивацією працівників у кінцевих результатах господарювання.

Мета статті – проаналізувати конкурентне середовище сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Український аграрний сектор протягом останніх 20 років пережив значні структурні зміни та зрушення. Непродумані аграрні реформи й невиважена економічна політика держави відносно сільськогосподарських підприємств призвели до стагнації галузі. Реформовані сільськогосподарські підп-

* Науковий керівник – О.О. Непочатенко, доктор економічних наук, професор.

© О.О. Непочатенко, С.А. Пташник, В.О. Непочатенко, 2016

приємства не стали прибутковішими, водночас їхнє матеріально-технічне забезпечення суттєво погіршилося. Виробництво значних обсягів сільськогосподарської продукції, зокрема тваринницької, перемістилося в се-

лянські домогосподарства, що не сприяє поліпшенню її якості та конкурентоспроможності, впровадженню нових технологій та підвищенню ресурсозабезпеченості тощо (табл. 1).

1. Ефективність сільськогосподарських підприємств України за 2014 р.

Показник	С.-г. підприємства	У тому числі				
		господ. товариства	приватні	кооперативи	інші недержавні	державні
Продукція сільського господарства: <i>повна собівартість</i>	129230,5	92447,9	27702,9	3031,3	4068,5	1979,9
<i>чистий дохід (виручка) від реалізації</i>	162514,2	115848,9	36130,0	3504,3	4928,7	2102,3
<i>рівень рентабельності (збитковості), %</i>	25,8	25,3	30,4	15,6	21,1	6,2
Продукція рослинництва: <i>повна собівартість</i>	101194,0	71065,3	23889,3	1938,5	2862,8	1438,1
<i>чистий дохід (виручка) від реалізації</i>	130721,5	90736,9	32263,5	2582,7	3479,6	1658,8
<i>рівень рентабельності (збитковості), %</i>	29,2	27,7	35,1	33,2	21,5	15,3
Продукція тваринництва: <i>повна собівартість</i>	28036,5	21382,6	3813,6	1092,8	1205,7	541,8
<i>чистий дохід (виручка) від реалізації</i>	31792,7	25112,0	3866,5	921,6	1449,1	443,5
<i>рівень рентабельності (збитковості), %</i>	13,4	17,4	1,4	-15,7	20,2	-18,1

Джерело: Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2014 рік / Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2015.

Погіршення ситуації у сільськогосподарських підприємствах зумовлене не лише дефіцитом фінансових ресурсів, а й низьким попитом харчової промисловості та низькою купівельною спроможністю населення. Негативно вплинула на розвиток галузі також заборона експорту до Росії, наслідком якої стало значне скорочення виробництва молока й яєць.

Основними напрямками діяльності аграрних підприємств є рослинництво та тварин-

ництво. Конкурентоспроможність підприємств на основі факторів виробництва часто пов'язують із наявністю природних ресурсів, кваліфікованими кадрами, капіталом, розвитком інфраструктури. Головними ж показниками конкурентоспроможності, безумовно, повинні бути землі сільськогосподарського призначення, продуктивні тварини, а також обсяги виробництва як основні результати діяльності. Розглянемо динаміку даних показників за певні роки (табл. 2).

2. Динаміка ресурсних показників конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств України в 2005–2014 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
<i>Динаміка виробництва продукції рослинництва, тис. т</i>										
Зернові та зернобобові культури	38016	34258	29295	53290	46028	39271	56747	46216	63051	63859
Цукрові буряки	15468	22421	16978	13438	10067	13749	18740	18439	10789	15734
Соняшник	4706	5324	4174	6526	6364	6772	8671	8387	11051	10134
Картопля	19462	19467	19102	19545	19666	18705	24248	23250	22259	23693
Овочі	7295	8058	6835	7965	8341	8122	9833	10017	9873	9638
Плоди та ягоди	1690	1114	1470	1504	1618	1747	1896	2009	2295	1999

<i>Динаміка виробництва продукції тваринництва</i>										
М'ясо (у забійній масі), тис. т. <i>у тому числі:</i>	1597	1723	1912	1906	1917	2059	2144	2210	2389	2360
яловичина й телятина	562	567	546	480	454	428	399	388	428	413
свинина	494	526	635	590	526	631	704	701	748	743
м'ясо птиці	497	589	689	794	894	954	995	1075	1168	1165
Молоко, млн т	13,7	13,3	12,3	11,8	11,6	11,2	11,1	11,4	11,5	11,1
Яйця, млн шт.	13046	14235	14063	14957	15908	17052	18690	19110	19615	19587
Вовна, тис. т	3,2	3,3	3,4	3,7	4,1	4,2	3,9	3,7	3,5	2,6

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

*Без урахування окупованої території АР Крим та м. Севастополя й частини зони проведення Антитерористичної операції.

Як бачимо, конкурентоспроможність сільськогосподарських виробників у галузі рослинництва протягом 2005-2014 років збільшилася. Так, виробництво зернових і зернобобових культур у 2014 році зросло на 258 тис. т, або на 68%, порівняно з 2005 роком; цукрових буряків (фабричних) – на 266 тис. т, або на 1,7%; соняшнику – на 5428 тис. т, або у 2,2 раза; картоплі – на 4231 тис. т, або на 21,7%; плодів та ягід – на 309 тис. т, або на 18,3% відповідно.

У галузі тваринництва за цей період збільшилося виробництво: м'яса (у забійній масі) – на 763 тис. т, або на 47,8 %, у т. ч. свинини – на 249 тис. т, або на 50,4%, м'яса птиці – на 668 тис. т, або у 2,3 раза; яєць – на 6541 млн шт., або на 50,1%. При цьому виробництво яловичини й телятини знизлося на 149 тис. т, або на 26,5 %, молока – на 2,6 млн т, або на 19 % та вовни – на 0,6 тис. т, або на 18,8 %.

Незважаючи на в цілому позитивні досягнення сільськогосподарських підприємств, наявний ресурсний потенціал дає змогу не лише закріпити одержані результати, а й значно наростити виробництво якісної та безпечної сільськогосподарської продукції, підвищити експортний потенціал галузі. Водночас сучасна модель функціонування сільськогосподарського виробництва неспроможна забезпечити його подальший розвиток, розв'язання соціально-економічних проблем села, реалізувати повною мірою той потужний природно-ресурсний потенці-

ал, яким володіє галузь. Цьому заважає низка системних перешкод, які не вдалося подолати протягом тривалого періоду реформування сільськогосподарської галузі, головними з яких є:

Незавершеність земельної реформи. Процес розмежування землекористування й землеволодіння в Україні вже відбувся. Вирішеним можна вважати питання реформування відносин власності на землю. У 2014 році порівняно з 1990-м недержавна власність збільшилася до 85,4 проти 75,9% до загальної площі сільськогосподарських угідь. Сільськогосподарські підприємства в 1990 році мали 29,1 млн га сільськогосподарських угідь, а в 2014-му – 19,6 млн га, або 67,4 %. Це відбулося за рахунок децентрації земель сільськогосподарських підприємств і суттєвого їх збільшення в дрібнотоварному секторі господарств населення [17]. Про це показують дані таблиці 3.

На нашу думку, мотивом для збільшення концентрації виробництва господарствами населення за рахунок орендованих прощ землі має бути прийняте державою рішення про купівлю-продаж сільськогосподарських угідь, що сприятиме удосконаленню землеволодіння й землекористування різних організаційно-правових форм аграрного господарювання. Для прискорення вищезазначених процесів доцільно буде надавати кредити на купівлю землі під іпотеку, а також приватна власність на землю дасть змогу власнику повною мірою розпоряджатися нею.

3. Площа сільськогосподарських угідь за категоріями власників і землекористувачів (станом на кінець року)

Показник	1990 р.		2014 р.	
	площа сільгосп-угідь, тис га	до загальної площі сільгосп-угідь, %	площа сільгосп-угідь, тис. га	до загальної площі сільгосп-угідь, %
Усі категорії господарств	41721	100	41511,7	100
у т. ч. сільськогосподарські підприємства	39156	93,9	20548,9	49,5
з них недержавні	29099	69,8	19605,3	47,2
державні	10057	24,1	943,6	2,3
господарства населення	2565	6,1	15868,7	38,2

Джерело: Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2014 рік / Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 380 с.

Проте в Україні не створено ринкової земельно-правової системи, яка б гармонічно поєднувала адміністративні та ринкові механізми регулювання процесів розподілу земельних ресурсів та їх належної охорони. Сучасний земельний устрій країни ґрунтується переважно на правовій базі, яка унеможливає її застосування в конкуруючому економічному середовищі. Здійснені кроки щодо приватизації сільськогосподарських угідь самі по собі не призвели до трансформації аграрної структури в ринковому напрямі. Непідготовленість до функціонування ефективного ринку сільськогосподарських угідь зумовила перманентне подовження мораторію на їх продаж, що сформувало у сфері земельних відносин нагромадження тіньових оборотів і безпрецедентну корупцію.

Галузева незбалансованість сільськогосподарських підприємств, суттєве переважання у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції або великих, або дрібних товаровиробників. Нині трудомістке виробництво переважної більшості тваринницької (56 %), плодово-ягідної (80,6 %) та овочевої (88,3 %) продукції зосереджене в особистих селянських господарствах, не спроможних забезпечувати потреби ринку високоякісними стандартизованими товарами. Водночас великі аграрні формування спеціалізуються на вирощуванні експорторієнтованих, високорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур, що часто супроводжується недотриманням ними вимог раціонального землекористування, порушенням сівозмін та нехтуванням заходів щодо охорони земель сільськогосподарського призначення й негативно впливає на екологічний стан сільгоспугідь, призводить до ви-

снаження ґрунтів, зниження якісних показників сільськогосподарських земель.

Неефективне використання ресурсного потенціалу аграрного сектору. Українські землі мають багатий природний ресурсний потенціал: за показником забезпеченості сільськогосподарськими угіддями населення (90 га на 100 осіб) Україна поступається лише Канаді, Росії, Білорусі та США (за забезпеченістю ріллею – лише Канаді й Росії); 56 % вітчизняних сільгоспугідь характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній [1]; високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн га (93,8 % загальної площі орних земель) [1]. Водночас на нинішній час цей потенціал використовується недостатньо, і через низьку ефективність сільськогосподарського землекористування Україна за показником урожайності окремих культур поступається провідним світовим виробникам аналогічної продукції майже вдвічі. Неефективне використання земель зумовлене, насамперед, незадовільним станом матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. Так, за оцінками експертів [2], середньогалузевий рівень фондооснащеності 1 га сільськогосподарських угідь в Україні останніми роками був у 3-7 разів нижчим порівняно з розвинутими країнами світу. Разом з цим спостерігається масове спрощення технологій, особливо у рослинництві, де часто виконується обмежений обсяг найнеобхідніших агротехнічних заходів – поверхневий обробіток ґрунту при сівбі й збиранні врожаю.

Стратегічне управління ресурсним потенціалом здійснюється за допомогою обраної

підприємством стратегії, оскільки саме вона, за умов успішного втілення, забезпечує досягнення поставленої мети. Розроблення стратегічних пріоритетів неможливе без фор-

мування елементів стратегічного управління ресурсним потенціалом підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Елементи стратегічного управління ресурсним потенціалом підприємства

Джерело: Авторська розробка.

На нашу думку, стратегічно орієнтований ресурсний потенціал сільськогосподарського підприємства — це відповідність і достатність ресурсів та компетенція підприємства для розроблення й реалізації стратегії з метою одержання стійких конкурентних позицій на ринку. Така позиція повністю відповідає ресурсній теорії та передбачає, що стратегічний розвиток підприємства визначається наявними якісними ресурсами, що відповідають конкретному сільськогосподарському підприємству, його стратегічним цілям [3].

Необхідність стратегічного управління ресурсним потенціалом зумовлюється тим, що в сучасних умовах неефективне використання ресурсів зменшує конкурентоспроможність підприємства й робить його діяльність нерациональною. Розроблення методології формування ресурсної стратегії дає можливість підприємству забезпечити його ресурсами. Існуюча ситуація, коли ресурсна стратегія або зовсім не розробляється, або є частиною виробничої стратегії, призводить до того, що ресурси розглядаються як засо-

би, що забезпечують процес виробництва, а не як джерела конкурентних переваг, що дають можливість подальшого розвитку.

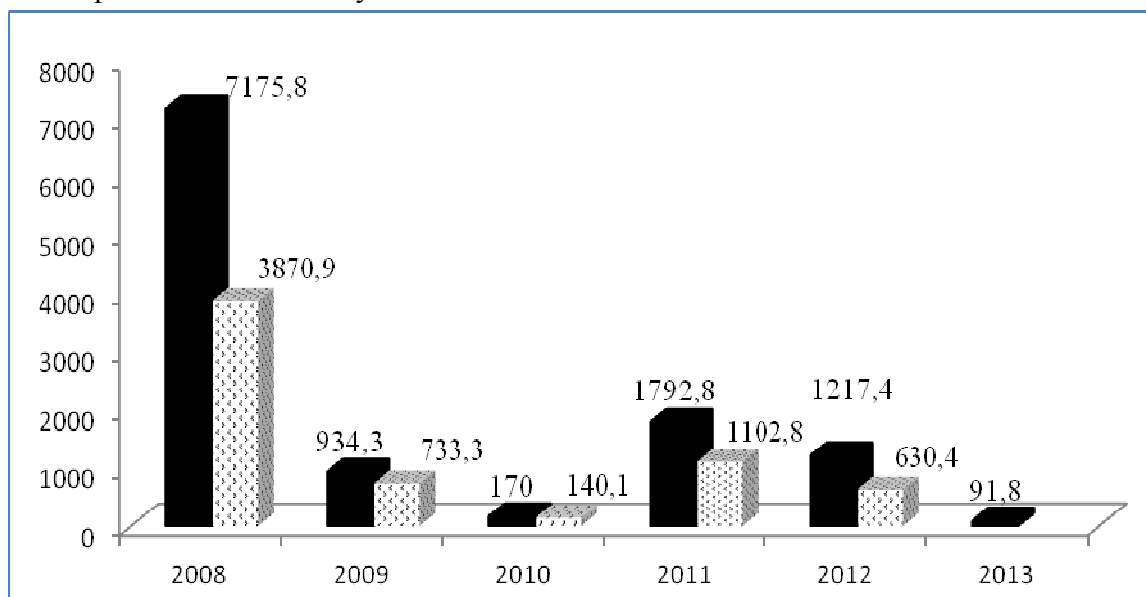
Дефіцит фінансових ресурсів для стабільного ведення господарської діяльності сільськогосподарських виробників, зокрема, через брак інвестиційних коштів, важкодоступність кредитів банків, а також низький рівень державної підтримки сільськогосподарських підприємств.

Обсяг капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство у 2014 році становив 17,1 млрд грн, або 8,4 % їх загального обсягу в економіці (у промисловості — 40,6 %). При цьому 15,2 млрд грн, або 88,7 %, інвестицій були власними коштами підприємств і організацій; 1,8 млрд грн, або 10,6 % — кредити банків та інші позики, 0,1 млрд грн, або 0,7 % — інші джерела фінансування. Середньозважена процентна ставка (у річному обчисленні) за кредитами банків у національній валюті для сільськогосподарських товаровиробників у травні 2015 року становила 25,9 % при середньому в економіці України рівні 18,7%. Фінансу-

вання галузі з державного бюджету щороку скорочується: за напрямом «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі» у 2012 році було передбачено 827,4 млн грн, у 2013 – 96,8, у 2014 році – лише 5 млн грн (з яких безпосередньо одержувачам у 2014 році було перераховано 574,2 тис. грн, або 11,5 % загальної суми).

Також у 2014 році зупинилося виділення коштів з державного бюджету для фінансування заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу. Слід за-

значити, що у 2015 році зі спеціального фонду державного бюджету як видатки розвитку було передбачено виділення 54 млн грн на збільшення статутного капіталу НАК «Укراгролізинг» для закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу з подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу, а також 5 млн грн на фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі. Щороку уряд України недофінансовує сектор АПК (рис. 2).

■ Заплановані видатки загального фонду (млн грн) ▨ Фактичні касові видатки (млн грн)

Рис. 2. Розподіл запланованих і фактичних видатків на АПК України за 2008–2013 роки

Джерело: Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2013 рік / Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2014.

За даними EFSE, щорічний попит на фінансові ресурси в агросекторі в межах 12 млрд дол. США, причому покривається він лише трохи більше ніж на третину (3,3 млрд дол. США). Основна частина попиту, а це 8,7 млрд дол. США, залишається незадоволеною [4].

Із кожним роком інтерес до кредитування сільського господарства серед банків зростає. Доказом цього є постійне збільшення установ, які пропонують спеціальні продукти кредитування агросектору, побудованих на основі оцінки специфічних для цієї галузі ризиків. Проте значною мірою перешкод-

жають динаміці даних процесів такі чинники:

постійне зростання відсоткової ставки (30–35% річних у 1 кварталі 2015 року);

коливання курсу валют (рівень девальвації гривні на початку 2015 року сягав 300% порівняно з попередніми роками);

жорсткі вимоги до забезпечення за кредитом (лише нерухомість і техніка не старше 5 років, із коефіцієнтом покриття близько 2).

За даними досліджень компанії Pro-Consulting структура джерел фінансування аграрного сектору України має вигляд як на рисунку 3.

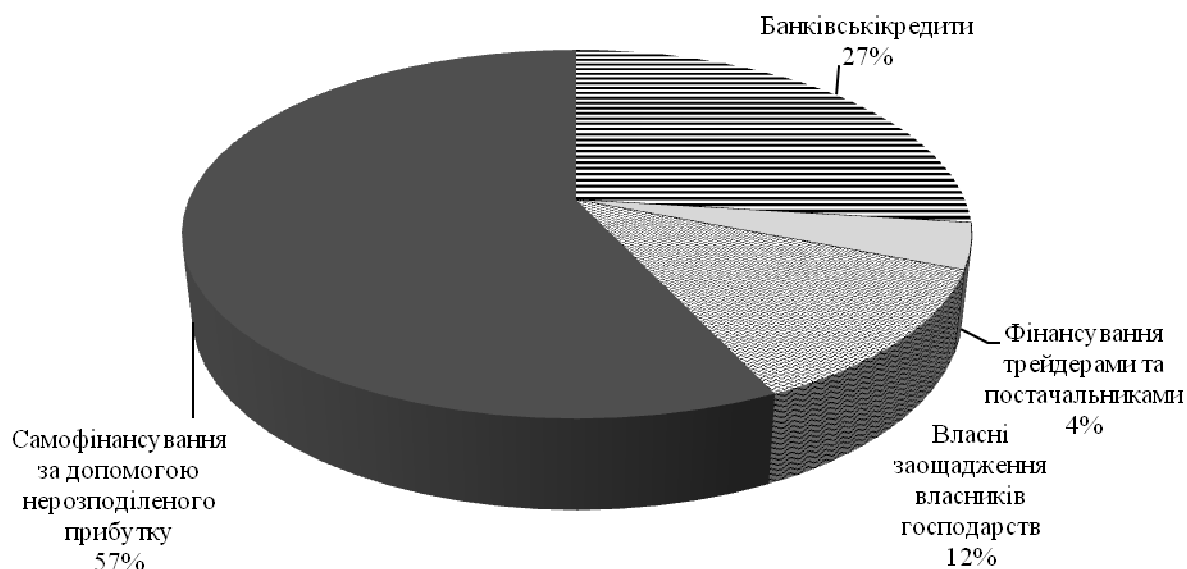

Рис. 3. Структура джерел фінансування аграрного сектору України

Джерело: [16].

У такій ситуації, коли кредитні ресурси занадто дорогі, а наявність ліквідної застави є чи не найбільшою проблемою підприємств малого й середнього бізнесу в Україні, для фінансування сільськогосподарського виробництва, яке характеризується значною сезонністю і відчуває значний дефіцит обігових коштів у весняний період, виходом із ситуації, серед іншого, можуть бути нові інструменти кредитування під заставу майбутнього врожаю.

Відставання розвитку системи аграрної логістики від потреб ринку, внаслідок чого втрати продукції АПК сягають до 1/3 річного обсягу її виробництва. Зокрема, технічні втрати зерна в Україні становлять 15% річного врожаю [5], тоді як втрати зерна в країнах Європи та в США не перевищують 1-2% врожаю, що є технічно неминучим мінімумом [6]. Недостатнім є рівень забезпечення сільськогосподарських товаровиробників сховищами для зберігання зернової й плодовоовочевої продукції. Так, нестача у сховищах становить для зернових – 5,6 млн т, картоплі – 0,4, овочів – 0,6, фруктів – близько 0,2 млн т. Оптові ринки не забезпечують формування оптової ціни, оскільки вони є лише організованими майданчиками, на яких товари можуть придбаватися і в роздріб. У пікові періоди збору й транспортування врожаю критично не вистачає рухо-

мого складу для перевезення сипких вантажів – вагонів-зерновозів;

Невідповідність української сільськогосподарської та харчової продукції європейським стандартам. Протягом останнього періоду Україна нарощує виробництво та експорт продукції аграрного сектору. Незважаючи на позитивні тенденції експорту сільськогосподарської продукції до країн ЄС, залишається низка проблем, пов'язаних з її якістю. Через низький рівень гармонізації українські товари неконкурентоспроможні на європейському ринку [7, 8].

Як відомо, на європейському аграрному ринку Україна займає доволі вагомі позиції. У структурі загального експорту до країн ЄС за останніх два роки частка продукції рослинного походження становила в середньому 11,8%, жирів та олій тваринного або рослинного походження – 3,7%, готових харчових продуктів – 3,8%. А в структурі експорту продукції рослинного походження зернові культури і насіння та плоди олійних культур – відповідно 49,7 і 44,3% [9]. Географічно торгівля України аграрною продукцією концентрується на кількох країнах-членах ЄС. Сім країн, а саме: Іспанія, Польща, Італія, Німеччина, Нідерланди, Франція й Бельгія формують 77,9% від загального обсягу торгівлі аграрною продукцією між Україною та ЄС.

Із даних таблиці 4 видно, що найвищий індекс порівняльних переваг відзначено за такими товарами, як пшениця та олійні культури. Спостерігається також позитивна динаміка цього показника для кукурудзи,

значення якого прямує до 1, що доводить про можливість даного товару одержати протягом короткого періоду конкурентні переваги.

4. Індекс виявлених порівняльних переваг за окремими товарами

Товари	2011 р.	2012 р.	2013 р.
039 фрукти і соки овочеві	0,258	0,338	0,336
041 пшениця	1,143	1,174	0,187
144 кукурудза	0,802	0,968	0,983
222 олійні насіння та плоди	1,001	1,049	1,048

Джерело: Розрахунок авторів на основі даних [15].

Одним із основних факторів, що перешкоджає розширенню доступу українських товарів на європейський ринок в умовах запровадження зони вільної торгівлі, є невідповідність національних стандартів вимогам ЄС.

Нині переважна більшість сільськогосподарських товаровиробників України через негармонізованість національних і європейських стандартів були де-факто усунені від участі в торгах на ринках аграрної продукції інших країн світу. Найбільшу частку вітчизняної аграрної продукції, яка не завжди відповідає стандартам якості й вимогам щодо безпеки в рамках угод СОТ та ЄС, виробляють дрібні домогосподарства. Чимало українських підприємств не мають міжнародних сертифікатів якості. За даними Української аграрної конфедерації, лише 7% українських виробників одержали міжнародні сертифікати якості ISO і HACCP [10].

Висновки. Незважаючи на велику кількість проблем, сільськогосподарські підприємства України все ж мають значний потенціал розвитку, що зумовлено, насамперед, наявністю родючих ґрунтів та сприятливого клімату. Але щоб Українські аграрні підп-

приємства стали дійсно конкурентоспроможними, необхідний комплекс рішень, які стосуються як внутрішнього розвитку, так і експортних можливостей. Зокрема, потребують поліпшення умови розвитку бізнесу в Україні удосконаленням законодавчої бази, створенням ефективного захисту прав власності для інвесторів, вирішенням питань щодо фінансування аграріїв до початку збирального сезону. Потрібно забезпечити розвиток соціальної інфраструктури, логістичної системи, створити потужну елеваторну базу. Необхідні конкретні кроки щодо розвитку біопаливної промисловості, що дасть змогу виробляти продукцію з доданою вартістю, забезпечить додаткові робочі місця й надходження до бюджету. Важливим завданням є приведення українського законодавства щодо якості продукції у відповідність до європейських вимог, проведення сертифікації підприємств галузі, застосування стандартів якості та безпечності продукції згідно з міжнародними вимогами, що уможливить підвищити імідж і конкурентоспроможність української аграрної продукції на зовнішніх ринках.

Список використаних джерел

1. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : моногр. / В.М. Заяць . – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. –166 с.
2. Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – №2 – С. 61-67.
3. Білоусько Я.К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я.К. Білоусько, Ю.Я. Лузан, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 29-33.
4. Финансирование агробизнеса в Украине: как бороться с дефицитом в \$8,7 млрд - начальник отдела разработки финансирования проектов компании Pro-Consulting Ирина Перели [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pro-capital.ua/press_center/expert/view/296/.
5. Кравцов А.Г. Аналіз перспектив впровадження логістичних підходів у сферу АПК / А. Г. Кравцов // Вісн.Харків. нац. техн. ун-ту сільського госп-ва ім. Петра Василенка. – Х. : ХНТУСГ, 2013. – Вип. 136: «Системотехніка і технології лісового комплексу. Транспортні технології». – С. 272–278.
6. Ясенецький В. Сховища для зерна / В. Ясенецький // Пропозиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=I49&itemid=645&number=18>.
7. Литвинов А.І. Сільськогосподарська продукція: проблеми якості / А. І. Литвинов // Економіка АПК. – 2014. – № 6. – С. 23–30.

8. Economy and finance companies [teach. guidances . for students. HI . teach. bookmark .] / LN Stepasyuk , NM Sulima , AV Velichko ; Ed. VK Zbarskoho and VI Matsybyro ; Nat. University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. - K : KOMPRYNT , 2013. – 335 p.
9. https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm - офіційний сайт Державної служби статистики України.
10. Чирва Р. ЄС відчиняє двері для українських товарів [Електронний ресурс] / Р. Чирва. – Режим доступу : <http://www.psv.org.ua/arts/Tema/view-2197.html>.
11. Шпичак О.О. Оподаткування експорту-імпорту продукції рослинництва та продуктів її переробки / О. О. Шпичак. - К. : ННЦ ІАЕ, 2004. - 258 с. - Бібліогр.: с. 240-254.
12. Саблук П.Т. Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. - №. 5 – С. 3-16.
13. The economy of agricultural enterprises : Textbook Andreychuk C. - К. : KNEU, 2013.
14. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
15. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) [Electronic resource]. – Mode access: <http://unctad.org/>.
16. Могила М.Г. Земельна власність та збереження і підвищення родючості ґрунту сільськогосподарських підприємств / М.І. Могила // Дніпропетровський держ. аграрно-економічний університет / Ефективна економіка [Електронний ресурс] / М.Г. Могила. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4686>.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2016 р.

*

УДК 339.137.2.012

**М.М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, завідувач кафедри організації агробізнесу
І.А. КОНОВАЛ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України**

Підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства в Україні

Постановка проблеми. Сприятливі агрокліматичні умови України забезпечують сільськогосподарським підприємствам значну конкурентну перевагу у виробництві продукції скотарства. Проте конкурентоспроможність цієї галузі визначається не лише агрокліматичними умовами, а й наявністю технічних, технологічних, економічних і організаційних умов для виробництва і реалізації продукції, що задовольняє вимоги переробних підприємств. Застаріла матеріально-технічна база, нерозвинена галузева інфраструктура, недостатньо гнучка система науково-технічного, виробничого, матеріально-технічного й комерційного співробітництва як усередині галузі, так і з іншими галузями в країні, нераціональна галузева структура, неефективна система розподілу продукції зумовлюють низький рівень кон-

курентоспроможності вітчизняної галузі скотарства. Основними проблемами, які існують нині в галузі та потребують розв'язання, є: скорочення поголів'я великої рогатої худоби й обсягів виробництва продукції; низька якість молока, яке надходить на переробку; падіння попиту на молочну продукцію на внутрішньому ринку та зменшення обсягів її експорту; низька ефективність виробництва продукції скотарства; недосконала система племінної справи й відтворення стада та неефективний механізм її державної підтримки; низький рівень наукового супроводу впровадження інноваційних технологій виробництва продукції; непослідовна державна підтримка розвитку галузі тощо. Розв'язання цих проблем потребує розробки та реалізації дієвої програми підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства, яка б містила систему заходів виробничого, маркетингового, організа-

© М.М. Ільчук, І.А. Коновал, 2016

ційного, фінансово-інвестиційного, інформаційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання теорії, методології й практики конкурентоспроможності підприємств присвятили свої праці зарубіжні вчені Г. Ассел, І. Ансофф, Ф. Еджоурт, М. Ерлих, Ф. Котлер, Г. Минцберг, М. Портер [9,10], А. Сміт, Е. Хекшер, Г. Хотелінг, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер [14] та інші.

Проблема забезпечення конкурентоспроможності продукції сільського господарства знайшла відображення в роботах вітчизняних науковців П.С. Березівського [1], С.М. Кваші [2], Ю.О. Лупенка [5], М.Й. Маліка [6], В.М. Микитюка [7], П.Т. Саблука [12], І.І. Червена, О.Г. Шпикуляка [13] й ін.

Водночас залишаються недостатньо вивченими питання впливу процесів інтенсифікації, концентрації, спеціалізації виробництва, кон'юнктури ринку молока та молочної продукції на ефективність виробництва продукції скотарства й вибору ефективних напрямів підвищення конкурентоспромож-

ності та формування конкурентних переваг сільськогосподарських товаровиробників.

Мета статті – оцінка сучасного стану розвитку галузі скотарства, виокремлення чинників, які формують конкурентоспроможність її продукції, визначення їх впливу на ефективність виробництва продукції, обґрунтування підходів до вибору ефективних напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства являє собою процес, який потребує управління на основі стратегічного підходу. Для побудови ефективної системи управління конкурентоспроможністю продукції потрібно виявити та проаналізувати всю систему її чинників, їхній взаємозв'язок, взаємодію між собою як у процесі виробництва, так і на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Протягом 2000–2014 років обсяг виробництва молока в Україні в усіх категоріях господарств скоротився на 12,0% – із 12,7 до 11,1 млн т (табл. 1).

1. Основні показники розвитку скотарства в Україні

Показник	Рік				
	2000	2011	2012	2013	2014*
Виробництво молока в усіх категоріях господарств, тис. т	12657,9	11086,0	11377,6	11500,5	11132,8
У т. ч. в с.-г. підприємствах	3668,7	2245,9	2535,3	2585,6	2647,5
Надходження молока в підприємства, що займалися його переробкою, тис. т	4412,8	4615,1	4716,4	4570,2	4646,6
У т. ч. від с.-г. підприємств	1577,2	2030,1	2277,7	2325,1	2428,2
Виробництво яловичини і телятини (у забійній масі) в усіх категоріях господарств, тис. т	754,3	399,1	388,5	427,8	412,7
У т. ч. в с.-г. підприємствах	305,2	97,0	97,3	110,5	98,4
Поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств (на кінець року), тис. гол.	9423,7	4425,8	4645,9	4534,0	3884,0
У т. ч. в с.-г. підприємствах	5037,3	1510,6	1506,5	1437,5	1310,2
Поголів'я корів в усіх категоріях господарств (на кінець року), тис. гол.	4958,3	2582,2	2554,3	2508,8	2262,7
У т. ч. в с.-г. підприємствах	1851	583,7	575,2	565,4	529,2
Рівень рентабельності (+), збитковості (-) виробництва молока, %	-6,0	18,5	2,3	13,6	11,0
Рівень збитковості (-) виробництва продукції вирощування великої рогатої худоби, %	-42,3	-24,8	-29,5	-43,3	-35,9

*Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та частини зони проведення антитерористичної операції.

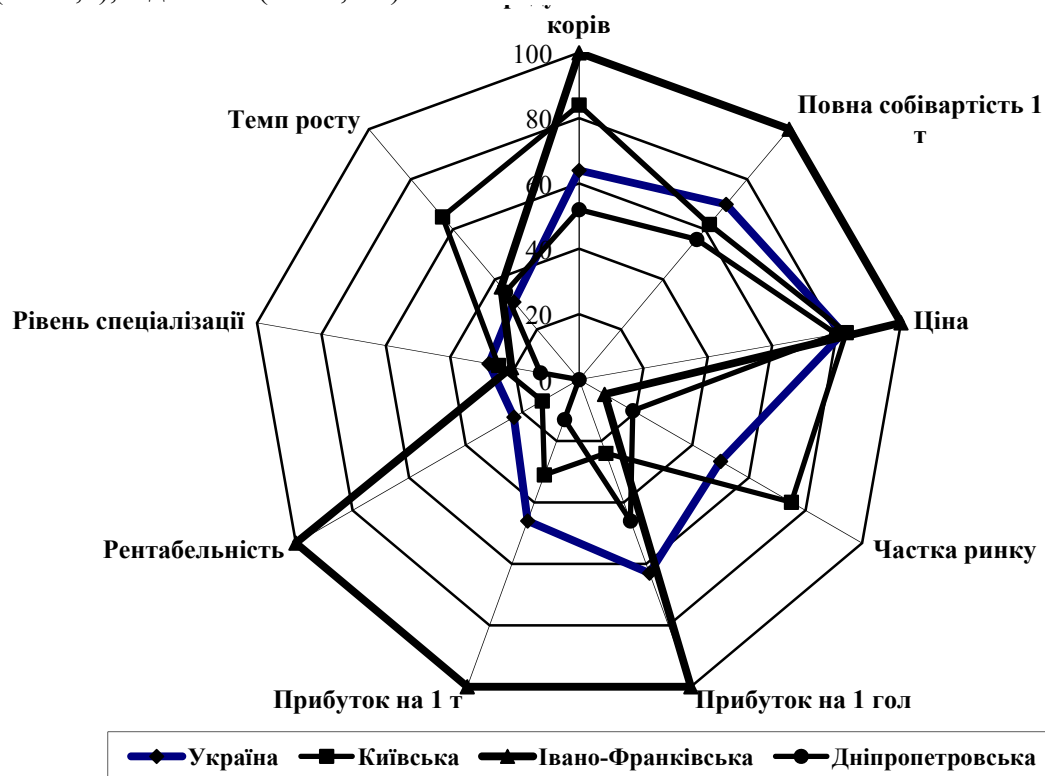
Джерело: Сільське господарство: Стат. зб. – К. : Державна служба статистики України (за відповідні роки).

За цей період виробництво молока у сільськогосподарських підприємствах зменшилося на 27,8%. У господарствах населення виробляють переважну кількість молока – 76,2% його загального обсягу в 2014 році.

За аналізовані роки виробництво молока зросло у Вінницькій (на 30,1%), Закарпатській (на 13,7%), Миколаївській (на 6,5%), Полтавській (на 38,3%) та Черкаській (на 6,2%) областях. Найбільше зниження обсягів виробництва молока спостерігалось у Львівській (на 41,8%), Дніпропетровській (на 31,6%), Київській (на 31,3%), Запорізькій (на 24,5), Одеській (на 23,8%) областях.

Основною причиною зменшення обсягів виробництва молока як у цілому по Україні, так і в регіонах є скорочення поголів'я корів. За даними Держслужби статистики України, за 2000-2014 роки поголів'я корів у країні скоротилося на 44,4%, а в сільськогосподарських підприємствах – на 71,4%.

Високим рівнем конкурентоспроможності виробництва молока відзначаються підприємства Харківської області, які мають найвищий її індекс, що графічно являє собою площу багатокутника, радаром якого є показники конкурентоспроможності (рис.) [3].

Багатокутник конкурентоспроможності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах окремих областей України, 2014 р.

Джерело: Розроблено авторами.

Упродовж 2010–2014 років в Україні кількість підприємств, які займалися виробництвом молока, зменшилася з 3741 до 2802, або на 939 підприємств. Проте спостерігається концентрація виробництва молока. Якщо в 2010 році було лише 44 великих підприємства молочного напрямку, що мали понад 1000 корів, то в 2014-му – 63 підприємства.

Рівень товарності молока в Україні досить низький. Якщо сільськогосподарські підприємства реалізують близько 93% виробленого молока, то господарства населення –

лише 23,0 %. У 2014 році в Україні лише 41,7% від усього виробленого молока надійшло на промислову переробку: від сільськогосподарських підприємств – 2428,2 тис. т, від господарств населення – 1737,0, від інших господарських структур – 451,7 тис. т [8].

Наявні обсяги виробництва молока останніми роками в межах 12,2-11,1 млн т забезпечує споживчий попит населення в молочних продуктах у середньому на рівні 205-223 кг на одну особу в рік. При цьому структура молочної продукції зазнала сутте-

вих змін унаслідок зниження купівельної спроможності населення. Так, на внутрішньому ринку у 2014 році спостерігалось скорочення виробництва та споживання твердих сирів. Водночас зросла частка обробленого молока, вершків, сухого знежиреного молока й казеїну. Крім того, в Україні було вироблено 114 тис. т вершкового масла (в 2013 р. – 89 тис. т) [4]. Молочний ринок розподілився на користь тих його суб'єктів, які вчасно змогли зорієнтуватися та утримати обсяги експорту, тоді як деякі молочні підприємства втратили свою частку ринку.

Незважаючи на ембарго Російської Федерації, загальна кількість експортованої молочної продукції з України у 2014 році не зменшилася порівняно з 2013 роком. При цьому частка Росії значно знизилася, проте зросла частка таких країн СНД, як Білорусь і Казахстан, а також інших країн (в останніх – зросла з 7% в 2013-му до 17% у 2014 році й збільшилася на 38 млн дол.). По країнах Митного союзу відбулося зниження частки експорту молочної продукції порівняно з 2013 роком. У 2014 році українські виробники змінили структуру експорту. Так, відчутно скоротилася частка сирів (з 10 до 6%), згущеного молока, кисломолочних продуктів. Проте збільшилася реалізація на зовнішні ринки вершкового масла – в 3,7 раза, сухого молока – в 2,2 раза, технічного казеїну – на 73%. При цьому імпорт молочної продукції скоротився з огляду на те, що через девальвацію гривні імпортна молочна продукція стала дорожчою.

Девальвація національної валюти у 2014 році та зменшення попиту на продукцію скотарства на внутрішньому ринку, яке пов'язане зі зниженням купівельної спроможності населення, зумовили падіння цін на молоко у доларовому еквіваленті в Україні у II кварталі 2015 року до 19 центів/кг [11]. Виробництво молока в значній кількості підприємств і в господарствах населення стало збитковим. Як наслідок, поголів'я великої рогатої худоби станом на 1 червня 2015 року порівняно з аналогічною датою минулого року зменшилося на 8,0% – до 4 млн 429,1 тис. гол., а поголів'я корів – на 6,5% – до 2 млн 274 тис. гол. [4].

Зупинити падіння цін (у доларовому еквіваленті) на молоко можна лише збільшенням обсягу його експорту. Найперспективнішими є ринки Азії та Африки, що пояснюється великим попитом порівняно з європейськими країнами, де українська молочна продукція недостатньо конкурентоспроможна. Отже, для виправлення цієї ситуації необхідно комплексно й системно запроваджувати заходи, які забезпечать підвищення продуктивності корів, високу ефективність галузі та поліпшення якості молочної продукції.

Позитивною тенденцією 2014 року стало поліпшення якості молока. Сільськогосподарськими підприємствами реалізовано його гатунку «екстра» 9,2%, вищого – 33,8% і першого гатунку 51,5% від загального обсягу [8]. Наприклад, підприємствами Київської області реалізовано молока гатунку «екстра» 29,6% та вищого гатунку 36,0% від загального обсягу.

Водночас у підприємств 11 областей у 2014 році не було вироблено молока гатунку «екстра». А в Івано-Франківській, Кіровоградській, Одеській і Чернівецькій областях не було закуплено молока навіть вищого гатунку.

У господарствах населення переробними підприємствами закуповується 83,6% від загального обсягу молока II гатунком. Молоко вищого гатунку становить лише 0,1%. Якщо порівнювати українське молоко вищого гатунку з європейським, то за кількістю соматичних клітин допускається їх більше в чотири рази, за бактеріальним обсіменінням – у десять разів. Лише молоко гатунку «екстра» відповідає вимогам європейського законодавства.

Таким чином, конкурентоспроможність продукції скотарства – це результат реалізації виробничих, маркетингових, інноваційних, економічних, організаційних та інших можливостей підприємства, регіону, галузі та країни в цілому.

Розробка напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції передбачає формування конкретних заходів і визначення обсягу витрат, необхідних для їх запровадження.

Важливим чинником щодо продукції скотарства є концентрація поголів'я тварин на фермах та висока питома вага великих скотарських підприємств у структурі виробництва м'яса й молока (табл. 2).

Концентрація виробництва дає змогу впроваджувати науково розроблені технології утримання та годівлі тварин, а також ефективні, раціональні технічні засоби для комплексної механізації всіх виробничих процесів, використовувати високопродуктивні породи тварин.

Дані таблиці 2 показують, що збільшення концентрації поголів'я корів на фермах у сільськогосподарських підприємствах України в 2014 році сприяло підвищенню економічної ефективності виробництва молока. У підприємствах, які мали до 1500 корів, зі збільшенням їх поголів'я на фермах відбувалося послідовне зниження собівартості й

зростання ціни реалізації 1 ц молока, у тих, які мали понад 1500 гол., спостерігається зниження економічних показників виробництва молока. Висока конкурентоспроможність продукції скотарства була у підприємств, які утримували від 1000 до 1500 корів. Вони мали найвищі показники продуктивності тварин і ціни реалізації 1 т молока, величини прибутку з розрахунку на 1 т молока.

Дані таблиці 2 вказують також про відсутність прямої залежності між обсягами державної підтримки й такими показниками, як продуктивність, обсяги виробництва та реалізації продукції скотарства, рівень рентабельності її виробництва, що зумовлює низьку ефективність державних програм фінансової підтримки галузі скотарства й нераціональне використання коштів.

2. Групування сільськогосподарських підприємств України (включаючи фермерські господарства*) за поголів'ям корів, 2014 р.

Показник	Групи підприємств за поголів'ям корів					Разом
	до 200	200-499	500-999	1000-1499	понад 1500	
Кількість підприємств у групі	974	508	181	37	37	1737
Поголів'я корів, тис. гол.	86,6	152,1	116,1	42,3	120,5	517,6
Поголів'я корів на одне підприємство, гол.	89	299	641	1144	3257	298
Річний надій на корову, кг	3589,5	4799,4	5948,4	6345,5	5233,2	5082,1
Поголів'я молодняку ВРХ і тварин на відгодівлі, тис. гол.	149,9	237,3	183,8	57,7	126,1	754,8
Річна продукція вирощування на голо-ву молодняку ВРХ, кг	143,8	172,6	206,9	221,1	215,4	186,1
Повна собівартість 1 т молока, грн	3321,2	3191,5	3212,0	3195,3	3478,3	3282,5
Ціна реалізації 1 т молока, грн	3360,6	3583,3	3695,8	3840,5	3707,1	3645,2
Прибуток на 1 т молока, грн	39,4	391,8	483,8	645,2	228,8	362,7
Повна собівартість 1 т живої маси реалізованих тварин, грн	21106,8	20907,4	21556,2	22877,3	22474,9	21549,6
Ціна реалізації 1 т живої маси, грн	13195,8	13337,0	13678,9	13428,0	13210,6	13377,1
Рівень рентабельності виробництва продукції скотарства, %	-15,1	-3,1	0,3	3,2	-4,5	-3,6
У т.ч. : молока	1,2	12,3	15,1	20,2	6,6	11,0
продукції вирощування	-37,5	-36,2	-36,5	-41,3	-41,2	-37,9
Кошти державної підтримки розвитку скотарства, млн грн	300,3	239,8	518,7	57,2	166,1	1282,2
Рівень рентабельності виробництва продукції скотарства з урахуванням коштів державної підтримки, %	4,0	4,6	18,2	8,3	1,6	7,6

* Фермерські господарства, які звітують за формою № 50-сг.

Джерело: Розраховано авторами на основі даних статистичної форми № 50-сг.

На розвиток галузі скотарства суттєво впливають процес поглиблення спеціалізації та оптимізація виробничої структури ско-

тарських підприємств. Оптимізація дає можливість визначити оптимальні параметри виробничих систем скотарських підпри-

емств, що забезпечують збалансований розвиток сільськогосподарських галузей, наявних промислових виробництв, поглиблення спеціалізації, створення умов для раціонального використання земельних, матеріальних і трудових ресурсів, впровадження інноваційних технологій виробництва продукції рослинництва й тваринництва. Групування сільськогосподарських підприємств України за рівнем спеціалізації виробництва продукції скотарства за даними 2014 року показує, що найбільш конкурентоспроможну продукцію виробляють підприємства, які мають рівень спеціалізації виробництва продукції скотарства від 40 до 80%. Джерелами конкурентних переваг у цих підприємствах є, передусім, масштаб виробництва та економія витрат на корми завдяки використанню побічної продукції рослинництва й продукції від її переробки.

Важливим чинником конкурентоспроможності молока в сільськогосподарських підприємствах є підвищення надою на корову (табл. 3).

Незважаючи на те, що протягом 2000–2014 років середньорічний надій молока зріс майже у 3,2 раза, він залишається ще недостатньо високим. Тому основним стратегічним напрямом розвитку скотарства є підвищення продуктивності молочного стада. Ни-

зка продуктивність корів зумовлена хворобами та яловістю корів, недостатнім рівнем годівлі, недоліками в організації виробництва й селекційно-племінній справі.

Дані таблиці 3 показують, що з підвищенням рівня надою молока на корову в сільськогосподарських підприємствах відбувалося послідовне зниження собівартості та підвищення ціни реалізації 1 т молока, що забезпечило зростання величини прибутку з розрахунку на 1 т реалізованого молока. Така тенденція сприяла підвищенню рівня рентабельності виробництва молока. Якщо у підприємствах із середньорічним надоєм на корову до 3500 кг виробництво молока було збитковим, то у тих, в яких надій становив понад 3500 кг, рівень рентабельності виробництва молока послідовно підвищується – від 1,1 до 24,4%.

Для виявлення чинників та їх рівнів, які забезпечують ефективне виробництво молока, було проведене групування сільськогосподарських підприємств України за рівнем рентабельності, яке показало, що у 2014 році майже у 40% підприємств із загальної їх кількості, які займаються виробництвом молока, виробництво цієї продукції було збитковим і ними було вироблено 27,3% загального обсягу молока (без урахування повернення ПДВ).

3. Групування сільськогосподарських підприємств України (включаючи фермерські господарства*) за рівнем надою молока на корову, 2014 р.

Показник	Групи підприємств за річним надоєм на одну корову, кг					Разом
	до 3500	3500-4999	5000-6499	6500-7999	понад 8000	
Кількість підприємств у групі	741	432	329	163	72	1737
Середній рівень спеціалізації підприємств на виробництві продукції скотарства, %	31,1	28,7	34,5	39,6	45,0	32,5
Поголів'я корів, тис. гол.	134,1	114,0	140,8	90,9	37,8	517,6
Поголів'я корів на одне підприємство, гол.	181	264	428	558	525	298
Річний надій на корову, кг	2514,7	4282,3	5721,4	7208,3	9104,9	5082,1
Поголів'я молодняку ВРХ і тварин на відгодівлі, тис. гол.	139,7	186,7	226,7	134,0	67,7	754,8
Річна продукція вирощування на голову молодняку ВРХ, кг	156,9	168,8	183,7	232,3	210,5	186,1
Повна собівартість 1 т молока, грн	3336,6	3496,7	3342,3	3114,9	3115,9	3282,5
Ціна реалізації 1 т молока, грн	3145,4	3535,5	3673,5	3817,6	3870,0	3645,2
Повна собівартість 1 т живої маси реалізованих тварин, грн	20158,9	22540,5	22018,4	21722,1	20457,6	21549,6
Ціна реалізації 1 т живої маси, грн	13177,4	13235,5	13499,6	13589,1	13410,0	13377,1
Рівень рентабельності виробництва продукції скотарства, %	-17,3	-13,6	-4,2	8,6	10,4	-3,6

У т.ч. : молока	-5,7	1,1	9,9	22,6	24,2	11,0
продукції вирощування	-34,6	-41,3	-38,7	-37,4	-34,4	-37,9
Кошти державної підтримки розвитку скотарства, млн грн	347,7	111,8	262,3	467,1	93,4	1282,2
Рівень рентабельності виробництва продукції скотарства з урахуванням коштів державної підтримки, %	3,3	-8,9	3,2	27,3	17,6	7,6

* Фермерські господарства, які звітують за формою № 50-сг.

Джерело: Розраховано авторами на основі даних статистичної форми № 50-сг.

Основною причиною збитковості виробництва молока у цих підприємствах став низький рівень продуктивності корів (у середньому 4027,9 кг) при досить високих виробничих витратах на корову. При цьому у структурі витрат корми становили лише 41,8% загальних витрат. Результати досліджень показали, що виробництво молока може бути прибутковим при продуктивності корів понад 4500 кг.

У 2014 році рівень рентабельності виробництва молока понад 45% мали 175 підприємств. На прибутковість виробництва молока позитивно впливає, крім продуктивності корів, також кількість поголів'я. Так, у підприємствах, які мали рівень рентабельності понад 45%, річна продуктивність корів була найвищою із виділених груп (6167,5 кг), а поголів'я корів на одне підприємство становило 382 гол. при середньому стаді по підприємствах України 300 гол.

На конкурентоспроможність продукції скотарства суттєво впливає кон'юнктура ринку. Дослідження залежності попиту, місткості ринку й обсягів продажу молочної сировини сільськогосподарськими підприємствами в Україні у 2014 році здійснювалося з використанням методів економіко-математичного моделювання.

Для побудови математичних моделей попиту та пропозиції на ринку молочної сировини використовували базу даних Державної служби статистики України, яка була сформована на основі статистичної звітності сільськогосподарських підприємств, які звітували за формою № 50-сг у 2013-2014 роках.

Математична функція кривої пропозиції молочної сировини за 2013 рік має вигляд:

$$y = 2376,3868 + 32,0578^x, \quad (1)$$

де x – обсяг пропозиції, млн т;

y – ціна, яку фактично одержує підприємство, грн/т.

Математична функція кривої пропозиції молочної сировини за 2014 рік при тих же позначеннях має вигляд:

$$y = 2113,4318 + 21,3136^x. \quad (2)$$

Ціна ринкової рівноваги встановлюється на основі зведення кривих попиту й пропозиції.

Для моделювання поведінки молокопереробних підприємств використовували лінійну функцію загального типу:

$$Y = a - bp,$$

де Y – обсяг споживання молочної сировини, т;

p – ціна, грн/т.

Лінія попиту на молочну сировину в 2013 році має вигляд:

$$Y = 3,38 - 0,00034 * p. \quad (3)$$

Лінія попиту на молочну сировину в 2014 році:

$$Y = 3,868 - 0,00047 * p. \quad (4)$$

Результати досліджень показали, що якщо в 2013 році сільськогосподарськими підприємствами із загального обсягу реалізованої молочної сировини зі збитком було реалізовано 6,0% продукції (з урахуванням повернення ПДВ), то в 2014-му – вже 10,1%. У 2015 році закупівельна ціна на молоко в сільськогосподарських підприємствах порівняно з 2014 роком через зменшення попиту на продукцію скотарства на внутрішньому ринку, яке пов'язане зі зниженням купівельної спроможності населення, зросла лише на 13,4% при базовій інфляції 34,7%. Розрахунки доводять, що за 2015 рік при середньорічній закупівельній ціні молока 4,61 грн/кг у сільськогосподарських підприємствах 25-30% його обсягу буде вироблено зі збитком. Щоб утримати закупівельну ціну молока протягом 2015 року на рівні 8,05-8,2 грн/кг (середній рівень цін у Польщі),

Україні потрібно було б щомісячно експортувати близько 80–85 тис. т молока та молочних продуктів у перерахунку на молоко [11].

Важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності виробництва продукції скотарства є інноваційний розвиток галузі, який передбачає: використання високопродуктивних і технологічних груп порід худоби; впровадження енергозберігаючих технологій виробництва кормів, утримання й годівлі тварин; застосування ефективних систем доїння та управління стадом, ефектив-

них і відносно недорогих схем лікування; дотримання нормативних вимог та принципів до контролю виробництва та якості продукції.

Головною причиною низького рівня конкурентоспроможності галузі скотарства в Україні є те, що вона порівняно з іншими галузями сільського господарства – одна із найбільш капіталомістких і має довготривалий термін окупності інвестицій, який становить 6–15 років залежно від умов та варіантів вкладення коштів (табл. 4).

4. Показники ефективності інвестування капіталу в проект будівництва і реконструкції товарної ферми на 800 корів (річний надій на корову – 7500 кг)

Показник	Варіанти* інвестування при реалізації молока за ціною 5349,6 грн/т				Варіанти інвестування при реалізації молока за ціною 8053,6 грн/т			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
Інвестиції – всього, млн грн	153,65		119,42		150,7		115,94	
У т.ч. в основний капітал	127,53		99,14		127,53		99,14	
Виробництво молока (фізична маса), т	6000,0							
Виробництво продукції вирощування (жива маса), т	226,3							
Виручка від реалізації продукції скотарства, млн грн	40,64		40,64		56,62		56,62	
Собівартість реалізованої продукції, млн грн	25,40		24,44		25,55		24,60	
ПДВ, млн грн	2,87		2,94		5,50		5,58	
Виручка після сплати ПДВ, млн грн	37,77		37,70		51,12		51,04	
Прибуток, млн грн	12,37		13,25		25,57		26,45	
Рівень рентабельності виробництва продукції скотарства, %	48,72		54,22		100,06		107,52	
Рівень рентабельності виробництва, %: молока	73,29		80,25		159,35		169,71	
продукції вирощування (жива маса)	13,49		17,61		12,79		16,86	
Дисконтований період окупності проекту (при ставці дисконтування 8%), міс.	192	149	161	115	92	68	72	55

* I Будівництво ферми без часткового відшкодування коштів.

II Будівництво ферми за умови відшкодування 50% вартості будівництва ферми, 25% вартості обладнання та часткового відшкодування витрат на закупівлю племінних тварин у сумі 12 тис. грн на одну голову.

III Реконструкція ферми без часткового відшкодування коштів.

IV Реконструкція ферми за умови відшкодування 50% вартості будівництва ферми, 25% вартості обладнання та часткового відшкодування витрат на закупівлю племінних тварин у сумі 12 тис. грн на одну голову.

Джерело: Розраховано авторами.

У таблиці 4 представлені результати розрахунків ефективності інвестування капіталу в проект будівництва й реконструкції товарної ферми на 800 корів за умови часткового відшкодування коштів відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 884 від 28 жовтня 2015 року та без відшкодування коштів підприємству.

Крім того, ефективність реалізації проектів розраховували за двома варіантами заку-

півельних цін на молоко: при першому – ціна 5349,6 грн/т відповідала рівню цін для сільськогосподарських підприємств на початок 2016 року; при другому – ціна 8053,6 грн/т відповідала середньому рівню цін у країнах ЄС за 2015 рік у гривневому еквіваленті [11].

Результати досліджень показують, що при існуючих закупівельних цінах на молоко в Україні термін окупності інвестицій у

будівництво молочних ферм становить понад 12 років, а в реконструкцію цих ферм – понад 9 років. При підвищенні закупівельних цін в Україні до рівня цін у країнах ЄС термін окупності інвестицій у будівництво й реконструкцію молочних ферм становить близько 6–8 років.

Висновки. Основними причинами зменшення обсягів виробництва продукції скотарства в Україні є: падіння попиту на її продукцію на внутрішньому ринку через зниження купівельної спроможності населення; втрата частини та неможливість швидкої переорієнтації на нові зовнішні ринки молока й молочної продукції внаслідок низької якості її сировини; висока порівняно з іншими галузями сільського господарства капіталомісткість галузі та тривалий термін окупності інвестицій, які потребує галузь для її відродження.

Найвищий рівень конкурентоспроможності продукції скотарства мають великотовар-

ні підприємства з поголів'ям понад 500 корів з їх середньорічною продуктивністю більше 6000 кг молока. Впровадження інноваційних технологій виробництва продукції скотарства, подальше освоєння міжнародних ринків, нарощування зовнішньоторговельного потенціалу вітчизняних виробників галузі на основі введення міжнародних стандартів якості у процесі виробництва, переробки й реалізації продукції сприятиме зменшенню терміну окупності інвестицій у будівництво нових і реконструкцію існуючих ферм з 10–15 до 6–8 років.

Крім того, в державі слід відпрацювати механізм економічних відносин галузі скотарства з іншими галузями та сприяти підвищенню концентрації виробництва за рахунок створення умов розвитку інтеграційних процесів у скотарстві й суміжних із ним виробництв, розвитку кооперації господарств населення, які виробляють продукцію скотарства.

Список використаних джерел

1. *Березівський П.С.* Конкурентоспроможність молокопереробних підприємств: теорія, методика, практика: моногр. / П.С. Березівський, А. М. Железняк. – Львів, 2008. – 198 с.
2. *Кваша С.М.* Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С.М. Кваша, Н.С. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.
3. Конкурентоспроможність продукції скотарства і птахівництва України в системі євроінтеграції: моногр. / М.М. Ільчук, І.А. Коновал, І.В. Мельникова та ін. – К.: Вид-во ТОВ «Агар Медіа Груп», 2015. – 322 с.
4. *Кравченко Л.О.* Итоги работы молочной отрасли в 2014 году: взгляд эксперта / Л.О. Кравченко // Молочная индустрия. – 2015. – № 31. – С. 10–11.
5. *Лупенко Ю.О.* Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 28-36.
6. *Малік М.Й.* Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія та механізми: моногр. / М.Й. Малік, О.А.Нужна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
7. *Микитюк В.М.* Відродження галузі скотарства в умовах ринкових трансформацій: моногр. / В.М. Микитюк. – Житомир: Вид-во «Житомирський нац. агроєкологічний ун-т», 2012 – 508 с.
8. Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 2014 р.: стат. бюлетень // Державна служба статистики України ; відповід. за вип. О.М. Прокопенко. – К., 2015. – 29 с.
9. *Портер М.* Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость ; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 716 с.
10. *Портер Е. Майкл.* Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер ; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
11. Середньомісячні ціни на молоко в деяких країнах світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://milkua.info/uk/avgmilkprices/>.
12. *Саблук П.Т.* Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 10-17.
13. *Шпикуляк О.Г.* Формування конкурентоспроможності в аграрній економіці / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, О.В. Овсянніков // Агроінком. – 2007. – № 9–10. – С. 4–8.
14. *Шумпетер Й.* История экономического анализа: В 3-х т. ; под ред. В.С. Автономова ; пер. с англ. – СПб.: Экономическая школа, 2001. – Т. 3. – 1184 с.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

*

*В.А. КОЛОДІЙЧУК, доктор економічних наук, доцент
Львівський національний аграрний університет*

Концептуальна модель оптимізації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК України

Постановка проблеми. Потенційні можливості вітчизняного АПК щодо виробництва високоякісного зерна дають змогу Україні претендувати на чільні місця на світовому зерновому ринку. Однак на шляху до цього слід розв'язати чимало проблем, однією з яких є оптимальне забезпечення зберігання зерна на всіх етапах його проходження логістичними ланцюгами. Останні роки показали межу виробництва зернових в Україні на рівні ~60 млн т і збільшувати цей показник нині практично немає сенсу, оскільки бракує елеваторних, транспортних та інших логістичних потужностей. Компенсувати цей дефіцит можна не лише за рахунок збільшення кількісних параметрів системи, але й шляхом організаційних заходів, запровадження яких не потребує значних фінансових ресурсів, що є надзвичайно актуально для політичних та економічних реалій України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади логістичної діяльності є предметом вивчення у зарубіжних працях Д. Дж. Бауэрскса й Д. Дж. Клосса [3], М. Р. Ліндерса [6], а також у працях українських учених – Є. В. Крикавського [5], А. Г. Окландера [7], В. І. Перебийноса [8] та інших, які узагальнили й адаптували світовий досвід до вітчизняних реалій, створили теоретичний фун-

дамент для збагачення та розвитку логістичної концепції прийняття управлінських рішень. Ґрунтовні дослідження проблем розвитку аграрної економіки і зернового господарства України здійснені В. І. Бойком [4], О. М. Шпичаком [9], В. В. Юрчишиним [10] та іншими вченими, однак питання специфіки логістичного управління зерновими потоками, параметри яких останнім часом значно збільшилися, досі залишаються практично поза увагою дослідників.

Мета статті – розробка концептуальної моделі структурно-функціонального забезпечення ефективності функціонування логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК.

Виклад основних результатів дослідження. Суб'єктами зберігання зерна згідно зі статтею 7 Закону України “Про зерно та ринок зерна в Україні” є: “зернові склади (елеватори, хлібні бази, хлібоприймальні, борошномельні й комбікормові підприємства), суб'єкти виробництва зерна, які зберігають його у власних або орендованих зерносховищах, та інші суб'єкти господарювання, які беруть участь у процесі зберігання зерна” [1]. Якщо не брати до уваги складські несертифіковані потужності, що знаходяться на балансі сільськогосподарських підприємств, функції зберігання зерна в Україні виконують підприємства ПАТ “Державна продовольчо-зернова корпорація України” (ДПЗКУ), Державне агентство резерву

України (ДАРУ), ДАК “Хліб України”, корпоративні елеваторні мережі та поодинокі зернозберігаючі підприємства приватної форми власності.

Якщо елімінувати всю складність логістичної системи й виокремити з неї елементи зберігання зернових мас, то примітивність діяльності вітчизняних елеваторних підприємств полягає в обмеженні їх функціоналу до рівня “прийняв зерно – видав зерно”. Схематично це показано на рисунку 1 (існуюча схема), який наочно демонструє взаємозв’язок продавця і покупця зерна, які знаходяться в різних областях України та, під-

писавши відповідний контракт купівлі–продажу, згідно з його умовами забезпечують міжобласне переміщення визначеної партії зерна. Причому власник для розміщення свого зерна укладає із зерновим складом договір про зберігання з одержанням відповідних складських документів. Згідно з розділом 7 Технічного регламенту зернового складу [2] елеватор на підтвердження прийняття зерна видає один із таких документів: подвійне складське свідоцтво (в разі здійснення заставної закупівлі зерна), просте складське свідоцтво або складську квитанцію.

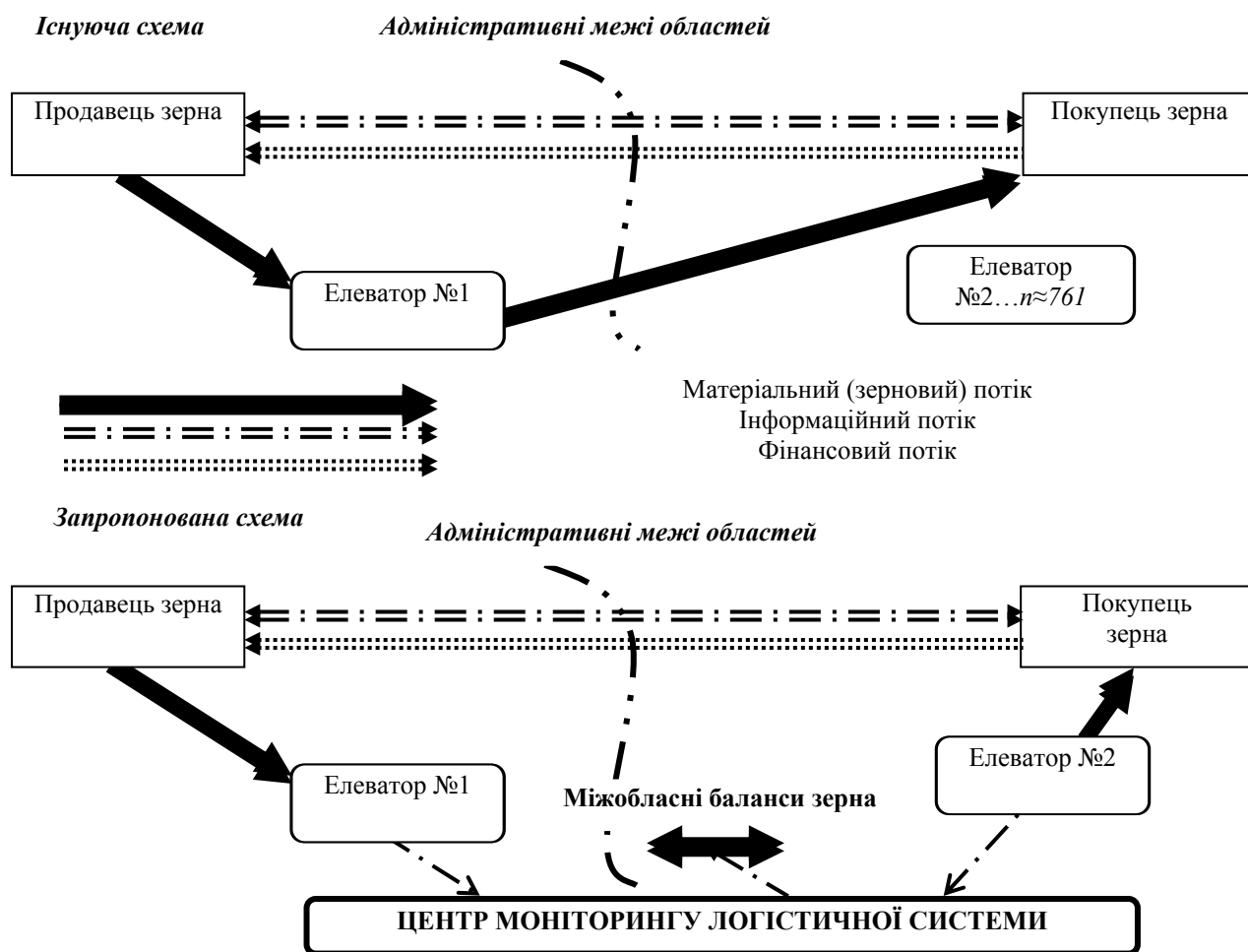

Рис. 1. Принципова схема механізму оптимізації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК

Джерело: Авторська розробка.

Для одержання зерна на складі продавець може передати складське свідоцтво покупцю зерна і якщо базисними умовами контракту, що регламентовані Міжнародною торговою палатою у відповідному збірнику “Міжнародні правила тлумачення торгових термінів ІНКОТЕРМС” у редакції 2010 року, передба-

чені умови *EXW – EX Works* (франко – завод), покупець самостійно одержує зерно на складі та здійснює міжобласне переміщення. При цьому слід зауважити, що складська квитанція на зерно не може передаватися іншим суб’єктам ринку, тому слід передбачливо оформляти документи, які забезпечують пе-

редачу права власності на зерно і його відвантаження без участі продавця.

Схема є дійсно тривіальна й проста, але з позицій логістичного управління – досить витратна. Транспортна складова у структурі логістики є вагомою та значно залежить від обсягів і відстані перевезення, виду транспортних засобів тощо. Наша пропозиція полягає в концептуально новому підході до організації функціонування логістичних систем у зернопродуктовому підкомплексі АПК, де максимально зменшено транспортну складову в структурі витрат через певну “віртуалізацію” матеріальних потоків (див. рис. 1 – *запропонована схема*). Оскільки зерно є стандартизованим продуктом, що позиціонує його за переліком ознак як біржовий товар, пропонуємо максимально зменшити напруженість міжобласних зернових потоків через взаємозаміщення й без того знеособлених партій зерна¹. Тобто продавець, який зберігає на відповідному сертифікованому складі певну кількість зерна, у разі його продажу передає право власності покупцю у формі відповідного документа (складського свідоцтва), а покупець одержує зерно з відповідними кількісними та якісними параметрами на одному із 761 (станом на 01.01.2016 р.) сертифікованому зерновому складі у своїй області.

Для обґрунтування простоти й доцільності запропонованої нами концепції організації матеріалопотоків на зерновому ринку України можемо провести аналогію з роботою банківської системи. Для здійснення банківського переказу з одного міста в інше відправнику достатньо відвідати найближче банківське відділення і здійснити транзакцію переказу необхідної суми коштів. Одержувачу також достатньо відвідати найближче до себе банківське відділення, щоб забрати належну йому суму коштів. Однак така транзакція не передбачає перевезення між банківськими відділеннями саме тих купюр, які вніс відправник для видачі їх одержувачу. Отже, якщо в країні в обігу знаходяться грошові знаки, то та чи інша їх кількість є в

усіх частинах країни, що дає змогу переказувати грошові суми без прив’язки до фізичної грошової маси з подальшим міжбанківським її переміщенням для забезпечення відповідних розрахункових балансів.

Використовуючи метод аналогій можемо стверджувати про дієвість запропонованої схеми, яка містить у собі значний потенціал економії транспортних витрат. Зерно, як і грошові знаки, також присутнє в усіх областях України, де його вирощують та споживають, а сертифіковані потужності (аналог банківських відділень), хоч і нерівномірно, але наявні в усіх областях України.

Із візуальної оцінки існуючої та запропонованої конфігурацій логістичної системи може виникнути хибна думка про ускладнення варіанта через залучення додаткової структурної ланки, яку ми назвали центром моніторингу логістичної системи. Однак на наше переконання, запропонована інституційна структура зменшить трансакційні витрати учасників логістичної системи, а її створення й утримання в грошовому еквіваленті на порядок дешевше порівняно з економічними вигодами, які є результатом зменшення потужності та напруженості матеріальних потоків (довжина відповідних ліній на рис. 1). Завданням Центру моніторингу логістичної системи є відстеження тенденцій і пропорцій міжобласних параметрів розвитку ринку зерна з подачею чіткого сигналу щодо потреби в переміщенні матеріалопотоків для забезпечення міжобласних балансів на спотовому зерновому ринку.

Щодо організації матеріальних потоків запропонована схема дає змогу навіть за суттєвого зменшення їхньої циклічності (напруженості) знизити відносні витрати транспортування одиниці обсягу зерна за рахунок консолідації міжелеваторних партій останнього та централізованого їх переміщення між областями України, використовуючи переважно унімодальні, а в окремих випадках мультимодальні схеми перевезення вантажів. При цьому розв’язується проблема дефіциту вагонів-зерновозів у державі, а також втрачає зміст корупційна складова, пов’язана із сезонним дефіцитом і відповідним резервуванням вагонів.

¹ Нормативні документи ПАТ “ДПЗКУ” щодо умов і способів зберігання зерна у комбінатах хлібопродуктів регламентують: “*Зерно зберігається знеособлено в загальних партіях згідно з класом*”.

Рухомий парк вагонів-зерновозів в Україні, що становить 12,2 тис. одиниць, є однією з найслабших ланок логістики зерна, що обмежує параметри розвитку інших елементів логістичної системи, оскільки задовольняє лише 50–60 % заявок агротрейдерів.

Позитивні зрушення від запропонованої нами моделі оптимізації логістичних відносин у зернопродуктовому підкомплексі можна очікувати в системі якості надання послуг зерновими складами. Сертифікація елеваторних потужностей, незважаючи на корупційну складову та формальність окремих рішень, є потужним важелем формування адаптованої до світових вимог системи зберігання зерна, що в умовах євроінтеграційних прагнень України та її потенціалу щодо розвитку зерновиробництва набуває першочергового значення в економічному блоці реформ. Існуюча мережа несертифікованих зернозберігаючих потужностей фактично втрачає клієнтів, оскільки документи на зерно, якщо вони взагалі є, не можуть бути предметом купівлі–продажу і на ризики “отоварення” їх не може погодитися інший несертифікований склад в іншій області України, а про сертифіковані елеватори навіть не йдеться. Відчувши суттєву вигоду від зменшення логістичної складової витрат у процесі передачі прав на зерно, клієнт, безумовно, співпрацюватиме зі сертифікованими елеваторами, оскільки складські документи легалізують зерно у відповідній якійсь групі (умовою сертифікації елеваторів згідно з [2] є наявність лабораторії якості) та дають підстави не лише вільно ним розпоряджатися, транспортувати, експортувати, а й мати за предмет застави у фінансово-господарських операціях.

“Прозорість” зернової логістики, безсумнівно, спонукатиме біржовий ринок України до торгівлі не лише форвардними і ф’ючерсними, а особливо спотовими контрактами, адже відомо, що відсутність повноцінного біржового ринку в державі значно обмежує іноземні інвестиції в українське зерновиробництво та його інтеграцію у світовий ринок зерна.

Система моніторингу зернового ринку запропонованим Центром, а також оптимізація зернопотоків для досягнення територі-

альних балансів пропозиції зерна – все це полегшує функції державного управління продовольчими ресурсами. В окреслену нами конфігурацію розробленої моделі входять державні підприємства ДПЗКУ й ДАРУ, що позитивно позначиться на оперативності державних інтервенцій та реалізації соціальних програм продовольчого забезпечення регіонів України.

Для дієвості запропонованого механізму сформулюємо певні обмеження й умови, а саме:

1) законодавча регламентація якісно нових відносин через прийняття відповідних законів про логістичну діяльність, зернопродуктовий підкомплекс АПК та інших законодавчих актів, що регулюють весь спектр правових відносин між учасниками логістичного ланцюга;

2) приведення у відповідність якісних характеристик зернової маси з міжнародними стандартами й забезпечення здійснення об’єктивного лабораторного контролю якості зерна, що усуває маніпуляції ціновими та якісними характеристиками між елементами зазначеної системи;

3) участь усіх сертифікованих зернових складів у “віртуалізації” зернових потоків і єдиній системі моніторингу й забезпечення міжобласних балансів зерна;

4) забезпечення відповідного рівня захисту бланків документів на право власності на зерно;

5) уніфікація вимог і правил роботи з клієнтами та відповідними документами;

6) рівність усіх учасників у розподілі синергетичного ефекту від запровадження концептуальної моделі механізму оптимізації логістичної системи.

Запропонована схема, за її обдуманості верифікації, практично не має недоліків, а її запровадження не потребує значних фінансових ресурсів, що вкрай важливо для національної економіки в сучасних складних економічних і політичних умовах. Є окремі прогнозовані, а також латентні ризики, які можна виявити та нейтралізувати в еволюційному процесі трансформаційних перетворень логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК. Виникає слушне запитання:

чому ця модель не існує в Україні, якщо для цього є всі необхідні передумови?

Шукаючи відповідь на це запитання, ми дійшли до такого самого простого, як і модель, висновку: запропоновані зміни переважно нікому із надавачів логістичних послуг не вигідні.

Диспаритетність обміну між складовими елементами зернопродуктового підкомплексу АПК України є, на наш погляд, системною проблемою із загальносистемними негативними наслідками. Кожен елемент логістичного ланцюга, дбаючи про свій ефект, часто-густо нехтує інтересами суміжних елементів. Якщо додана вартість первинного продукту в процесі логістичних трансформацій у рази перевищує його базову вартість, то це навряд чи стимулюватиме виробника сировини до збільшення параметрів виробництва. Системна взаємодія причинно-наслідкових зв'язків і для посередника обмежить ефекти від його доданої вартості, оскільки зменшиться базис для її створення. Отже, збалансований розвиток зернопродуктового підкомплексу АПК – це досягнення

загальнодержавного компромісу інтересів усіх учасників виробничо-збутової системи на основі еквівалентності обміну результатами праці та системного паритету (рис. 2).

Економічний інтерес є категорією, що визначає стимули діяльності суб'єктів економічних відносин. Повертаючись до запропонованої нами моделі оптимізації логістичної системи, можна стверджувати, що існуюча схема вигідна надавачам послуг, але не вигідна для їх споживачів.

Якщо взяти для прикладу перевізників, то наслідком запропонованої оптимізації буде значне згортання транспортних потоків, а це означатиме суттєве зменшення замовлень, що в умовах висококонкурентного ринку призведе до зниження транспортних тарифів і банкрутства окремих операторів або цілих транспортних компаній. Якщо монопольне становище Укрзалізниці нині спричинює зловживання з боку її окремих посадових осіб в умовах дефіциту вагонів-зерновозів та значного попиту на них, то зменшення попиту на перевезення автоматично розв'яже проблему корупції у зазначеній сфері.

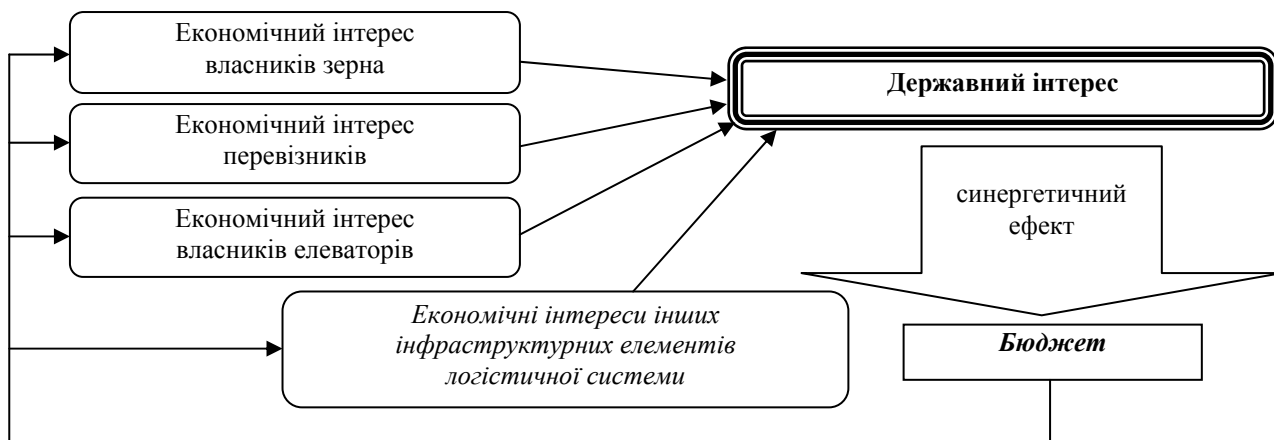

Рис. 2. Взаємоузгодження інтересів елементів логістичного ланцюга на основі загальнодержавного компромісу

Джерело: Авторська розробка.

Економічні умови конкурентного середовища стимулюватимуть усіх перевізників до якісного оновлення транспортних засобів, раціонального використання їх вантажопідйомності, оптимізації транспортних схем перевезення вантажів тощо. Усі ці заходи вимагають певних зусиль і значних фінансових витрат, що пояснює зручність для перевізників існуючої схеми логістики у зернопродуктовому підкомплексі АПК України.

Не вигідні зміни й власникам елеваторів, оскільки це значно ускладнить маніпуляції та зловживання із втратами зерна, його якісними характеристиками, а також спричинить додаткові витрати на організацію роботи запропонованої моделі. Зрозуміло, що працювати за схемою “прийняв зерно – видав зерно” просто і зручно, а ускладнення системи вимагає зусиль щодо організації роботи зі складськими свідоцтвами, зведен-

нями балансів реального зерна, підвищує кваліфікаційні вимоги до працівників, вимагає витрат на комп'ютеризацію процесів обліку, управління, комунікацій тощо.

Позиціонуючи зерновий ринок як ключовий елемент продовольчої безпеки держави, саме безпека повинна надавати економічні вигоди всім учасникам ринку й націлити їх на одержання загальнонаціонального синергетичного ефекту. Зміст запропонованої схеми полягає в такому (див. рис. 2): із відстоюванням власних економічних інтересів зростає економічний ефект, що підвищує бюджетні надходження, які, повертаючись у формі інвестицій, а для деяких сфер АПК – дотацій, забезпечують сприятливі передумови для розширеного відтворення виробництва. Отже, економічний інтерес є мотивом і стимулом певних дій щодо задоволення потреб на основі відносин власності й принципу одержання економічної вигоди.

Висновки. Запропонована концептуальна модель оптимізації логістичної системи визначає якісно новий зміст економічних від-

носин між суб'єктами зернового ринку і в перспективі потребує розробки емпіричної моделі ефективного розвитку зернової логістики в Україні. Новизна запропонованого підходу передбачає певну “віртуалізацію” матеріальних потоків між сертифікованими елеваторними потужностями з одночасним запровадженням системи моніторингу та взаємозаміщення міжобласних балансів зерна, що забезпечує Центр моніторингу логістичної системи. Оптимізація транспортних потоків консолідованих партій зерна суттєво зменшить логістичні витрати зернотрейдерів і сприятиме підвищенню конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу АПК, що є ключовою галуззю, яка підтримує продовольчу безпеку держави. Компромісна модель взаємоузгодження економічних інтересів елементів логістичного ланцюга дасть змогу паритетно розподілити синергетичний ефект та забезпечить розширене відтворення виробництва елементів логістичної системи.

Список використаних джерел

1. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.07.2002 №37-IV // zakon.rada.gov.ua.
2. Про затвердження Технічного регламенту зернового складу : Наказ Міністерства аграрної політики України від 15.06.2004 № 228 // zakon.rada.gov.ua.
3. Бауэрсокс Д. Дж. Логистика : Интегрированная цепь поставок / Д. Дж. Бауэрсокс, Д. Дж. Клосс. – М. : Олимп-Бизнес, 2008. – 640 с.
4. Бойко В. І. Зерно і ринок : моногр. / В. І. Бойко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 312 с.
5. Крикавський Є. В. Логістичне управління : підруч. / Є. В. Крикавський. – Львів : Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2005. – 684 с.
6. Линдерс М. Р. Управление снабжением и запасами. Логистика / М. Р. Линдерс, Х.Е. Фирон. – СПб. : Полигон, 1999. – 768 с.
7. Окландер М. А. Логістика : підруч. / М. А. Окландер. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 346 с.
8. Перебийніс В. І. Логістичне управління запасами на підприємствах: моногр. / В. І. Перебийніс. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – 280 с.
9. Шпичак О. М. Оптимізація ринку зерна та її результативність / О. М. Шпичак, О. В. Боднар // Моніторинг біржового ринку. – 2014. – № 2. – С. 22-28.
10. Юрчишин В.В. Аграрна політика України на зламах політичних епох : історико-соціально-економічні нариси / В.В. Юрчишин. – К. : Наук. думка, 2009. – 366 с.
11. Ballou R. H. Basic business logistics / R. H. Ballou – New York, 1987. – 438 p.
12. Heskett J. L. Logistics: Essential to Strategy // Harvard Business Review. – 1977. – November-December. – P. 4–11.
13. Miles R. T. The role of logistics in developing business strategy / R. T. Miles. // Proc. 7th Int. Logistics Congress. – 1987. – P. 95–100.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2016 р.

*

*A.V. KUCHER, candidate of pedagogical sciences,
competitor for doctor's degree
National Scientific Center «Institute of Agrarian Economics»*

Management of soil rational use in the context of european integration

Scientific problem. In terms of scope of application the term «management» can be considered the most common, as I. V. Koshkalda noted, it is used to characterize any system – economic, social, technological, biological and so on. In the case of land management, this process aims to ensure the rational use and protection of lands. Probably we should accept the fact that currently Ukraine does not have any effective mechanism for land management and land use, which lowers efficiency and competitiveness not only of the individual but also the national economy as a whole [1].

Analysis of recent researches and publications. In world practice, the system of land management (Land Administration Systems – LAS) is divided into three types: classic (implements the principle «from general to specific»), transitional period (based on the principle «from the particular to the general») and integrated multifunction [2]. Experts of Global Soil Partnership (GSP) developed and offered to participating countries, including Ukraine, which joined the partnership in 2014, a program for sustainable management of soil resources (Sustainable Soil Management – SSM). Obviously, the sustainable management of soil can be considered as a subsystem of Land Management. The main purpose of soil fertility management system is a suspension of degradation processes, increasing productive and ecological functions of land, targeting modern transformation of soil into the mainstream of development and extended fertility reproduction, contributing to sustainable development of land use [3].

The objective of the article – to highlight the results of the study on management of the

rational soil use in the context of European integration on the basis of benchmarking intensification of land use.

Statement of the main results of the study. In the basis of management of rational soil use in the context of European integration we suggest a conceptual approach to competitiveness management on the basis of the latest benchmarking as a new vision of process of focused system influence on the formation, maintenance and development of competitive advantages based on the ideology of permanent comparison with the standards of the subject, detected by monitoring the competitive environment that allows viewing of content characteristics of the main objects of strategic management, continuously improve themselves and move from methods of situational competitiveness management to management of trends [4, p. 5].

Actually benchmarking – is an alternative method of strategic planning, which is defined by analyzing the performance of competitors. Benchmarking technology combines into a single system development strategy, industry analysis and competitor analysis. While benchmarking is a useful and effective tool for management at all levels (micro, meso, macro level), it is not used enough, mainly because little idea about it or complete ignorance of its methods [5].

Therefore, in this study we examine the main indicators of the effectiveness and efficiency of intensification of land use in the agricultural sector in comparison with international benchmarks. The purpose of this comparison – to determine Ukraine's place in relation to the most effective («world leaders») and medium («standard») countries on the development of the agricultural sector. In particular, for the benchmarking study it was selected advanced countries such as the UK, Germany, Poland, the USA and France. The experience of the EU and

USA in this regard is not only a scientific interest, but also a number of practical features, especially towards effective intensification of land use and reproduction of soil fertility in agribusiness.

The program of benchmarking is aimed at introducing best practices and to draw management attention to measures to improve the effectiveness (resultant) and efficiency of intensification of land use (Table 1).

Table 1. International benchmarking of the effectiveness (resultant) of land use intensification in some countries

Indicators	Year								Trend
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Great Britain									
Productivity, c/ha: grain	69.4	71.9	72.8	68.4	67.8	68.5	60.6	64.8	$y = 73.5 - 1.22\text{ t}$
sugar beets	539.6	574.3	626.8	700.0	553.1	752.6	607.6	683.8	$y = 554.4 + 16.74\text{ t}$
potatoes	399.8	424.5	416.6	431.1	438.8	432.2	305.6	401.4	$y = 434.6 - 6.30\text{ t}$
Produced on 100 ha of agr. land, c: meat of all kinds in slaughter weight	205.9	194.1	192.1	202.3	191.9	209.3	209.3	209.3	$y = 194.2 + 1.68\text{ t}$
milk	852.9	858.8	774.0	763.0	814.0	825.6	808.1	808.1	$y = 832.4 - 4.30\text{ t}$
Produced on 100 ha of arable land, c: grain	4203.4	3736.8	4150.0	3816.7	3616.7	3623.0	3258.1	3322.6	$y = 4270 - 123.1\text{ t}$
sugar beets	1576.3	1491.2	1250.0	1383.3	1083.3	1393.4	1177.4	1290.3	$y = 1515 - 41.00\text{ t}$
Produced eggs on 100 ha of grain crops, c	181.8	206.9	181.8	193.5	200.0	225.8	193.5	225.8	$y = 180.8 + 4.52\text{ t}$
Germany									
Productivity, c/ha: grain	63.8	66.2	70.7	71.6	66.6	64.0	68.5	72.7	$y = 65.4 + 0.580\text{ t}$
sunflower	24.7	24.8	19.6	24.1	18.9	19.9	23.8	21.0	$y = 24.0 - 0.42\text{ t}$
sugar beets	616.6	601.9	622.9	675.7	638.5	743.0	688.6	638.7	$y = 604.4 + 10.8\text{ t}$
potatoes	449.9	419.8	437.6	440.6	399.8	456.1	447.6	398.3	$y = 442.3 - 2.47\text{ t}$
Produced on 100 ha of agr. land, c: meat of all kinds in slaughter weight	368.4	405.9	455.6	461.5	491.0	503.0	491.0	491.0	$y = 380.5 + 17.3\text{ t}$
milk	1660.8	1623.5	1698.2	1656.8	1778.4	1814.4	1826.3	1862.3	$y = 1585 + 34.5\text{ t}$
Produced on 100 ha of arable land, c: grain	3872.9	3873.9	4226.9	4201.7	3788.1	3546.2	3830.5	4067.8	$y = 3996 - 15.6\text{ t}$
sugar beets	2364.4	1974.8	1932.8	2176.5	1983.1	2487.4	2347.5	1932.2	$y = 2133 + 3.67\text{ t}$
Produced eggs on 100 ha of grain crops, c	128.6	117.6	114.3	101.4	106.1	123.1	123.1	138.5	$y = 112.0 + 1.52\text{ t}$
Poland									
Productivity, c/ha: grain	25.2	31.4	32.1	34.6	32.2	33.3	36.8	37.7	$y = 26.7 + 1.38\text{ t}$
sunflower	15.9	17.1	17.8	18.1	15.1	18.7	17.6	17.5	$y = 16.5 + 0.160\text{ t}$
sugar beets	394.3	383.3	464.8	542.6	483.1	573.6	582.5	546.8	$y = 371.5 + 27.7\text{ t}$
potatoes	193.8	185.2	197.6	198.5	178.6	204.7	243.8	187.8	$y = 185.2 + 3.00\text{ t}$
Produced on 100 ha of agr. land, c: meat of all kinds in slaughter weight	157.6	207.5	191.4	205.0	239.7	243.2	262.1	262.1	$y = 157.1 + 14.2\text{ t}$
milk	646.7	779.9	765.4	776.4	842.5	837.8	875.9	875.9	$y = 673.2 + 28.2\text{ t}$
Produced on 100 ha of arable land, c: grain	1614.3	2181.8	2222.2	2416.0	2513.8	2351.4	2642.2	2642.2	$y = 1788 + 118.8\text{ t}$
sugar beets	935.7	909.1	690.5	864.0	917.4	1054.1	1128.4	972.5	$y = 800.1 + 29.7\text{ t}$
Produced eggs on 100 ha of grain crops, c	45.5	60.2	69.8	70.6	75.9	77.9	65.8	78.9	$y = 52.5 + 3.47\text{ t}$
USA									
Productivity, c/ha: grain	58.0	63.5	65.4	71.4	68.6	67.5	58.5	72.4	$y = 61.4 + 0.944\text{ t}$
sunflower	15.0	17.3	16.0	17.4	16.4	15.7	17.0	15.5	$y = 16.3 + 0.012\text{ t}$

Continuation of table 1

sugar beets	531.3	500.4	599.9	576.1	621.1	533.9	655.8	637.4	$y = 508.8 + 16.3 t$
potatoes	427.1	434.9	444.4	462.7	443.1	421.7	458.2	466.1	$y = 428.6 + 3.6 t$
Produced on 100 ha of agr. land, c: meat of all kinds in slaughter weight	90.7	96.2	103.1	101.1	102.7	103.3	104.0	104.2	$y = 93.4 + 1.62 t$
milk	183.4	195.0	208.1	208.7	212.9	216.4	222.4	223.4	$y = 184.9 + 5.31 t$
Produced on 100 ha of arable land, c: grain	1962.9	2226.5	2485.6	2629.9	2530.0	2423.8	2316.6	2829.1	$y = 2092 + 74.2 t$
sugar beets	168.2	152.0	149.6	167.0	182.1	163.5	206.3	193.4	$y = 145.7 + 6.00 t$
Produced eggs on 100 ha of grain crops, c	85.5	93.3	86.9	91.4	93.9	95.2	89.7	93.0	$y = 87.8 + 0.737 t$
France									
Productivity, c/ha: grain	71.0	67.1	72.4	73.9	69.5	67.0	74.4	70.0	$y = 70.2 + 0.106 t$
sunflower	25.2	23.4	25.4	23.7	23.6	25.4	23.1	20.5	$y = 25.6 - 0.411 t$
sugar beets	759.0	773.2	868.2	937.6	830.6	969.3	864.8	854.0	$y = 786.4 + 15.7 t$
potatoes	395.6	420.6	417.3	420.6	397.5	485.6	411.1	434.0	$y = 401.2 + 4.80 t$
Produced on 100 ha of agr. land, c: meat of all kinds in slaughter weight	118.4	112.9	100.2	100.2	105.6	103.8	103.8	102.0	$y = 113.6 - 1.72 t$
milk	468.1	475.4	460.8	440.8	440.8	460.8	453.6	448.1	$y = 469.4 - 2.96 t$
Produced on 100 ha of arable land, c: grain	2267.6	2182.4	2419.8	2426.6	2312.7	2288.7	2496.5	2371.5	$y = 2250 + 21.3 t$
sugar beets	1040.1	989.9	1034.1	1198.0	1096.2	1309.3	1170.1	1166.7	$y = 991.0 + 29.9 t$
Produced eggs on 100 ha of grain crops, c	109.9	108.7	93.8	95.7	91.8	82.5	95.7	95.7	$y = 107.6 - 2.41 t$
Ukraine									
Productivity, c/ha: grain	19.4	26.0	34.6	29.8	26.9	37.0	31.2	39.9	$y = 21.3 + 2.07 t$
sunflower	12.2	12.8	15.3	15.2	15.0	18.4	16.5	21.7	$y = 10.8 + 1.12 t$
sugar beets	176.7	248.2	356.2	314.9	279.5	363.3	410.8	399.0	$y = 192.4 + 28.0 t$
potatoes	121.6	128.4	138.7	139.3	132.5	168.0	161.0	159.7	$y = 116.3 + 6.02 t$
Produced on 100 ha of agr. land, c: meat of all kinds in slaughter weight	40.9	38.5	45.7	45.7	50.5	50.5	53.0	57.8	$y = 36.6 + 2.5 t$
milk	305.3	329.3	283.7	278.8	269.2	266.8	274.7	277.1	$y = 314.0 - 6.32 t$
Produced on 100 ha of arable land, c: grain	751.5	1169.2	1640.0	1415.4	1209.2	1744.6	1421.5	1941.5	$y = 892.0 + 115.5 t$
sugar beets	404.9	476.9	412.3	310.8	421.5	575.4	566.2	332.3	$y = 408.7 + 6.41 t$
Produced eggs on 100 ha of grain crops, c	36.8	53.3	57.7	57.0	66.2	70.1	71.4	71.4	$y = 40.2 + 4.51 t$

Source: Author's calculations based on [6; 7].

Analyzing the effectiveness (resultant) of land use intensification in the leading countries, we note that in terms of grain yield the intensification is the most effective in France and Germany; the lowest – in Poland; USA and Britain occupy the middle position. In Poland annual grain yield increased to 1.38 c/ha, in the USA – to 0.94, in France – 0.11, in Germany – at 0.58, while in the UK – decreased by 1.22 c/ha. The yield of sunflower in Germany and France remained at a similar level (about 24 c/ha), and in both countries it declined by 0.42 and 0.41 c/ha per year respectively, while in Poland and in the USA it grew 0.16 and

0.01 c/ha per year on average and reached around 17 c/ha in 2013. By the yield of sugar beet France was the absolute leader (759–969 c/ha in different years), by the rate of growth Poland occupied leading position (an average of 27.7 c/ha per year), although by the absolute value it is still inferior to all surveyed countries. High yields of potatoes is reached by the United States, Germany and France, it remains the lowest in Poland.

In Ukraine, judging by the positive dynamics of the yield parameters of studied crops it was an increase in efficiency of land use intensification. Thus, the yield of grain grew on av-

erage per year to 2.1 c/ha ($R^2 = 0,590$), or for the period 2.1 times and amounted in 2013 to 39.9 c/ha. Sunflower yield for the period increased to 77.9 %, or an average per year of 1.1 c/ha ($R^2 = 0,808$) and was 21.7 c/ha in 2013. The yield of sugar beet in 2013 amounted to 399.0 c/ha, which was 2.3 times more than in 2000, that year it increased by an average of 28.0 c/ha ($R^2 = 0,733$). Over the period the yield of potatoes increased by 31.3 % and in 2013 amounted to 159.7 c/ha, which was provided by the annual growth rate of 6.0 c/ha ($R^2 = 0,762$).

In recent years Ukraine has a significant increase in productivity of major crops, which allowed collecting a record harvest of grain and oil, and actually it allows equating some yields parameters to the leading countries of the world. However, the current trend of growth was characterized for most developed countries 5–10 years ago. For the last five years, the yield of maize in Ukraine increased from 4.5 t/ha to 6.05 t/ha, sunflower – from 1.5 t/ha to 1.92 t/ha, rapeseed – 1.5 t/ha to 2.4 t/ha. These figures were in Europe in 2000–2005. The main reason for this development is the slow rate of use of modern technological approaches and high-performance varieties and hybrid seeds. Therefore, what has long been used in Europe for Ukraine is something completely new.

In terms of meat of all kinds in slaughter weight per 100 hectares of agricultural lands most productive intensification of land use is in Germany, and the growth rate of this index is 17.3 c on average per year, second place is occupied by Poland, where the rate increased by an average of 14.2 c per year, and the least effective it was in USA and France, where the rate in 2013 was about 104.2 c, and if the USA every year increased it by 1.62 c, in France it decreased by 1.72 c. The absolute leader in terms of milk production parameter on 100 hectares of agriculture is Germany where it was 1862.3 c in 2013 that was in 8.3 times more than in the USA, where the figure was the lowest. It should be noted also some factors that may play a role in limiting the growth of livestock production, including milk in the EU. The important ones are environmental restrictions on emissions of greenhouse gases; another factor – the increase in production of biofuels,

which allows more efficient use of land resources than dairy farming (this trend is the most noticeable in Germany and France) [9].

In Ukraine, livestock production per unit of land area had almost opposite trends. For example, in 2013 on 100 hectares of agricultural land it was obtained 57.8 c of meat of all kinds in slaughter weight, which is 41.3 % more than in 2000, ie an average year parameter increased to 2.5 c/ha 100 ($R^2 = 0,923$). However, milk production per 100 hectares of agricultural land for the period decreased by 9.2 %, or an average per year of 6.3 c ($R^2 = 0,530$), and was in the year 277.1 c. According to these figures Ukraine, unfortunately, is significantly inferior to the advanced countries of the world, competing on equal terms with the United States only, which produce milk per 100 hectares of agricultural lands by 19.4 % less than in our country.

The most amounts of eggs per 100 hectares of grain crops are produced in the UK, and the least – in Poland, and in these countries, as in the USA, this parameter is increasing, while in Germany and France it is decreasing. In Ukraine, egg production per 100 hectares of grain crops increased during 2000–2013 to 94.0 % and was 71.4 c, which is close to that of Poland. Thus, the effectiveness (resultant) of the intensification of land use in the studied countries in the production of various types of products was formed in different ways. So the next step in the research was the calculation of certain cost intensification of economic efficiency (Table 2).

Given the limited statistics, the economic efficiency of an intensification of land use in the studied countries was identified on the basis of relative indicator of gross output at current prices. To calculate average prices in related products were used. They formed on the European market in 2012, namely: grain – 300 USD/t, sugar beet – 35, potatoes – 345, meat – 3350, milk – 340, eggs – 5091 USD/t [10–13]. When determining the price of eggs came from the fact that one egg mass roughly equal to 55 g [14, p. 39], and the price is 2.8 USD for ten [15], the price of eggs was 5091 USD/t.

The analysis of the production of conventional gross production in the prices of 2012, including crop production per unit of land area

indicates their positive trend that is the intensification of land use in Ukraine was effective, and cost-effectiveness increased, reaching by these performance levels of France and even slightly ahead of the United States. However, it should be noted that such leadership is somewhat arbitrary because it is based only on the analyzed types of products and does not include

the industrial structure of agricultural production and the quality of products in these countries, as in the case taking into account the structure of commodity production and quality results may be different. At the same time the analyzed indicators of economic efficiency Ukraine is weaker than countries such as Britain, Poland and Germany.

Table 2. International benchmarking of economic efficiency of land use intensification in some countries, ths. USD

Indicators	Year								Trend
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Great Britain									
Obtained on 100 ha of agr. land, conventional gross production in prices of 2012	175.0	163.3	163.3	165.5	160.9	171.4	161.3	167.1	$y = 168.4 - 0.54 t$
including crop production	59.1	51.1	55.4	54.2	51.2	52.5	45.9	48.8	$y = 58.2 - 1.31 t$
Obtained on 100 ha of arable land, conventional gross production in prices of 2012	504.3	487.1	481.8	477.3	461.3	483.3	447.5	463.6	$y = 502.3 - 5.88 t$
including crop production	170.2	152.4	163.4	156.1	146.8	148.1	127.5	135.4	$y = 172.7 - 5.04 t$
Germany									
Obtained on 100 ha of agr. land, conventional gross production in prices of 2012	320.2	324.9	351.8	349.8	352.6	361.0	360.1	366.3	$y = 320.0 + 6.30 t$
including crop production	113.5	109.7	117.3	117.8	106.3	106.4	109.1	111.0	$y = 114.8 - 0.77 t$
Obtained on 100 ha of arable land, conventional gross production in prices of 2012	464.0	464.1	499.6	496.8	499.0	506.6	509.6	518.4	$y = 460.9 + 7.52 t$
including crop production	164.5	156.8	166.6	167.3	150.4	149.3	154.4	157.2	$y = 165.4 - 1.57 t$
Poland									
Obtained on 100 ha of agr. land, conventional gross production in prices of 2012	170.6	188.2	185.1	193.4	209.4	205.4	219.3	215.8	$y = 169.0 + 6.53 t$
including crop production	84.7	76.1	76.1	79.4	79.5	74.8	84.2	77.1	$y = 79.9 - 0.196 t$
Obtained on 100 ha of arable land, conventional gross production in prices of 2012	224.2	247.2	238.0	249.2	280.4	273.9	291.8	287.0	$y = 218.5 + 9.5 t$
including crop production	1113.4	1000.0	978.3	1022.8	1064.8	997.2	1120.2	1026.1	$y = 1036 + 1.05 t$
USA									
Obtained on 100 ha of agr. land, conventional gross production in prices of 2012	69.9	74.0	79.3	80.1	79.6	78.8	77.5	83.6	$y = 71.9 + 1.33 t$
including crop production	27.1	28.6	31.1	32.6	31.3	30.2	28.4	34.1	$y = 28.1 + 0.52 t$
Obtained on 100 ha of arable land, conventional gross production in prices of 2012	165.1	184.6	201.3	205.5	204.7	202.4	204.3	220.4	$y = 172.4 + 5.81 t$
including crop production	64.1	71.3	79.1	83.7	80.4	77.5	74.9	90.0	$y = 67.4 + 2.28 t$
France									
Obtained on 100 ha of agr. land, conventional gross production in prices of 2012	107.9	104.6	102.6	102.5	101.7	101.7	103.9	101.6	$y = 106.1 - 0.608 t$
including crop production	43.1	41.3	45.0	45.6	43.0	43.8	45.4	43.9	$y = 42.8 + 0.237 t$
Obtained on 100 ha of arable land, conventional gross production in prices of 2012	198.1	194.0	192.2	192.1	191.8	191.9	198.1	193.7	$y = 194.6 - 0.137 t$
including crop production	79.1	76.6	84.3	85.5	81.0	82.7	86.5	83.6	$y = 78.6 + 0.854 t$

Ukraine									
Obtained on 100 ha of agr. land, conventional gross production in prices of 2012	65.4	78.8	91.7	86.2	83.3	102.0	94.9	107.4	$y=67.2 + 4.79t$
including crop production	35.2	44.9	55.7	50.4	45.0	62.5	54.3	65.1	$y=37.1 + 3.23t$
Obtained on 100 ha of arable land, conventional gross production in prices of 2012	83.4	100.8	117.4	110.3	106.6	130.5	121.2	137.1	$y=85.9 + 6.11t$
including crop production	44.9	57.4	71.3	64.5	57.6	80.0	69.4	83.1	$y=47.4 + 4.13t$

Source: Author's calculations based on previous table.

The highest economic efficiency of land use intensification was in Germany, where per 100 hectares of agricultural land in 2013 was received 366.3 thousand USD of conventional gross products, that was 4.4 times more than the same parameter of the USA, while in Germany the parameter increased by an average of 6.30 thousand USD per year, and the USA – 1.33 thousand USD. The largest volume of increment in gross production per 100 hectares of agricultural lands was observed in Poland (6.53 thousand USD), and it happened in the first place, due to animal products, as crop production per 100 hectares of agricultural grounds had downward trend.

At the same per 100 hectares of arable land both a production of conventional gross products in general, and in particular crop production, increased quite rapidly (9.5 and 1.1 thousand USD, respectively), indicating a clear trend to increasing economic efficiency of land use intensification. In the UK there is an

adverse trend, in the dynamics of change in gross output as per 100 hectares of agricultural land and per 100 hectares of arable land, and especially of the economic efficiency of intensification of land use was due to plant growing. In France there was a trend to lower gross output as on 100 hectares of agricultural land and arable land (0.61 and 0.14 thousand USD respectively on average per year). But it was by the livestock industry as crop production had a positive trend.

In general, we can note that countries such as Poland and Germany, which are similar to Ukraine climatic conditions, achieved high parameters and cost-effectiveness of intensification of land use and can serve as a strategic guide for our country (Table 3). Thus, the best parameters in Poland can be defined as strategic objectives in the short term (until 2020), and Germany's best parameters – as strategic intensification objectives of land use in Ukraine in the medium term (until 2025).

Table 3. Strategic targets increasing the effectiveness of intensifying land use in agricultural enterprises of Ukraine are determined based on international benchmarking

Indicators	Forecasts indicators		In % to indicator in Ukraine in 2013		In % to average indicator to EU in 2013*	
	2020 year	2025 year	2020 year	2025 year	2020 year	2025 year
Productivity, c/ha:						
grain	60.0	70.0	162.2	189.2	85.7	131.8
sunflower	25.0	30.0	135.9	163.0	83.3	147.8
sugar beets	550.0	650.0	151.4	178.9	84.6	95.1
potatoes	250.0	400.0	148.8	238.1	62.5	134.5
Produced on 100 ha of agr. land, c: meat of all kinds in slaughter weight	100.0	120.0	198.0	237.6	83.3	33.8
milk	400.0	800.0	149.9	299.9	50.0	95.7
Produced eggs on 100 ha of grain crops, c	90.0	125.0	128.4	178.3	72.0	121.8

* On average in the EU countries in 2013 year productivity grain amounted 53,1 c/ha, sunflower – 20,3 c/ha, sugar beets – 683,4 c/ha, potatoes – 297,4 c/ha, produced on 100 ha of agricultural land meat of all kinds in slaughter weight 355 c and 836 c milk, on 100 ha of grain crops – 56.4 c eggs.

Thus, the general purpose (mission) of management of the soil rational use in Ukraine in the context of European integration can be defined as improving the competitiveness of land resources usage to bring the key parameters of land use efficiency to modern level in advanced EU countries through sustainable intensification of land use on the innovation basis, provided at least, reproduction of potential soil fertility. The main quantitative target indicators of this mission can be considered parameters of intensification of land use and reproduction of organic matter in the soil as the main indicator of its potential fertility [16, p. 27].

Realistic achievement of the strategic goals of intensification of land use is evidenced by the fact that under the «Agri benchmark», a partner from Ukraine for recent years is Association «Ukrainian Agribusiness Club» (UCAB), it was found that our state can increase the yield of most crops only by 50–55 % due to the assumption of weak agricultural enterprises the best practices of successful farms. For example, a substantial increase in production efficiency of grain and oilseeds could be achieved by improving production processes, systems, application of fertilizers, the use of quality seeds, improving quality of execution of manufacturing operations, improving management of the farms [17].

Great potential of grain and oilseeds production intensification shows, for example, that now effective farms receive 60–70 c/ha of wheat, corn – 90–110 c/ha, sunflower – 30–35 c/ha, which is 50 % higher than the average farms. Comparing the average yield of main crops in Ukraine with other developed countries we have much lower rates, but domestic advanced enterprise reached its level not inferior to the leading countries of the world. With livestock production per unit of land area corresponding situation is somewhat more complicated than in the crop production, but taking into consideration the experience of advanced enterprises [13; 14; 18], achievement of strate-

gic objectives can be considered possible, but we need to put much more effort and financial resources. But the result in this case due to synergistic effect can be more significant: in the economic sphere – the production of products with higher added value, in the social sphere – the preservation of existing and creation of new jobs, in the environmental field – the preservation and restoration of fertility, especially organic matter in soil.

In general it can be noted that in the average Ukrainian agricultural enterprises on productivity of land use are close to the least efficient companies that currently operate in Europe and other developed countries but in micro level the situation is formed differently. Given the identified macroeconomic trends, it is reasonable to expect in the future growth of productivity rates and economic efficiency of land use intensification in agricultural enterprises. The approach to modern business leaders through sustainable intensification of land use on the innovation basis in Ukraine will significantly improve the competitiveness of enterprises of the agricultural sector.

Conclusions. In terms of global competition one economic instrument for management of rational soil use is benchmarking, which allows by application-based permanent comparison subject with the standards identifying what others are doing better than us, and, borrowing the best practices, outline areas of bridging the gap between what we have, and competitors' achieved level. As a result of the benchmarking study it was defined mission of management of rational soil use in Ukraine in the context of European integration and strategic goals of increasing the effectiveness of intensification of land use in agricultural enterprises of Ukraine in the short (2020) and medium-term (2025) perspective. The use of research results can improve management efficiency of the rational use of soil and competitiveness of the agricultural sector.

References

1. Кошкалда І. В. Нові підходи щодо управління земельними ресурсами / І. В. Кошкалда // Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 19 лютого 2016 р. – Х. : ХНАУ, 2016. – С. 131–134.
2. Третяк Н. Актуальні проблеми управління земельним ресурсами і землекористуванням та шляхи їх подолання в умовах децентралізації влади / Н. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2015. – № 9. – С. 36–40.

3. Балюк С. А. Системне управління трансформаційною спрямованістю та родючістю ґрунтів / С. А. Балюк, Р. С. Трускавецький. – 2015. – № 10. – С. 10–16.
4. Прус Л. Р. Управління конкурентоспроможністю вищих навчальних закладів на засадах бенчмаркінгу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Л. Р. Прус. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
5. Таран О. М. Бенчмаркінг як інструмент конкурентного аналізу підприємства / О. М. Таран // 36. наук. пр. ТДАУ (економ. науки). – Мелітополь, 2010. – № 9. – С. 333–337.
6. The World Bank [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.worldbank.org>.
7. Food and nutrition in numbers 2014 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.fao.org/3/a-i4175e.pdf>.
8. Україна на 10 років відстає від розвинених країн за темпами приросту врожайності основних культур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/ukraina_na_10_rokiv_vidstae_vid_rozvinenikh_krain_za_tempami_prirostu_vrozhayn_osti_osnovnikh_kultur/.
9. Бондаренко Т. Рынок молока и молочных продуктов в странах Европейского союза / Т. Бондаренко, С. Аржанцев, А. Фролова // АПК : экономика, управление. – 2015. – № 6. – С. 83–87.
10. Конъюнктура мирового, европейского и внутреннего рынка сельскохозяйственной продукции и продовольствия (Аналитический обзор) [Электронный ресурс]. – Минск, 2013. – 64 с. – Режим доступа : <http://www.refor.by/images/cms/Месячный%20отчет%20за%20февраль.pdf>.
11. Ринок цукру. Солодке диво на світовому ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://propozitsiya.com/?page=146&itemid=3251>.
12. Ціна на картоплю 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://potatoclub.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=187:2012-08-31-11-56-25&catid=23:2011-05-31-15-06-49&Itemid=19.
13. Гуторов О. І. Економічні засади формування прибутковості виробництва молока в аграрних підприємствах : теоретико-прикладний аспект : моногр. / О. І. Гуторов, Л. Ю. Кучер, А. В. Кучер. – Х. : Точка, 2013. – 490 с.
14. Організаційно-економічні засади ефективного розвитку ячного птахівництва : моногр. / О. В. Ульяновченко, О. В. Анісімова, А. В. Кучер, Д. Д. Чертков. – Х. : Цифрова друкарня № 1, 2012. – 340 с.
15. На клеточном уровне [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.dragon-capital.com/ru/about/media/dragon_v_presse/na_kletochnom_urovne.html.
16. Рациональное використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів : організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти : кол. моногр. / за ред. акад. НААН С. А. Балюка, чл.-кор. АЕНУ А. В. Кучера. – Х. : Смуґаста типографія, 2015. – 432 с.
17. Україна може на 50 % збільшити урожайність більшості культур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agribusiness.kiev.ua/uk/press/1340198532>.
18. Економічне обґрунтування модернізації молочних ферм й ефективність використання землі агропромислових формувань : моногр. / В. І. Артеменко, А. В. Кучер, Л. Ю. Кучер, Є. І. Чигринов ; за ред. чл.-кор. АЕНУ А. В. Кучера. – Х. : ХНАУ, 2014. – 244 с.

The article has been received 28.03.2016

* * *

Новини АПК

11 областей завершили сівбу ранніх ярих зернових культур

На даний час 11 регіонів завершили сівбу ранніх ярих зернових: це Одеська, Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська та Чернігівська області. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий.

За його словами, зернових культур висіяно на площі 2,3 млн га, або 94% до прогнозу, в т. ч.: пшениці – 159 тис. га, або 92%, ячменю – 1,8 млн га, або 92%, вівса – 208 тис. га, або 95% та гороху – 223 тис. га, або 116.

«Цукрові буряки посіяно на 269 тис. га, або 100% до прогнозу, соняшнику – 2,0 млн га, або 40%. Сівбу кукурудзи на зерно проведено на площі 1,3 млн га, або 30% до прогнозу. Також розпочато висів сої, який проведено на площі 222 тис. га, або 11% до прогнозу», – наголосив Міністр

Довідково:

За узагальненими даними регіонів уся посівна площа сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств під урожай 2016 року очікується в межах 26,5 млн га, або на рівні 2015 року.

Зернові культури в усіх категоріях господарств прогнозується висіяти на площі 14,4 млн га, або 54% у структурі посівних площ, що відповідає нормативам оптимального співвідношення культур у сівозмінах.

Посів ярих зернових культур прогнозується на площі 7,5 млн га. При цьому структура зернового клину під урожай 2016 року може дещо зрости за рахунок оптимізації площ кукурудзи на зерно та пізніх круп'яних культур.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 502.33 : 631.15

*О.І. ШКУРАТОВ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу економіки природокористування в агросфері
Інститут агроекології і природокористування НААН*

Страхування екологічних ризиків сільськогосподарської діяльності в системі забезпечення екологічної безпеки

Постановка проблеми. Екологічна складова в сільськогосподарському виробництві на нинішній час є важливим аспектом, що відображає закономірності розвитку організаційно-управлінської структури в площині мінімізації негативного впливу на агроєкоєкономічної оцінки сучасних підходів до аграрного природогосподарювання є принцип забезпечення екологічної безпеки. При цьому методи господарювання повинні зводити до мінімуму негативні впливи сільськогосподарського виробництва та сприяти відтворенню природного потенціалу агроєкоєкономічної системи.

Проте відсутність комплексного підходу до формування інституціонального середовища процесу екологізації знижує ефективність застосування того чи іншого інструменту в загальній системі забезпечення екологічної безпеки аграрного виробництва. Тому дуже важливим є удосконалення механізму, який забезпечує екологічну безпеку в аграрному секторі, в тому числі, розробка інструментів і методів регулювання екологічних ризиків. Одним із сучасних методів попередження й покриття екологічних ризиків, що поєднує в собі як відшкодування збитку, так і здійснення превентивних заходів, є їхнє страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні питання прояву

екологічних загроз та практичне опрацювання інструментарію страхування екологічних ризиків достатньо висвітлені в науковій літературі. Зокрема значний внесок в їх вирішення зробили такі вчені, як О.Ф. Балацький [1], Л.М. Грановська, Р.А. Кисельова [2], І.А. Сааджан [4], О.І. Фурдичко [5], С.К. Харічков [4], Є.В. Хлобистов [7] й ін. У роботах цих науковців досліджено сутність поняття «екологічний ризик», основні загрози екологічній безпеці, принципи її забезпечення та ряд інших важливих теоретико-методологічних положень. Водночас багатоплановість, складність і недостатність вивчення проблем страхування екологічних ризиків в аграрному секторі економіки, наявність ряду дискусійних питань у цій сфері потребують подальших наукових досліджень.

Мета статті – теоретико-методичне обґрунтування та визначення ролі страхування екологічних ризиків сільськогосподарської діяльності в системі забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основних результатів дослідження. Забезпечення охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві є необхідним елементом державної політики, оскільки найінтенсивніше забруднення довкілля, як й інший негативний вплив на нього, відбувається саме в процесі господарської діяльності, шкоду від якої необхідно мінімізувати. Для розв'язання головних завдань забезпечення

© О.І. Шкуратов, 2016

екологічної безпеки в аграрному секторі необхідний аналіз зв'язків таких характеристик, як загрози. Система реальних і потенційних загроз не є постійною й вони можуть з'являтися та зникати, наростати й зменшуватися, при цьому змінюватиметься їхня значущість для екологічної безпеки.

Під загрозою екологічній безпеці розуміють такі зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі агроєкосистем, які призводять до негативних змін у них. Існуючі стратегії щодо забезпечення екологічної безпеки спрямовані на усунення існуючих загроз, запобігання можливим загрозам, відшкодування нанесеного збитку. Загалом екологічні загрози – це прогнозовані наслідки або потенційні сценарії розвитку подій катастрофічного характеру, які зумовлені негативними змінами стану навколишнього природного середовища й становлять загрозу суспільству.

Екологічна небезпека може виникнути внаслідок екологічних правопорушень і злочинів. Розрізняють зовнішні та внутрішні екологічні загрози по відношенню до певної агроєкосистеми, а також їх можна визначити за ступенем актуальності з урахуванням чинника часу – актуальні чи потенційні. Актуальні загрози – це сценарії негативних подій, які можуть відбуватися найближчим часом і вимагають негайного прийняття рішень. Потенційним загрозам відповідає більший період часу й потрібна розробка, як правило, стратегічних управлінських рішень [1, с. 127]. Виділяють кілька рівнів екологічної небезпеки: глобальний, національний (державний), регіональний, локальний.

Загроза виснаження природних ресурсів і погіршення екологічної ситуації в аграрному секторі економіки має тенденцію до розширення через впровадження переважно інтенсивних технологій сільськогосподарського виробництва, нерозвиненість інституціональної основи природоохоронних заходів, відсутність або обмежене використання природозберігаючих технологій, низьку екологічну культуру. Тому основним завданням у даній ситуації для забезпечення екологічної безпеки є визначення прийнят-

них рівнів небезпеки й обмеження дії детермінованих і випадкових факторів, що викликають появу загроз. За умови використання як критерій шкоди здоров'ю людини та агроєкосистемам, можна стверджувати, що найгострішими екологічними проблемами в аграрній сфері є [8]:

деградація й забруднення земельних ресурсів важкими металами, їх засмічення, а також зниження природної родючості ґрунтів;

низька якість питної води та забруднення водних ресурсів унаслідок екологічно неогрунтованої сільськогосподарської діяльності;

втрата біорізноманіття й природних середовищ існування, деградація цінних наземних і водних екосистем, втрата лісових захисних насаджень, що викликають великі економічні та соціальні збитки;

збільшення ризику екологічних катастроф і надзвичайних екологічних ситуацій через руйнування державної інфраструктури та незадовільне утримання складів і сховищ пестицидів й інших небезпечних відходів агропромислового комплексу.

Наведемо основні форми прояву загроз екологічної безпеки в аграрному секторі економіки, що виникають унаслідок впливів на агроєкосистеми та навколишнє природне середовище загалом (рис. 1).

Серйозну загрозу для довкілля представляють порушення оптимальних норм внесення мінеральних добрив, засобів захисту рослин, а також накопичення небезпечних відходів і обмеженість фінансових ресурсів аграрних підприємств, неспроможних забезпечити безпечне управління цими відходами.

Слід зауважити, що в дефініції внутрішніх екологічних загроз не варто обмежуватися фіксацією чинників та умов, що відображають погіршення стану агроєкосистем. Необхідно звернути увагу також на економічні загрози, які часто мають значення безпосередньо екологічних загроз. Це пов'язано не стільки з тим, що фінансово-економічна криза звужує можливості попередження екологічних загроз, а й із тим, що макроекономічна політика щодо відображення безпосередньо економічних загроз може сприяти також екологічній стабілізації.

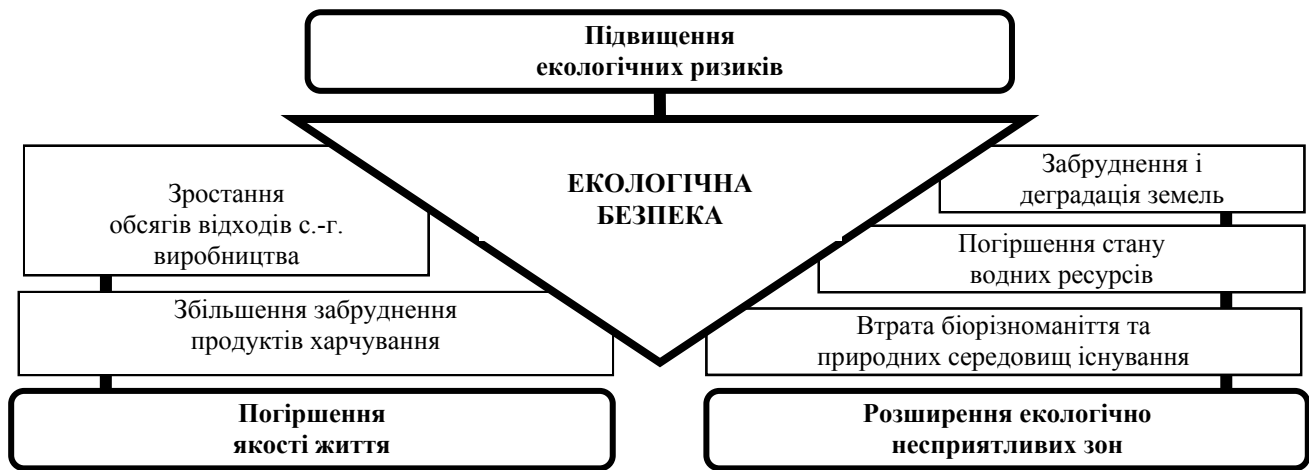

Рис. 1. Основні форми прояву загроз екологічної безпеки в аграрному секторі економіки

Джерело: Адаптовано автором за [3, с. 128].

Із метою об'єктивної оцінки, порівняння, аналізу, управління впливом екологічних загроз активно розвивається методологія ризиків. Ризик впливу забруднювача того чи іншого виду визначається як імовірність виникнення шкідливого ефекту в результаті цього впливу. Таким чином, екологічний ризик сільськогосподарської діяльності – ймовірність виникнення негативних змін в агроєкосистемі, або віддалених несприятливих ефектів цих змін, що виникають унаслідок екодеструктивного впливу господарської діяльності в сільському господарстві.

Одним із суттєвих недоліків вітчизняної практики забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі економіки є те, що велика частина фінансових потоків спрямовується в основному на відшкодування збитку, який виник унаслідок прояву екологічних ризиків. При цьому, як показує зарубіжний досвід, ефективнішим є фінансування системи превентивних заходів поряд із відшкодуванням заподіяної шкоди. Наявність низки екологічних ризиків у сфері аграрного виробництва зумовлює необхідність використання сучасних фінансових інструментів мінімізації та нейтралізації їхньої дії на агроєкосистеми.

Дієвішим ринковим фінансовим інструментом у сфері забезпечення екологічної безпеки є екологічне страхування, фонд якого уможливує фінансувати заходи не тільки щодо запобігання й ліквідації екологічних наслідків, але і компенсувати непередбачений збиток, нанесений навколишньому природному середовищу. Застосування еко-

логічного страхування розв'язує дві основні проблеми й дає змогу збалансувати інтереси виробника та суспільства: 1) збільшує фінансову стійкість підприємства в разі настання екологічної небезпеки і нанесення екологічного збитку; 2) сприяє зниженню можливості настання несприятливої події й знижує наслідки шкоди, заподіяної агрови-робником довкіллю та біорізноманіттю.

За визначенням Л.А. Харнахоевої, страхування екологічних ризиків – це сукупність економічних відносин, що виникають на основі перерозподілу фінансових ресурсів із приводу формування страхового фонду і його використання для відшкодування збитків, завданих економічним суб'єктам у результа-ті непередбачених несприятливих подій, зумовлених впливом господарської чи іншої діяльності цих суб'єктів, а так само надзви-чайними ситуаціями природного та техно-генного характеру [6].

Специфікою страхування екологічних ри-зиків у сучасних умовах є формування по-питу і пропозиції, що відбувається здебіль-шого за рахунок інструментів державного впливу. Так, розвиток страхування екологі-чних ризиків почався саме після прийняття нормативних актів у сфері охорони навко-лишнього природного середовища, що по-силюють заходи відповідальності за його забруднення у вигляді відшкодування еко-логічного збитку. Одним із вагомих кроків у напрямі удосконалення економічних механі-змів розвитку екологічного страхування бу-ла директива Європейського парламенту й Ради Європи «Про екологічну відповідаль-

ність щодо запобігання і ліквідації шкоди навколишньому середовищу» (2004) [9]. Важливим принципом даної Директиви є запобігання потенційним збиткам за допомогою системи превентивних заходів.

Сутність страхування екологічних ризиків проявляється через дві основні функції: ризикову та відтворювальну. Ризикова функція полягає в перерозподілі страхового фонду, створеного в розпорядженні страхових компаній (об'єднань страховиків) при реалізації екологічних ризиків. При відтворювальній функції забезпечується захист майнових інтересів юридичних і фізичних осіб, а також держави компенсацією завданої майнової шкоди та виплатою збитків у разі заподіяння шкоди життю постраждалих фізичних осіб [6, с. 47].

Основні завдання страхування екологічних ризиків сільськогосподарської діяльності спрямовані на розробку напрямів підвищення екологічної безпеки в аграрному секторі економіки, що передбачає: вдосконалення законодавства у сфері страхування екологічних ризиків; стимулювання інноваційної діяльності в агросфері; налагодження міжнародних відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища; розвиток страхового ринку в цілому.

Відшкодування шкоди, завданої довкіллю в результаті сільськогосподарської діяльності (грунт, вода, повітря, флора, фауна), відбувається фінансуванням витрат на заходи з ліквідації наслідків і з відновлення агроєко-систем. Як приклади відновлювальних заходів можна навести такі: рекультивация земель, очищення водойм, розведення птахів, риби, тварин, заліснення тощо. Загальна економічна ефективність від проведення заходів екологічного страхування складається з ефективності компенсаційних та превентивних заходів, що проводяться в рамках пропонуваної системи екологічного страхування. Компенсаційні заходи здійснюються лише в разі настання страхової події, превентивні заходи реалізуються в будь-якому випадку. До природоохоронних заходів у рамках страхування екологічних ризиків можуть належати будь-які заходи, які підприємства зазвичай відносять до природоо-

хоронних [2; 5; 6; 7; 10]. У межах системи екологічного страхування змінюється їх набір і спрямованість за рахунок зміни джерела фінансування та появи додаткових коштів із фонду екологічного страхування.

При всіх перевагах страхування екологічних ризиків у процесі сільськогосподарської діяльності як інструменту фінансово-економічного механізму забезпечення екологічної безпеки, достатнього поширення в аграрному секторі економіки України воно ще не набуло. На наш погляд, причиною цього є:

- низька платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників;

- страхування екологічних ризиків характеризується можливістю заподіяння великих збитків, компенсація яких можлива лише за наявності істотних активів страховиків;

- страхування екологічних ризиків повинно ґрунтуватися на достовірній екологічній статистиці.

Для вдосконалення методичних основ страхування екологічних ризиків в аграрному секторі економіки, з урахуванням найоптимальнішого розподілу коштів на заходи компенсаційного й превентивного характеру, запропоновано алгоритм еколого-економічного обґрунтування природоохоронних заходів, що проводяться за рахунок системи екологічного страхування (рис. 2).

Однією з визначальних цілей страхування екологічних ризиків є захист фінансових інтересів сільськогосподарських товаровиробників, які постраждали в результаті реалізації екологічних ризиків, відшкодуванням (попередженням) збитків, завданих агроєко-системі. З метою реалізації вказаної мети система страхування екологічних ризиків в агросфері має виконувати низку завдань:

- виявлення потенційних джерел екологічних ризиків у результаті сільськогосподарської діяльності;

- оцінка ймовірності реалізації екологічних ризиків;

- розрахунок потенційного екологічного збитку (середньої очікуваної величини, максимально допустимого розміру для господарюючого суб'єкта) [11];

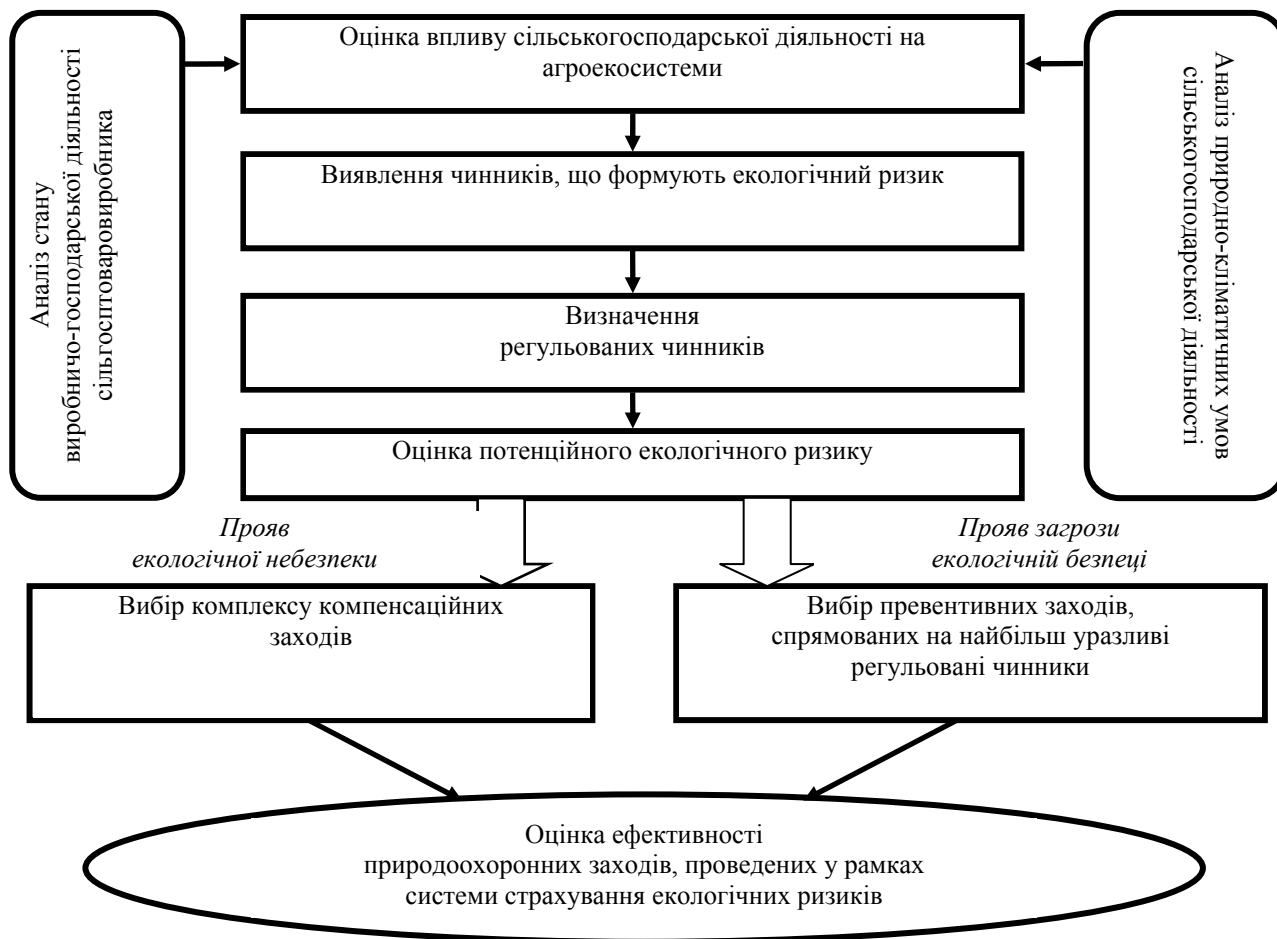

Рис. 2. Алгоритм еколого-економічного обґрунтування природоохоронних заходів у рамках страхування екологічних ризиків

Джерело: Розроблено автором.

компенсація збитку, завданого в результаті дії природного і техногенного характеру, а також шкоди від забруднення суб'єктами сільськогосподарської діяльності;

формування системи запобіжних заходів, а також стимулювання учасників страхових відносин із метою проведення превентивних заходів [2; 10];

фінансування природоохоронної діяльності.

Висновки. Визначено, що екологічні загрози та ризики, які виникають у процесі сільськогосподарської діяльності, займають значні позиції в системі чинників екологічної безпеки в аграрному секторі економіки. Як новий методологічний базис розвитку системи екологічного страхування запропо-

новано концепцію багатофункціональності страхування екологічних ризиків, визначальною метою якого є захист фінансових інтересів сільськогосподарських товаровиробників, що постраждали в результаті реалізації екологічних ризиків, відшкодуванням (попередженням) збитків, завданих агроєкосистемі. Загалом запропоновані рекомендації щодо розвитку страхування екологічних ризиків сільськогосподарської діяльності, в тому числі алгоритм еколого-економічного обґрунтування природоохоронних заходів у процесі страхування, дають змогу знизити негативні впливи на агроєкосистеми й забезпечити еколого-економічну стійкість сільськогосподарського товаровиробника.

Список використаних джерел

1. Балацкий О.Ф. Антология экономики чистой среды: [моногр.] / О.Ф. Балацкий. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2007. – 272 с.
2. Грановська Л.М. Екологічне страхування ризиків водогосподарської діяльності на меліорованих землях: [монографія] / Л.М. Грановська, Р.А. Кисельова. – Херсон: Гринь, 2012. – 252 с.

3. *Rossinskaja M.V.* Sushhnost' jekologo-jekonomicheskoy bezopasnosti i problemy ee obespechenija / M.V. Rossinskaja, A.V. Gvozdikova // *Sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitija jekonomiki regionov Rossii*: Sb. nauch. tr. / Stavrop. GAU: Izd-vo «AGRUS», 2003. – 368 s. – S. 126–128.
4. *Сааджан И.А.* Экологическое страхование в системе механизмов регулирования обращения с отходами / И.А. Сааджан, С.К. Харичков // *Економіка природокористування і охорони довкілля*. – К.: РВПС України НАН України, 2000. – С.119–120.
5. *Фурдичко О.* Сталий розвиток аграрного сектору економіки на засадах раціонального природокористування / О. Фурдичко // *Економіст*. – 2011. – № 10. – С. 6–8.
6. *Harnahoeva L.A.* Osnovnye napravlenija razvitija strahovanija jekologicheskikh riskov v Rossii / L.A. Harnahoeva // *Izvestija Irkutskoj gosudarstvennoj jekonomicheskoi akademii*. – 2009. – № 4 (66). – S. 46–49.
7. *Хлобистов Є.* Економіка екологічної безпеки: теорія, методологія, бюджетне забезпечення / Є. Хлобистов // *Економіст*. – 2010. – № 12. – С. 57–59.
8. *Шкуратов О.І.* Основні елементи гарантування продовольчої та екологічної безпеки України / О.І. Шкуратов // *Економіка природокористування і охорона навколишнього середовища*: [зб. наук. пр.]. – К.: ДУ ІЕПСР НАНУ, 2013. – С. 160–165.
9. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage II Official Journal of the European Union 30.04.2004.
10. *Freeman, P.K. and Kunreuther, H.C.* (1997), *Managing environmental risk through insurance*, Boston [etc.]: Kluwer, p. 45-46.
11. *Kunreuther, H.C.* (2001), *Mitigation and Financial Risk Management for Natural Hazards*, The Geneva Papers on Risk and Insurance, Vol. 26, n.2, p. 276-295.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2016 р.

*

УДК 658: 005.93

*О.В. ДУДНИК, старший викладач
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка*

Інвестиційні стратегії підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Постановка проблеми. В умовах, що склалися в сучасному економічному просторі нашої держави, забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств як гаранта продовольчої безпеки стає одним із першочергових заходів у короткостроковій та стратегічній перспективі.

Інструментом реалізації стратегічних цілей підприємства, запорукою його інноваційного розвитку і конкурентоспроможності є інвестиційна діяльність. Інвестиціям у системі відтворення належить головна роль у частині відновлення та збільшення виробничих ресурсів, а отже, і забезпеченні економічного зростання.

Відтак, стратегічне управління формуванням ресурсного потенціалу аграрних підприємств має включати обґрунтування стратегічного набору ресурсних й інвестиційних стратегій, вибір яких залежатиме від загального вектора руху підприємства з урахуванням системи інвестиційних механізмів формування ресурсного потенціалу підприємств та факторів, що впливатимуть на даний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стратегічного управління інвестиційною діяльністю аграрних підприємств, що спрямована на забезпечення їх конкурентоспроможності, розглядали у своїх наукових працях В.Г. Андрійчук [1], І.А. Бланк [2], О.Д. Витвицька [3], О.М. Вишневська [4], О.Є. Гудзь [17],

© О.В. Дудник, 2016

Ю.Калиніченко [7], М.І. Кісіль [8], І.Л. Комарова [9], О.І. Кондратюк [10], Н.С. Краснокутська [11], Ю.О. Лупенко [18], Г.С.Мазнєв [12], В.Я.Месель-Веселяк [18], В.В. Онікієнко [14], П.Т. Саблук [15], П.А. Стецюк [17] й ін., а також іноземні дослідники [13, 19, 20]. Така велика заінтересованість науковців у представленні теоретичних і методичних конструкцій вказує на перспективність наукового розвитку даного напрямку досліджень.

Актуальність підтверджується й тим, що інвестиційне забезпечення реформаційних перетворень на селі завдяки розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства, формуванню власних джерел фінансування інвестицій товаровиробників та їх залученню з інших галузей економіки й зарубіжних країн на фінансових ринках, а також населення визначено одним із стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України на період до 2020 року [18, с. 9].

Мета статті – обґрунтування інвестиційних стратегій формування ресурсів підприємств і на цій основі підвищення ефективності їх використання.

Виклад основних результатів досліджень. Ресурсний потенціал аграрних підприємств розглядають як сукупність усіх видів ресурсів, а саме матеріальних, нематеріальних, трудових, фінансових, включаючи здатність робітників підприємства ефективно використовувати названі ресурси для виконання місії діяльності підприємства, досягнення поточних та стратегічних цілей підприємства. Він включає не весь запас конкретного ресурсу, а ту його частину, яка залучена у виробництво з урахуванням економічної доцільності й досягнень науково-технічного прогресу.

При використанні ресурсів намагаються максимально підвищити їхню ефективність. Автори «Економікс» (Макконнелл К.Р. і Брю С.Л.) розкривали проблему ефективного використання обмежених виробничих ресурсів або управління ними з погляду максимального задоволення матеріальних потреб людини. Вони зазначають, що економічна ефективність «характеризує зв'язок між кількістю ресурсів, які використовуються у процесі виробництва, та одержаного в ре-

зультаті даної кількості продукту. Більша кількість продукту, одержаного від даного обсягу витрат, означає підвищення ефективності. Менший обсяг продукту від даної кількості витрат вказує на зниження ефективності» [13]. У свою чергу, саме зростання виробництва й підвищення його ефективності визначаються кількістю, якістю та рівнем використання головних ресурсів сільськогосподарських підприємств – землі, праці, засобів. Якщо в інших галузях національного господарства можливі заміни одних ресурсів іншими, то для АПК, а особливо для сільського господарства, земля є незамінним ресурсом [4, с. 38].

Таким чином, підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств можемо розглядати як виявлення стратегічних можливостей формування ресурсів і знаходження резервів потенціалу, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємства. При цьому стратегія розробляється індивідуально для окремого господарського суб'єкта чи його підрозділу з урахуванням специфічних умов функціонування на основі попередньо проведеного стратегічного аналізу та вмінні керівництва пристосовуватися до мінливого конкурентного середовища й прогнозувати подальші зміни.

Підприємство може обрати один із трьох варіантів стратегічної поведінки: пасивне очікування; активне очікування, тобто готовність кваліфіковано зустріти зміни; підготовка до змін і стимулювання бажаних змін. Найкращий варіант полягає у попередженні змін та стимулюванні їх за допомогою інноваційних технологій. Вибір типу поведінки відбувається залежно від обраної загальної стратегії економічного розвитку, а саме стратегій розвитку, стабілізації чи скорочення. Відносно неї формуються ресурсні й інноваційні стратегії підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств, що мають підлеглий характер і повинні бути узгоджені з нею за цілями та етапами здійснення. При цьому інвестиційна стратегія виступає як головний фактор забезпечення ефективного розвитку ресурсного потенціалу підприємства в майбутньому, бо, як зазначає В.В. Онікієнко,

стратегічний ефект інновацій може бути досягнутий у тісній взаємодії економічних суб'єктів, інвестиційних вкладень і сукупних інвестицій [14].

Враховуючи вищесказане, виділяємо три ресурсні стратегії в напрямі підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу, а саме: стратегія відновлення, стратегія збереження та стратегія інтенсивного розвитку. Стратегія відновлення передбачає в основному зниження економічних втрат від негативного впливу антропогенних дій на природно-ресурсний потенціал підприємств; пошук резервів зниження собівартості, екологізація виробництва. Стратегія збереження ґрунтується на розробці довгострокових планів балансу споживання й використання ресурсів, впровадження ресурсозберігаючих технологій, знаходження та обґрунтування джерел їх забезпечення і формування дієвої системи контролю якості ресурсного забезпечення. Стратегія інтенсивного розвитку передбачає впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур, технічного переозброєння аграрного виробництва кращими зразками техніки, розвиток біоенергетики, підвищення кваліфікації кадрів, розвиток ринкової інфраструктури, які сприяють підвищенню рентабельності діяльності та знаходженню фінансових ресурсів, що проявлятимуться через використання інвестиційних інструментів.

Враховуючи, що «у сільському господарстві значно вища віддача від використання інвестиційних ресурсів, ніж у цілому по економіці країни» [12, с. 7], то, на нашу думку, виникає необхідність обґрунтування дієвих інвестиційних механізмів розвитку ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств і на їхній основі запропонувати альтернативні інвестиційні стратегії в умовах обмеженого доступу до інвестиційних ресурсів (рис. 1), які дадуть змогу оптимізувати інвестиційне забезпечення розширеного відтворення діяльності сільськогосподарських товаровиробників на основі впровадження передових ресурсозберігаючих технологій із досягненням максимального ефекту від використання залучених ресурсів.

Інвестиційний механізм пропонуємо розглядати в трьох спектрах: як механізм фінансування, механізм формування умов для запровадження інноваційно-інвестиційних заходів та механізм управління розподілу інвестиційних ресурсів.

У першому випадку увага зосереджена на інструментах, принципах і методах обґрунтування обсягів та співвідношення джерел залучення інвестиційних ресурсів, у другому – використання методичного інструментарію для створення сприятливих умов для цілеспрямованого інвестування в найбільш перспективні напрями. Третій механізм включає в себе управління використанням інвестиційних ресурсів у межах підприємства, ефективність інвестиційного механізму, вплив інвестицій на економічний розвиток підприємства й на проведення інвестиційної політики. Варто зазначити, що архітектура механізмів залежатиме від умов функціонування конкретного сільськогосподарського підприємства та специфіки усіх елементів інвестиційної діяльності. При внутрішньому власному фінансуванні інвестиційні ресурси можуть бути сформовані з прибутку, амортизаційних відрахувань, коштів, одержаних від ліквідації зайвих виробничих фондів.

На дані цілі також можна використовувати кошти різних цільових фондів підприємства або одержані від розміщення облігацій серед своїх працівників (позикове внутрішнє фінансування).

Співвідношення власного й позикового капіталу характеризує структуру капіталу підприємства, яка є найважливішим показником його діяльності. Вибір засобів фінансування інвестицій передбачає аналіз можливості одержання коштів з усіх розглянутих вище джерел. У бюджетах державних і місцевих рівнів передбачено незначну суму коштів на технічне оновлення виробничого потенціалу, підготовку та перепідготовку кадрів. Проте часто кошти взагалі не виділяють. Як зазначають П.А. Стецюк і О.Є. Гудзь, «бюджетне фінансування сільського господарства стало лише компенсатором збитків, але не платформою для економічного зростання» [17, с. 76]. Дефіцит бюджету не дає змоги подолати проблему за рахунок державних засобів, що спричинює постійний пошук ін-

ших джерел фінансування. Допомогти державі у подоланні економічної кризи покликані іноземні інвестиції (табл. 1). Темпи прямих іноземних інвестицій в економіку України у 2014 році значно скоротилися (на 25,8%)

й становили 45916 млн грн. Також спостерігаємо зниження обсягу інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство в загальній структурі іноземних інвестицій – від 1,71% у 2009-му до 1,29% у 2014 році.

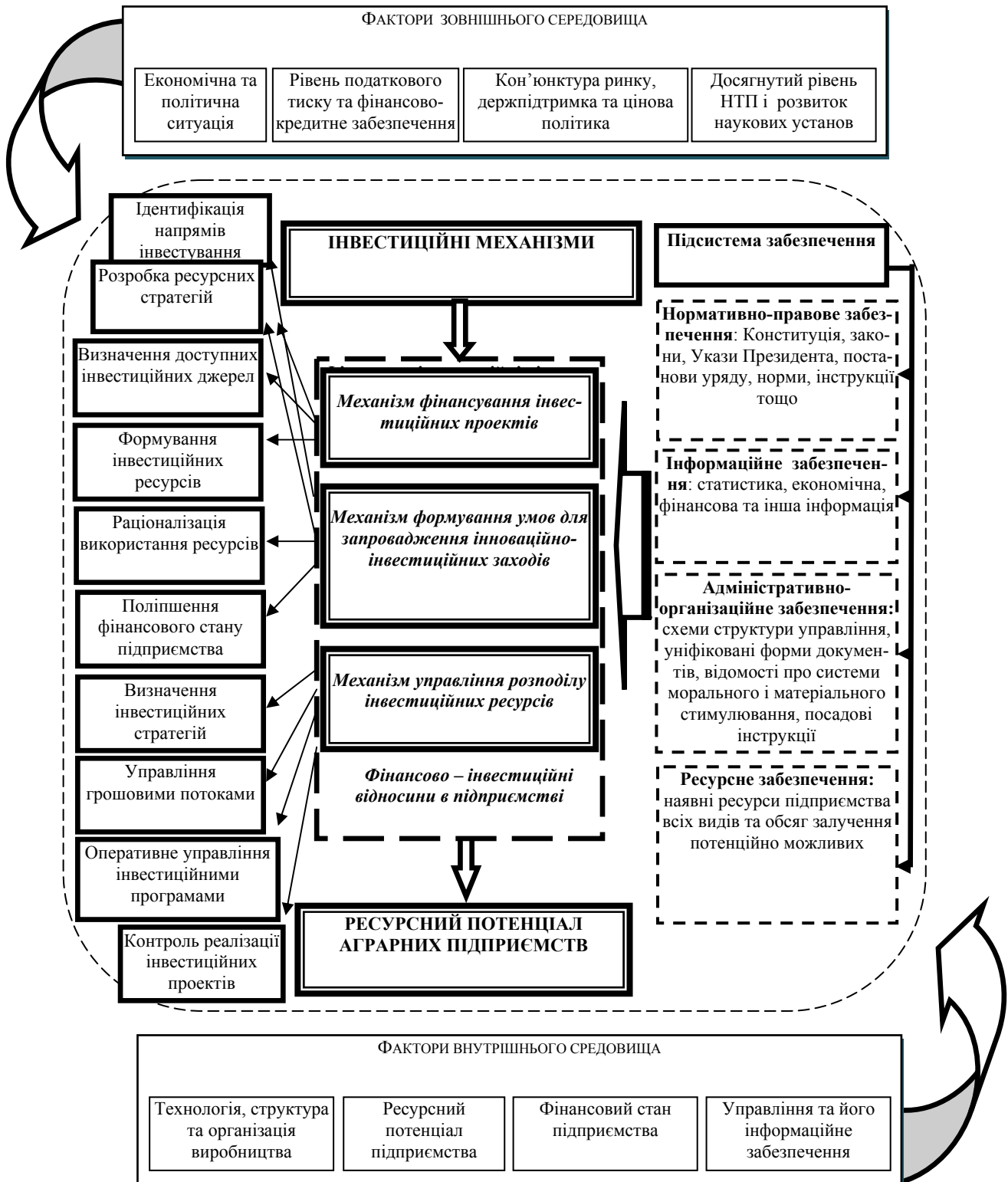

Рис. 1. Інвестиційні механізми формування ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Джерело: Розробка автора.

1. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіку України за 2009–2014 рр.

Показник	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Прямі іноземні інвестиції в економіку України, млн грн	39175,7	43836,8	48991,4	53679,3	57056,4	45916
Темпи зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій, %		111,90	111,76	109,57	106,29	80,47
Прямі іноземні інвестиції в сільське господарство, млн грн	669,2	719,5	725,3	717,8	776,9	594,1
Темпи зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство, %		107,52	100,81	98,97	108,23	76,47
Інвестиції в сільське, лісове та рибне господарство до загального обсягу, %	1,71	1,64	1,48	1,34	1,36	1,29

Джерело: Розраховано за даними [16].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України лідерство за запровадженням інвестицій в агропромисловий комплекс належить Вінницькій області, де загальна вартість проектів у 2015 році становила майже 10 млрд грн. Потреба в інвестиціях для реалізації проектів в Україні у 2015 році зменшилася на 19,6 % порівняно з попереднім роком [6, с. 1].

Нині в питаннях інвестицій в основному задіяні власники капіталу і товаровиробники. Згідно з даними Держслужби статистики України серед традиційних джерел інвестування найбільша частка належить власним коштам підприємств та організацій – 58,1% від загального обсягу інвестицій в основний капітал, коштам державного бюджету – 2,1, коштам місцевого бюджету – 1,2, вагому частку від загального обсягу інвестицій становлять інші джерела фінансування – 38,6%. У сучасних умовах господарювання вітчизняні підприємства дедалі частіше змушені звертатися до фінансових установ із метою одержання кредитів, які надаються під заставу майна позичальника [7, с. 113].

Дослідивши структуру джерел формування й напрями використання фінансових ресурсів в окремих сільськогосподарських підприємствах Красноградського району Харківської області (табл. 2), встановили, що на надходження фінансових ресурсів позитивно впливали такі фактори, як зростан-

ня внутрішніх резервів, одержання цільового фінансування та залучення банківських кредитів. При цьому найбільше коштів використовується на фінансування матеріальних витрат (до 50%), витрат на оплату праці й виплату внесків. А інвестиції в реконструкцію та модернізацію основних засобів в основному здійснюються за рахунок кредитних ресурсів і становлять лише до 11,5 % загального обсягу фінансування.

Відповідно до ресурсної розробляють інвестиційні стратегії, які залежно від головного вектора руху підприємства, визначеного в загальнокорпоративній стратегії, можуть бути таких типів (рис. 3): інвестиційна стратегія інтенсивного розвитку – спрямована на забезпечення високих темпів здійснення операційної діяльності. У зв'язку з цим зростає потреба в інвестиційних ресурсах, спрямованих на приріст обігових та не обігових активів підприємства. Інвестиційна стратегія сталого розвитку підприємства – зорієнтована на збалансування обмеженого росту операційної діяльності сільськогосподарського підприємства і забезпечення його фінансової стійкості, та антикризова інвестиційна стратегія – призначена забезпечити фінансове поліпшення при виході з кризового стану. При ній скорочуються обсяги виробництва й реалізації продукції, а фінансовий розвиток зорієнтований на формування достатнього обсягу реальних інвестицій.

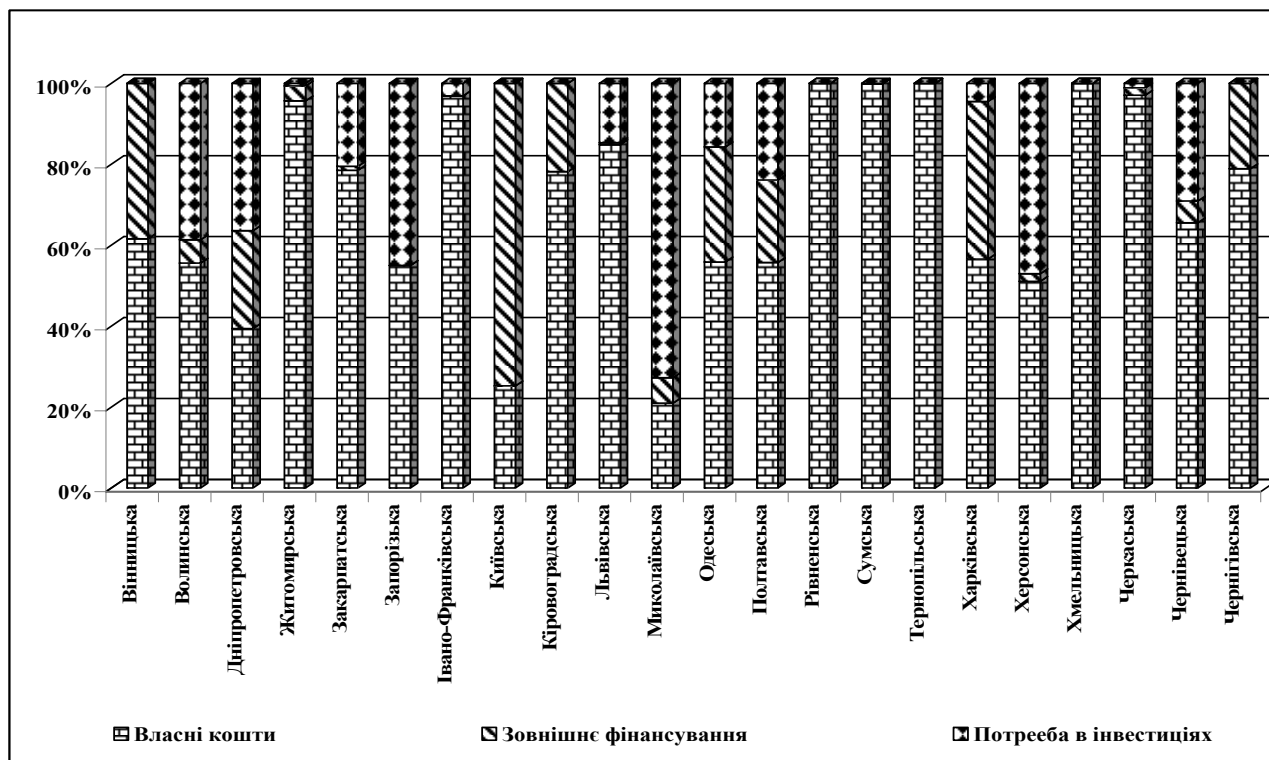

Рис. 2. Структура фінансування інвестиційних проектів в агропромисловий комплекс регіонів у 2015 році

Джерело: Розраховано за даними [6].

2. Динаміка структури формування і використання фінансових ресурсів в окремих підприємствах Красноградського району Харківської області, %

Показник	ТОВ "Агрофірма Піщанська"				ПАОП "Промінь"				ДП ДГ "Красноградське"			
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	У середньому	2012 р.	2013 р.	2014 р.	У середньому	2012 р.	2013 р.	2014 р.	У середньому
Джерела формування												
Внутрішні фінансові ресурси, сформовані за рахунок:												
власних джерел	81,2	92,3	61,2	78,2	76,5	97,9	97,9	90,8	96,9	99,8	97,7	98,1
інших джерел	5,2	2,3	0,9	2,8	8,2	0,4	0,4	3,0	0,0		2,3	0,8
Залучення банківських кредитів	0	3,6	8,5	4,0	15,3	0	0,9	5,4	0,2			0,1
Цільове фінансування	3,5	1,8	27,7	11,0	0	1,8	0,6	0,8	2,9	0,2		1,1
Напрями використання												
Фінансування матеріальних витрат	21,2	19,7	17,1	19,3	55,2	62,3	59,5	59,0	31,0	37,6	44,6	37,7
Інвестиції в реконструкцію і модернізацію основних засобів	6,2	8,2	6,4	6,9	4,1	2,3	11,4	5,9	3,0	2,1	0	1,7
Витрати на оплату праці	4,6	5,0	3	4,2	13,8	14,5	11,2	13,2	35,4	40,7	37	37,7
Відрахування на соціальні заходи	2,3	2,5	1,2	2,0	7,5	8,0	6,2	7,2	14,0	16,0	14,4	14,8
Витрати на сплату податків	3,1	3,9	5,6	4,2	4,8	5,2		3,3	14,5	1,0	0,8	5,4
Оплата внесків	25,5	48,3	23,5	32,4		0,3	0,2	0,2	0,0	0,0	0	0,0
Погашення банківських кредитів	6,3	4,2	7,6	6,0		0,0	0,3	0,1	0,0	0,0	0	0,0
Інші напрями використання фінансових ресурсів	30,8	8,1	35,6	24,8		7,5		2,5	2,2	2,5	3,9	2,9

Джерело: розраховано автором за даними річної фінансової звітності підприємств.

На нашу думку, кожна інвестиційна стратегія має включати підготовку стратегічної бізнес – одиниці до інвестування, стратегію формування інвестиційних ресурсів і стратегію управління процесом інвестування. На формування інвестиційних стратегій та вибір однієї із сукупності стратегічних альтернатив впливатимуть стан і прогнози макроекономічного середовища, внутрішнє середовище підприємства, сфера його бізнесу й ділових інтересів. Володіння інформацією щодо джерела можливого впливу на підпри-

ємство – вже достатньо для того, щоб розробити програму активної підготовки матеріально-технічного забезпечення та активізації резервів підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств [5, с. 126]. Водночас стратегія інвестиційної діяльності визначає пріоритети її напрямів і форм, характер формування інвестиційних ресурсів та послідовність етапів реалізації довготермінових інвестиційних цілей [2, с. 170].

ІНВЕСТИЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ	ЗАГАЛЬНОКОРПОРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ		
	<i>зростання</i>	<i>стабілізації</i>	<i>скорочення</i>
<i>Інтенсивного розвитку</i>	Ресурсна стратегія інтенсивного розвитку	-	-
<i>Сталого розвитку підприємства</i>	Ресурсна стратегія збереження	Ресурсна стратегія збереження	-
<i>Антикризова інвестиційна стратегія</i>	-	Ресурсна стратегія відновлення	Ресурсна стратегія відновлення

Рис. 3. Формування стратегічного набору управління ресурсним потенціалом

Джерело: Складено автором.

З огляду на проведений аналіз наукових джерел [1-20] і дослідження господарської діяльності сільськогосподарських підприємств вважаємо, що процес розробки інвестиційних стратегій формування ресурсного потенціалу аграрних підприємств повинен включати такі управлінські етапи:

- 1) проведення ретроспективного та стратегічного аналізу з визначенням можливих ключових факторів успіху;
- 2) підготовка й обґрунтування інвестиційних стратегій;
- 3) розробка програм і проектів, що будуть застосовані в рамках обраної інвестиційної стратегії та процедури контролю реалізації інвестиційних проектів;
- 4) проведення оцінки ефективності запропонованих інвестиційних проектів;
- 5) визначення необхідного обсягу фінансових ресурсів для реального інвестування на основі: а) балансового методу; б) методу аналогій; в) методу питомої капіталомісткості продукції підприємства;
- 6) визначення загальної суми резерву капіталу з урахуванням стадій та термінів реалізації інвестиційних проектів;
- 7) вивчення можливостей формування інвестиційних ресурсів за рахунок різних джерел;

8) визначення методів фінансування окремих інвестиційних програм і проектів;

9) оптимізація структури джерел формування інвестиційних ресурсів підприємства;

10) визначення переліку основних заходів щодо забезпечення цілей та завдань;

11) здійснення координації проектів із поточними планами.

Висновки. В сучасних умовах неефективного використання ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, що спричинює зниження їхньої конкурентоспроможності, а відповідно – недоодержання потенційного прибутку, виникає необхідність запровадження стратегічного управління.

Використання розглянутих у статті інвестиційних і ресурсних стратегій дасть можливість забезпечити процес формування ресурсів підприємств та на цій основі підвищити ефективність їх використання. При цьому обов'язково слід враховувати, що підприємство є відкритою системою, на яке впливає велика кількість різноманітних чинників зовнішнього середовища і тому для кожного суб'єкта необхідно розробляти індивідуальний стратегічний набір на основі результатів стратегічного аналізу із забезпеченням чіткого причинно-наслідкового

зв'язку між поточними та стратегічними цілями, які підпорядковуватимуть усі рівні підприємства єдиній траєкторії розвитку.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. 2-ге вид., доп. і перероб. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент: учебный курс / И.А. Бланк. — К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. — 448 с.
3. Витвицька О.Д. Концептуальні підходи до дослідження механізму інноваційно-інвестиційного розвитку зерновиробництва / О.Д. Витвицька // Агроінком. – 2013. – №10-12. – С. 10-14.
4. Вишневецька О.М. Потенціал сільськогосподарських товаровиробників в умовах Світової організації торгівлі / О.М. Вишневецька // Економіст. – 2007 – №11 – С. 37-39.
5. Дудник О.В. Управління фінансовими ризиками на сільськогосподарських підприємствах / О.В. Дудник // Вісн. ХНТУСГ. – 2014 – №150. – С. 126-131.
6. Інформація про стан впровадження найбільш важливих інвестиційних проєктів, що реалізуються в агропромисловому комплексі регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/monitoring?nid=20665>.
7. Калиніченко Ю. Стратегічний розвиток підприємства: теоретичні та практичні аспекти / Ю. Калиніченко // Галицький економічний вісник. — 2010. — № 4(29). — С.106-115.
8. Кісіль М.І. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 36-39.
9. Комарова І.Л. Компоненти стратегічного управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств / І.Л. Комарова // Агроінком. – 2013. – № 10-12. – С. 15-17.
10. Кондратюк О.І. Підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції / О.І. Кондратюк // Економіка АПК. – 2005 – № 10. – С. 109-112.
11. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / Н.С. Краснокутська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
12. Мазнев Г.Є. Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору / Г.Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2014. – № 9. – С. 5-13.
13. Макконелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы, политика. В 2 т. / К.Р. Макконелл, С.А. Брю – М.: Республика, 1992. – Т.1. – 400 с.
14. Онікієнко В.В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В.В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон ; за ред. В.В. Онікієнка. — К.: РВПС НАН України, 2006. — 480 с.
15. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 10–17.
16. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» ; за ред. І. С. Петренко. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 46 с.
17. Стецюк П.А. Фінансові проблеми розвитку аграрного виробництва / П.А. Стецюк, О.Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С.73-78.
18. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я.Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
19. Gottfried Lischka, 2004. Farm Management Challenges in Ukrainian Agriculture/ In Stephan von Cramon-Taubadel, Serhiy Demyanenko, Arnim Kbh “Ukrainian Agriculture: Crisis and Recovery.” – 2004 Shaker Verlag, Aachen. – P. 125-136.
20. Lawrence J. Gitman, Mixel D. Joehnk. Fundamenes of investing. – Cambridge, MA; MJT Press, 1997. – 1025 p.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2016 р.

* * *

УДК 331.101.38

*Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту ЗЕД та євроінтеграції
Т.М. ХАРЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет*

Особливості мотивації до праці в сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Триваючі аграрні трансформації зумовлюють зміну поглядів на значення людських ресурсів у досягненні результатів діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. Стає очевидним, що закони ринку зумовлюють застосування зовсім інших мотивів і цінностей, ніж десятиліття тому. Серед інших актуалізується проблема формування дієвої ефективної системи мотивації до праці найманих працівників. І це більшою мірою стосується підприємств, що ефективно функціонують, вищий менеджмент яких прийняття управлінських рішень для ефективного управління персоналом здійснює під впливом процесів, що характеризують сучасні тенденції в управлінні, а саме: як оптимізувати витрати на використання людських ресурсів, водночас забезпечивши зростання продуктивності праці; яким чином витрати на персонал зробити ефективнішими; як має співвідноситися оплата праці з оцінкою та результатами праці працівника; чи впливає залучення персоналу до організаційно-управлінських заходів в організації на мотивацію до праці; які сучасні технології управління є прийнятнішими для забезпечення розвитку й мотивації персоналу; як впливають автоматизація управління та інформаційні технології на дієвість системи управління персоналом? Тому розробка й удосконалення комплексної системи мотивів і стимулів до праці з галузі теоретичних досліджень усе більше

переходять у практичний аспект в умовах посиленої конкуренції [1].

Досягти ефективності в управлінні – означає бути стратегічно орієнтованим та конкурентоспроможним підприємством, інвестиційний вектор якого направлений саме на розвиток і мотивацію носіїв інтелектуального капіталу – найманих працівників. Отже, виникає об'єктивна необхідність опрацювання сучасних підходів у мотивації до праці й обґрунтування дієвих систем мотивації персоналу, що забезпечують за допомогою сукупності інструментів і стимулів підвищити заінтересованість працівників продуктивно та якісно працювати, сприяти підвищенню їх конкурентоспроможності, здійснювати якісне оновлення трудового менталітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи до мотивації праці трансформуються відповідно до аграрних перетворень, що зумовлює вчених постійно тримати цю проблему в колі своїх досліджень. Беззаперечний внесок у розвиток теоретичних аспектів, вирішення практичних питань, пов'язаних із матеріальними та нематеріальними методами стимулювання, ефективністю застосування соціально-економічної системи мотивації в різних організаційно-правових формуваннях зробили видатні вітчизняні вчені. Все більше вчених-економістів наголошують на важливості формування оплати праці залежно від фахової підготовки працівників і постійного їх розвитку, зокрема В.С. Дієсперов [2], В.П. Рябоконь [3], М.В. Семікіна [4]. Саме розвиток персоналу

© Л.І. Михайлова, Т.М. Харченко, 2016

в умовах швидких змін в аграрній сфері країн постресторного періоду забезпечував мотиваційний розвиток організацій, що зазначено у працях відомих зарубіжних учених: В. Біч [5], Дж. Барбуто [6], С. Абеле, Х. Бізольд, К. Райнсберг [7]. Численні дослідження інших учених переконують, що проблема мотивації праці не нова, проте бурхливий розвиток світової економіки, інформаційних технологій є передумовою вивчення сучасних потреб та вимог до праці найманих працівників, пошуку альтернативних способів мотивації, застосування інноваційних технологій у системі мотивації найманих працівників сільськогосподарських підприємств.

Мета статті – вивчення особливостей сучасних мотиваційних процесів, доведення практичного значення поєднання економічної й соціальної складових мотивації до праці в ефективному функціонуванні сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Насамперед необхідно уточнити зміст дефініцій та понять, що застосовуються нами в дослідженні. Зауважимо, що вивчення проблем мотивації до праці здійснювалося нами стосовно найманих працівників підприємств. Тому на основі узагальнення поглядів учених зроблено поглиблення сутнісно-змістового наповнення поняття “найманий працівник сільськогосподарського підприємства”, під яким слід розуміти працівника підприємства будь-якої форми власності, який, залежно від умов трудового договору (контракту), може бути віднесений до постійних, тимчасових, сезонних працівників і може працювати в штаті чи поза штатом сільськогосподарського підприємства.

Теоретичне узагальнення досліджень вітчизняних та зарубіжних учених стосовно поняття “мотивація” дає змогу тлумачити її як спонукальний чинник до праці, причину, заради якої суб’єкт готовий зробити певні дії для досягнення поставленої мети. Враховуючи багатогранність досліджуваного об’єкта й різновиду мотивації **як категорії, як явища, як процесу, як функції, як механізму**, вважаємо доцільним розглядати функціонування мотивації праці в сільському господарстві саме **як систему**, що швидко реагує на зміни

внутрішнього та зовнішнього середовища. Можна констатувати, що саме у такій системі створюється мотиваційний кругообіг таких складових, як: *продуктивність праці – розвиток підприємства – удосконалення засобів мотивації – задоволення потреб працівника й організації*.

Однією із сучасних особливостей у системі мотивації найманих працівників є процес стратегічного планування, що передбачає формування мотиваційних стимулів працівників, при якому необхідно взяти до уваги ті фактори, які впливатимуть на формування стратегічного кола цілей мотивації. До зовнішнього середовища належать політичні, економічні, екологічні та соціальні фактори; до факторів внутрішнього середовища – особистісно-професійні, психологічні, соціальні [8].

З метою вивчення особливостей сучасного стану мотивації до праці серед працівників сільськогосподарських підприємств Сумської області й майбутніх фахівців аграрного сектору – студентів магістерських курсів Сумського НАУ – за допомогою мотиваційного моніторингу було визначено ціннісні орієнтації працівників (що цінує працівник у процесі роботи), соціальні установки (що має одержувати працівник від роботи), спонукальні мотиви (чого бажає працівник, які є потреби). Результати дослідження показали, що головним мотиваційним стимулом у трудовій діяльності найманих працівників є стабільна та висока заробітна плата (26,7%), а у майбутніх спеціалістів – сучасна дієва система стимулювання (30,0%). Виявлено, що за свою працю, крім заробітної плати, 50% від усієї кількості респондентів бажають мати соціальний пакет, 21,6% опитаних віддають перевагу комфортним умовам праці, 18,0 – прагнуть брати участь у прибутках, 10,4% – орієнтуються на визнання й повагу. Таким чином, результати проведених досліджень підтверджують необхідність пошуку альтернативних способів мотивації, які ефективно поєднуюватимуть матеріальні та нематеріальні методи стимулювання трудової діяльності, а також забезпечуватимуть максимальну відповідність інтересів працівників і керівництва в досягненні стратегічних цілей підприємства. Тому, з огляду на вищезазначене, дохо-

димо висновку про необхідність ширшого формування та застосування соціальних пакетів у системі мотивації до праці у сільськогосподарських підприємствах, що дасть можливість керівникам якомога швидше збалансувати індивідуальні потреби найманого працівника зі стратегічними цілями підприємства.

Було встановлено, що оплата праці працівників сільськогосподарських підприємств різниться залежно від розмірів підприємства. Так, за результатами групування сільськогосподарських підприємств Сумської області (2014 р.) за чисельністю найманих працівників (великі, середні, малі) виявлено, що у великих підприємствах (250 найманих працівників і більше) простежується найвищий рівень заробітної плати та припадає найбільше прибутку на одного середньорічного працівника – 74,3 тис. грн.

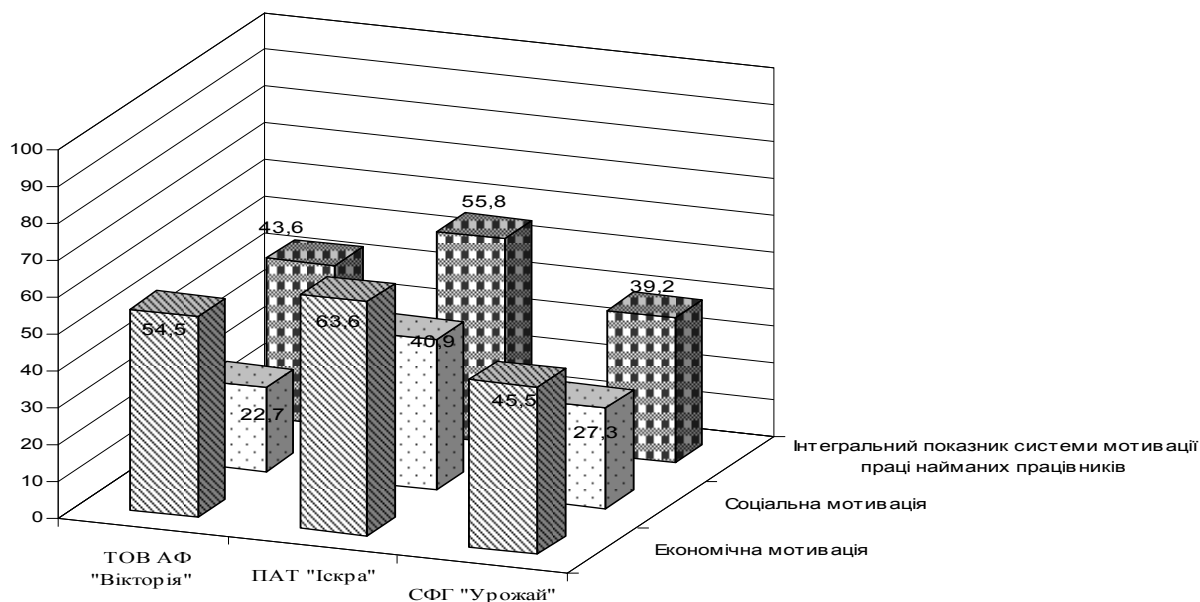
Побудова багатофакторної економетричної моделі, що характеризує залежність продуктивності праці (Y) від площі сільськогосподарських угідь (X1), фондоозброєності (X2), середньомісячної заробітної плати (X3), здійснювалася за допомогою прикладного пакета Microsoft Excel і мала вигляд:

$$Y = -115,34 + 0,018 X_1 + 1,587 X_2 + 1,427 X_3.$$

Одержане рівняння адекватно описує залежність між визначеними факторами та продуктивністю праці, про що доводить перевищення фактичного значення F-критерію Фішера над критичним. Коефіцієнти побудованого рівняння є статистично значимими, оскільки фактичне значення t-критеріїв Стюдента перевищує нормативно встановлену межу. Так, при збільшенні площі на 1 га рівень продуктивності праці підвищиться на 0,018 тис. грн, зростання фондоозброєності на 1 тис. грн сприяє росту продуктивності праці на 1,59 тис. грн, а підвищення заробітної плати на 1 тис. грн – зростанню продуктивності праці на 1,4 тис. грн.

У процесі досліджень було з'ясовано, що саме оцінка мотивації праці є невід'ємним важелем в удосконаленні системи мотивації праці. З цією метою був розроблений теоретико-методичний підхід до комплексної оцінки системи мотивації праці найманих працівників сільськогосподарських підприємств [9]. Він ґрунтується на тому, що за допомогою оцінки економічної й соціальної складової з урахуванням вагових коефіцієнтів експертних оцінок маємо можливість визначити частку економічної та соціальної складових у системі мотивації праці найманих працівників. Економічна складова системи мотивації оцінюється за результатами фінансово-економічних показників, зокрема за коефіцієнтом фінансової стабільності, трудомісткістю господарської діяльності, витратами на утримання робочої сили, фондом оплати праці, рівнем середньомісячної заробітної плати, коефіцієнтом плинності кадрів, коефіцієнтом стійкості економічного росту, продуктивності праці, відсотком додаткової заробітної плати у фонді оплати праці, чистого прибутку на одного працівника, коефіцієнтом стабільності кадрів, фондоозброєності. Результати даних показників приводяться в бінарне значення, за яким визначається інтегральний показник і його рівень.

За допомогою мотиваційного моніторингу маємо можливість визначити соціальну мотивацію, яку розраховують за показниками оцінок: задоволеність роботою найманих працівників; задоволеність системою стимулювання; рівень трудової активності; оцінка потреб; мотиваційний потенціал; мотиваційна сила. Зазначимо, що апробація теоретико-методичного підходу до комплексної оцінки системи мотивації праці найманих працівників здійснювалася в трьох сільськогосподарських підприємствах Сумської області, що є різними за організаційно-правовою формою господарювання, проте подібними (однаковими) за площею оброблюваних сільськогосподарських угідь та середньорічною чисельністю працюючих: ТОВ АФ «Вікторія» Білопільського, ПАТ «Іскра» Сумського, СФГ «Урожай» Тростянецького районів. Для одержання результативних значень в єдиному числовому масиві було встановлено максимальне значення, яке прирівнювалося до одного бала. Розрахунок інтегрального показника системи мотивації враховує вагомість коефіцієнтів експертних оцінок керівного складу досліджуваних підприємств і набуває значення від 0 до 100 (рис.).

Інтерпретація результатів комплексної оцінки системи мотивації праці найманих працівників сільськогосподарських підприємств, 2013 р.

Джерело: Власні дослідження авторів.

Показники оцінки мотиваційної системи відповідають такій бальній шкалі: 0 до 25 – критично низький рівень; 26 до 50 – низький; 51 до 75 – середній; 76 до 100 – високий рівень. Дослідження мотивації до праці найманих працівників сільськогосподарських підприємств Сумської області показали, що ТОВ АФ “Вікторія” має значення інтегрального показника системи мотивації 43,6 бала, що відповідає низькому рівню. За таких умов підприємству доцільно підвищувати показники соціальної мотивації. ПАТ “Іскра” – має значення 55,8 бала, що належить до середнього рівня. У такому разі бажано удосконалювати вже існуючий напрям розвитку мотиваційної системи поліпшенням показників, що відповідають соціальній та економічній мотивації. СФГ “Урожай” має рівень інтегрального показника 39,2 бала, а це низький рівень системи мотивації, при якому рекомендовано поліпшити економічні й неекономічні способи стимулювання. Таким чином, застосування запропонованої комплексної оцінки системи мотивації до праці дає можливість керівникам оцінити мотиваційний потенціал підприємства, виявити напрями посилення впливу на трудову поведінку і водночас врахувати невикористані резерви для підвищення результативності праці, справедливої оцінки вкла-

ду найманих працівників та ефективного розвитку бізнесу.

Окремо слід зупинитися на особливостях формування мотивації праці персоналу у великотоварних підприємствах (агрохолдингах). Зазвичай, за умови виконання всіх посадових обов’язків, численних додаткових умов трудового контракту й беззаперечну відданість у досягненні цілей, працівники агрохолдингів одержують достойну винагороду, що виявляється як в оплаті праці, так і в одержанні різного роду пільг та привілеїв (для управлінського складу: службовий транспорт, персональний ноутбук, безлімітний телефон, навчальні семінари в поєднанні з відпочинком тощо). Разом із тим не всім вдається адаптуватися до таких умов і вимог управлінських технологій, особливо людям старшого віку й тим, хто знайомий з іншими системами управління персоналом. Можемо зазначити, що тільки за прийом на роботу родичів чи близьких друзів, або ж надання переваги у виконанні певних робіт окремим фізичним чи юридичним особам, що знаходяться в дружніх стосунках, формується підстава для підозри чи недовіри, пониження в посаді чи розірвання трудового контракту, наприклад, із регіональним менеджером чи керуючим відділком. Зважаючи на одну з особливостей сільськогосподарського вироб-

ництва – територіальну обмеженість – дотримання таких вимог є важким випробуванням для односельців.

Водночас слід вказати на важливу перевагу в управлінні персоналом у великоварних підприємствах того, що система мотивації персоналу розробляється на основі результатів оцінювання діяльності та співбесід із персоналом. Тут є беззаперечний індивідуальний підхід, що забезпечує найкраще поєднання економічної й соціальної складової в мотивації до праці. Так, в «Інвестхолдинг NCH, Укрлендфармінг» співробітники Департаменту навчання та розвитку персоналу багато інформації одержують ще на етапі добору персоналу, коли претенденти вказують і конкретизують свої бажання: «від» – «до». Компанія розробляє систему заохочення для кожного співробітника, значне місце в якій відводиться також нематеріальній складовій (подяки; участь у суспільно-громадських (корисних) заходах, конкурсах, спортивних змаганнях, волонтерських заходах; публічне визнання успіхів тощо). Усвідомлюючи важливість інвестицій у людський розвиток, співробітники Департаменту наголошують, що економити на розвитку персоналу вкрай недопустимо. Проте це потребує й нормативно-правового регламентування цього процесу. У підприємстві розроблено та затверджено Положення про мотивацію праці, де визначаються розміри заробітної плати персоналу відповідно до штатного розпису; конкретизуються результати праці (критерії оцінки); вказується набір факторів, що впливають на оплату праці. Для менеджерського персоналу також розробляються підходи до визначення оплати праці залежно від обсягу продажів, асортиментного ряду, фінансового результату діяльності тощо [10].

Висновки. Результати дослідження підтверджують важливість формування системи

мотивації до праці у взаємозв'язку з програмою розвитку персоналу. Застосування комплексної оцінки існуючої системи мотивації до праці допоможуть ефективніше удосконалити економічну й соціальну складову системи мотивації праці найманих працівників. Тому в сучасних умовах господарювання при організації мотиваційних програм у вітчизняних підприємствах буде доцільним врахування також таких принципів [11]: 1) системи мотиваційного стимулювання менеджерів мають бути конкурентоспроможними відносно інших підприємств, з якими дана організація знаходиться в боротьбі за цінні кадри; 2) механізм матеріального стимулювання має орієнтувати керівництво на досягнення кінцевих результатів як у власній роботі, так і в роботі підприємства в цілому; 3) частину прибутку слід використовувати для гнучкого реагування на результати ділової активності в управлінні, тобто премії й додаткові виплати мають зростати у міру підвищення рангу керівника корпоративної ієрархії; 4) надавати можливість працівнику реалізувати накопичений досвід, професійні навички та життєві цінності, працюючи на благо підприємства; 5) необхідно витримувати розумний баланс між матеріальною й нематеріальною сторонами винагороди.

Відзначаючи практичне значення виконаних досліджень зауважимо, що запровадження економічної моделі комплексної оцінки мотивації до праці даватиме можливість керівникам підприємств кількісно визначати її значення, швидко реагувати на потреби найманих працівників і зміну фінансово-економічних показників підприємства, що в подальшому сприятиме оптимальному розв'язанню проблем економічного та соціального розвитку підприємства.

Список використаних джерел

1. Швець І.Б. Комплексна оцінка якості управління персоналом: моногр. / І. Б. Швець, Т. В. Коваленко / ДВНЗ «Донецьк. нац. техн. ун-т». – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2013. – 160 с.
2. Дієсперов В.С. Оплата сільськогосподарської праці / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С.76-83.
3. Рябоконь В.П. Кадри села: проблеми формування і закріплення / В.П. Рябоконь // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С.115-119.
4. Семикіна М.В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання / М.В. Семикіна [Електронний ресурс] / КНТУ, 2010 р. – Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf.

5. Bitsch V. Management of human resources in agriculture/ V. Bitsch // Large Farm Management: ed. by Alfons Balmann and Alexej Lissitsa. – Agrimedia – 2003. – P. 91-111.
6. Barbuto John E. Identifying source of motivation of adult rural workers / John E. Barbuto, Shirley K. Trout, Lance L. Brown // Journal of Agriculture of Education. – 2004. – Vol. 45. – № 3. – P. 10-15.
7. Abele S. Soziale Netzwerke: Hemmnis oder treibende Kraft im ländlichen Raum? / Abele S. Biesold H.; Reinsberg K. // in: Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa (Hrsg.); IAMO. – 2001. – Halle (Saale). – S. 33-37.
8. Ситник Й.С. Методичні основи рейтингового оцінювання рівня інтелектуалізації систем менеджменту підприємств / Й. С. Ситник // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 7. – С. 214-223.
9. Харченко Т.М. Шляхи вдосконалення мотивації праці найманих працівників сільськогосподарських підприємств [наук. вид.] / Т.М. Харченко. – Суми: ПП Вінніченко М.Д., ФОП Литовченко Є.Б., 2012. – 40 с.
10. Михайлова Л.І. Розвиток персоналу у великотоварних агропромислових формуваннях / Л.І. Михайлова, А.М. Михайлов // Формування ринкової економіки : Зб. наук. праць КНЕУ імені Вадима Гетьмана. – 2015. – № 33. – С. 276-284.
11. Погорелов М.І. Сучасні проблеми мотивації працівників та шляхи їх вирішення / М.І. Погорелов, А.Д. Гордієнко // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 22(995). – С. 105-109.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2016 р.

* * *

Новини АПК

**У 2016 році на підтримку сільського господарства
держбюджетом виділено 374,6 млн грн.**

Для підтримки фермерських господарств поточного року виділено 15,8 млн грн. «Ці кошти надаються фермерським господарствам на поворотній основі в кредитній формі. Уже здійснено їх розподіл і найближчим часом очікуємо розподіл конкурсними комісіями на місцях відповідних коштів», – повідомила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Олена Ковальова.

За її словами, держбюджетом України виділено 300 млн грн на агропромисловий комплекс шляхом здешевлення кредитів. «Це одна з найбільш ефективних програм, яка дозволяє залучити за минулорічними оцінками, на одну гривню 30 грн залучених кредитів. На початку квітня здійснено розподіл коштів за регіонами».

Ще один напрям підтримки, який нині передбачається з державного бюджету, – це підтримка тваринництва: «З державного бюджету на підтримку тваринництва цього року передбачено 50 млн грн. Ці кошти будуть спрямовані для виплати часткового відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення телиць, нетелей, корів вітчизняного походження та племінних телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напрямку продуктивності, племінних свинок та кнурців, племінних вівцематок, баранів, ярок».

Важливим напрямом для одноосібників і фермерів є придбання сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва у лізинг. Держбюджетом передбачено на ці цілі 3,8 млн грн.

Олена Ковальова додала, що Мінагрополітики працює над залученням матеріально-технічної допомоги. «Очікуємо ратифікації у Верховній Раді Угоди з Європейським інвестиційним банком щодо залучення в сільське господарство України 400 млн євро. Ці кошти будуть акцентовані на малого та середнього виробника. Зокрема на зерновий та олійний напрям та аквакультуру», – зазначила О. Ковальова.

Крім того, зауважила заступник Міністра, понад 15 проектів матеріально-технічної допомоги, які працюють в регіонах, сконцентровані на розвиток малого та середнього підприємництва, молочного скотарства, кооперації та садівництва.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.А. МАМЧУР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інституціональний капітал як конструкт розвитку аграрного ринку

Постановка проблеми. В сучасних умовах основою розвитку аграрного бізнесу є його нематеріальні складові (активи) та їхня інноваційна цілеспрямованість. Інституціональна цінність інституціонального капіталу полягає у відображенні ефективності й формуванні нових правил гри та запровадженні їх для розвитку ринкового середовища. Проте на даному етапі в науковому середовищі майже відсутні погляди щодо інституціональної цінності й сутності інституціонального капіталу як ефективної економічної категорії, зокрема в напрямі його визначення, тлумачення та особливо оцінці його впливу на розвиток ринкового середовища і його учасників. Нами дотримується думка, що інституціональний капітал відображає як у функціонально-організаційному, так і в інституційно-еволюційному плані розвиток-регулювання аграрного ринку, що проявляється через відповідні формальні та неформальні інститути й інституції.

Власне такий ракурс постановки питання уможливорює говорити про те, що інститути та інституції є складовими, що конструюють інституціональний процес формування й узгодження ринкових інтересів суб'єктів інституціональної системи. В нашому випадку такою є аграрний ринок. Основою дослідження є розкриття двох основних аспектів зазначеної проблематики, а саме: творення інституціонального капіталу та його інституціональної цінності як аспекту регулювання і саморегулювання, а також показників ефективності розвитку та функціонуван-

ня аграрного ринку. Зазначимо, що в цьому контексті розв'язання даної проблеми превалює теоретико-методичний контекст із залученням методів інституціоналізму, який (інституціоналізм) як методологія міждисциплінарного синтезу набуває беззаперечної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічному середовищі відбуваються поодинокі спроби побудувати теоретичну основу досліджуваного питання, виходячи з категорії капітал, а також із категорії цінність. Проте їх ще недостатньо для вирішення питання, пов'язаного із формуванням теоретико-методологічного конструкта інституціонального капіталу та його інституціональної цінності. При всіх своїх евристичних (логічних) обмеженнях, які можна спостерігати із нинішніх наукових пошуків сутності інституціональний капітал, можна говорити про те, що кожне у рамках певного періоду часу розкриває потенціал для виробничо-економічного й соціального розвитку суспільства.

Але напрацювання існують лише в зародковому стані, здебільшого не сегментовані та не консолідовані в єдиний дослідницький напрям. Проте це не применшує увагу науковців до її розкриття як у загальнотеоретичному, так і в методологіко-методичному плані, зокрема в даному напрямі можна виділити напрацювання в царині, зокрема, інституціонального капіталу: С. Архіреєва [1, 2], П. Бурдье [3], О. Загурського [4], П. Кругмана [5], М. Пашкевича [6], В. Радаєва [7], Я. Столярчук [8]; соціального: А. Бови [9], М. Бойка [10], В. Бекер [11], М. Вулкока

[12], О. Грішної [13], Ф. Фукуяма [14], М. Курбатової [15], І. Партса [16], Г. Тічмена [17]; інтелектуального: О. Бутнік-Сіверського [18], В. Врублевського [19], Л. Курило [20], Дж. Коулмана [21] В. Стрижака [22], Т. Стюарта. Також вважаємо за необхідне виділити напрацювання в царині: теорії й практики функціонування інституцій аграрного ринку: Г. Калетніка [23], Ю. Коваленка [24], Т.Осташко [25]; інституціоналізму: Д. Норта [26, 27], Дж. Коммонза [28], Дж. Ходжсона [29], О. Шпикуляка [30, 31] та інших дослідників, які приділяють значну увагу розвитку наукової методології дослідження питання капіталу, інститутів та інституцій, а також аграрного ринку. Ми намагаємося, систематизувавши дослідження, означити теоретико-методичні аспекти інституціонального капіталу як конструкту розвитку аграрного ринку, виклавши власне авторське бачення.

Мета статті – розкриття теоретико-методологічних аспектів інституціонального капіталу, його інституціональної цінності, сутнісно-функціональних характеристик відносно аграрного ринку.

Виклад основних результатів дослідження. Основою поступального розвитку аграрного ринку слід вважати його структуровану і консолідовану систему інститутів та інституцій як конструкта формування інституціонального середовища взаємодії ринкових агентів. Науковий пошук у теорії й методології інституціональної економічної науки дав змогу сформулювати теорії їх функціонування та впливу на розвиток і функціонування ринкової системи. Посилення ролі соціальних чинників економічного розвитку, зростаюче значення ролі аграрного ринку як інституціональної структури в забезпеченні стабільного економічного зростання й продовольчої безпеки, безпосередньо пов'язані з інституціональним капіталом.

У риториці вітчизняних і зарубіжних економістів інституціональний капітал як об'єкт (дефініція) економічного дослідження став вживатися порівняно недавно, про що доводять незначні наукові праці. Все зводиться до концепції інституцій та інститутів, що в загальному визначаються як правила поведінки й механізми, що забезпечують їхнє дотримання.

В нашому випадку інститути розглядаються механізмами регулювання та саморегулювання аграрного ринку і ринкових відносин між його учасниками.

Поглиблення розгалуженості наук про ринкові відносини в межах використання інституціонального підходу посилює проблему досконалості й узгодженості його категоріального інструментарію. Все це уможливорює говорити про те, що інституціональна економіка як напрям економічної теорії більшою мірою дає змогу розкрити сутність досліджуваної проблематики. Означений вибір ґрунтується на тому, що саме інституціональна теорія вивчає роль інститутів в еволюційному економічному процесі та у формуванні економічної поведінки, а також взаємозумовленість інституціональних змін із різними проблемами, що вивчаються економічною теорією, та може бути парадигмальною основою для досліджуваної проблематики.

Вважаємо що інституціоналізм як своєрідний напрям в економічній науці дає змогу в рамках однієї парадигми врахувати бачення різних його течій (рис. 1).

Об'єктами аналізу інституціоналізму є інститути (корпорація, держава, підприємництво, управління, власність, ціноутворення, профспілки тощо), а також правові, психологічні та морально-етичні аспекти – інституції (звичаї, навички, правила, норми, інстинкти й ін.). На думку представників інституціоналізму поняття "інститут" розглядається як первинний елемент рушійної сили суспільства в економіці та поза її межами що уможливорює дійти певної аксіоматики інституціонального капіталу, що відбиває онтологічні, гносеологічні й логічні зміни, які відбуваються.

Можна стверджувати, що інституціональний капітал нині є новою складовою ринкової економіки, конструктом формування інноваційної складової розвитку, регулювання та функціонування аграрного ринку й суспільного благополуччя.

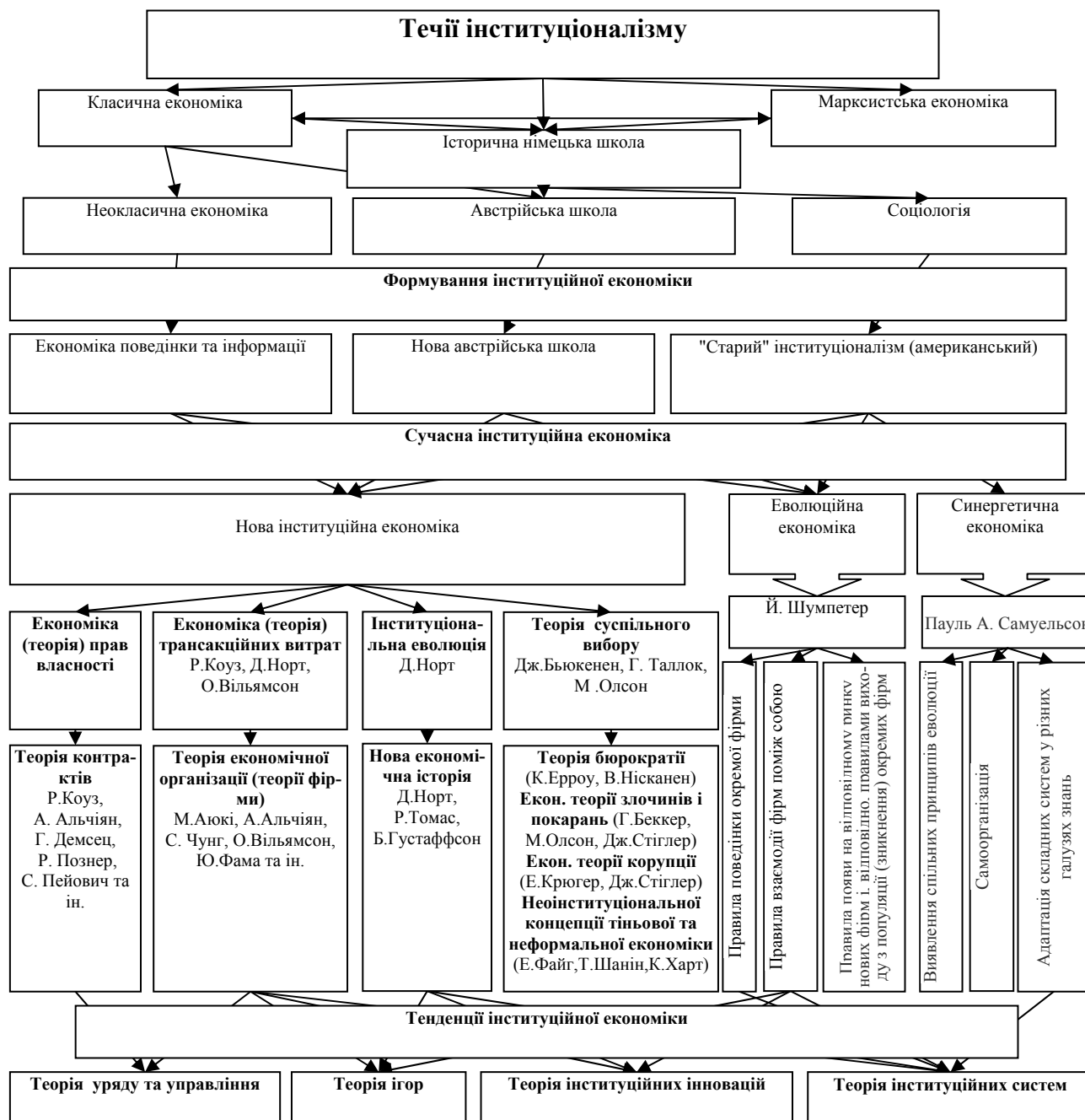

Рис. 1. Концептуальні складові інституціоналізму

Джерело: Сформовано автором на основі власних досліджень та узагальнень.

Однією із таких аксіоматичних властивостей інституціонального капіталу є інституційна цінність. У нашому випадку вона вказує на розвиток економічних процесів, динаміку змін, що відбуваються як на аграрному ринку, так і в аграрному секторі в цілому. Вартість відображає міру фізичної життєдіяльності ринкового агента. Проте в умовах постійних інституціональних змін зростає значущість інституційно-соціальних потреб, які значно розширюють ринковий обмін, про структурні й валові зміни яких підтверджує статистика. В цьому ракурсі

саме інституційна цінність характеризує міру якості життєдіяльності ринкового агента. Все це уможливорює говорити про вартість та інституційну цінність як взаємозв'язані між собою складові конструкта інституціонального капіталу. Параметри інституційної цінності інституціонального капіталу задає наука в цілому й економіка зокрема.

Звернення дослідницької уваги на необхідність синтезу інституційного та галузевого аспектів розвитку аграрного ринку передбачає опрацювання його понятійно-категоріального апарату, щоб уникнути се-

мантичних і функціональних суперечностей при концептуальному обґрунтуванні напрямку дослідження категорії "інституціональний капітал аграрного ринку" та його властивостей, необхідною умовою є розкриття його структурних елементів.

У ринкових умовах ефективність інституціонального капіталу передусім залежить від ефективності функціонування ринкових інститутів й інституцій формальних і неформальних, що проявляється в підвищенні ефективності діяльності ринкових учасників, конкурентоспроможності, стійкості інституціонального середовища тощо.

Інституціональне забезпечення аграрного ринку формує дієві формальні та неформальні норми, правила й цінності. Формальні норми та правила (інститути) представлені сукупністю нормативних документів різного рівня впливу на аграрний ринок як цілісної інституціональної структури, а також відповідними інститутами й інституціями, які безпосередньо функціонують і забезпечують функціонування цієї структури.

Неформальні – цінності, традиції, довіра, репутація, що проявляється через відносини та стиль спілкування між учасниками інституціональних домовленостей, допустимості тих чи інших дій, які не передбачають порушення формальних правил (законів, постанов), проте які підпадають під недовіру й ін. Саме неформальні правила гри та норми поведінки визначають психологічно-етичну атмосферу ринкового середовища і зіставні з його організаційною культурою. Цінності та традиції в ринковому середовищі можуть трансформуватися (інституціоналізуватися) в інститути, набуваючи форм формальних правил поведінки, зокрема у формі кодексів поведінки.

Дотримуючи напрямку нової інституційної економіки, можна стверджувати, що аграрний ринок не зводиться лише до обмежень ціною, пропозицією й попитом як ефективних економічних інститутів, кількістю та якістю зв'язків між ринковими агентами, відповідно до яких сума всіх рішень пояснює функціонування й розвиток ефективного аграрного ринку, який є невід'ємною інституційною структурною ланкою будь-якої ринкової економіки.

Наведемо визначення поняття дефініції "аграрний ринок" як інституціональної системи здійснення економічних, соціальних, господарських, галузевих відносин суб'єктів господарювання, завданням якого є координація виробництва, обміну, зберігання, транспортування, розподілу і купівлі товарів; сукупності спеціалізованих ринків (землі, фінансового, зерна, цукру, молока тощо), що координує процес формування відповідних правил та механізмів участі економічних агентів у цьому середовищі з метою забезпечення продовольчої безпеки й задоволення споживчих потреб громадян.

Наведене широкопланове товарне позиціонування структури аграрного ринку підтримується і О. Шпикуляком, В. Мамчуром, В. Пеховим та зумовлено тим, що аграрний ринок є по суті глобальним за значимістю (рис. 2) [31, с. 90].

Беззаперечним у своїй основі є твердження про те, що аграрний ринок потребує ефективних інститутів регулювання та в самому ринковому механізмі присутні інституційні утворення відображення ефективності ринкового процесу. Наприклад, саме таким є інституціональний капітал [31].

Розкривши сутність аграрного ринку як інституту, логіка подальших досліджень підказує про необхідність визначення змісту інституціонального капіталу як конструкта регулювання й функціонування, а також ефективності аграрного ринку, що впливає з назви статті.

У динаміці будь-яка зміна у функціонуванні інституціональної структури є результатом трансформаційних перетворень інституціонального середовища чи безпосередньо пов'язана зі змінами в самій структурі, що приводить до змін норм і правил її функціонування. Все це вимагає формування особливих правил гри, які в такій ситуації дають змогу знайти відповідні рішення та механізми їх розгляду. Саме тому, на нашу думку, необхідною умовою інституціонального забезпечення ефективного регулювання й функціонування аграрного ринку повинно здійснюватися через відповідні ринкові інститути та інституції, які в кінцевому результаті й сформують відповідний інституціональний капітал. Останній здатний відо-

бражати ті процеси, які нині відбуваються на аграрному ринку, та ефективно змінювати діючі інституціональні норми й правила.

Саме їм належить головна роль у зниженні виробничих і трансакційних витрат.

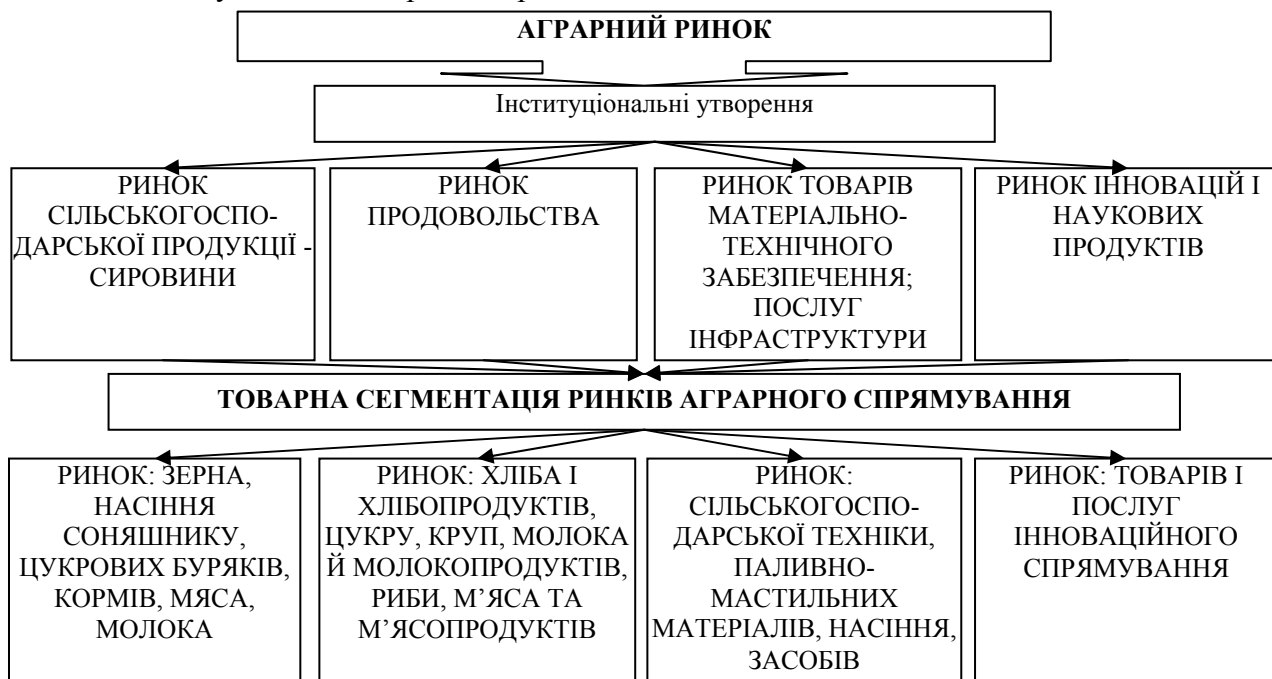

Рис. 2. Аграрний ринок і його конструкційна сегментація

Джерело: [31, с. 91].

Тому будь-яка зміна існуючих правил, будь-то формальних – нормативне забезпечення розвитку, чи неформальних – відповідальні за прийняття рішення учасниками ринку, безпосередньо впливатиме як на ефективність аграрного ринку, так і його складових.

Слід відзначити й те, що основними складовими інституціонального капіталу є нематеріальні (неформальні) активи у формі інституцій – норм, традицій, довіри, репутації, та формальні у вигляді інститутів – ціни, попиту, власності тощо. Зазначений вид капіталу здатний проявлятися не лише на рівні певної структури, а також на рівні комунікацій між учасниками ринкового середовища, в управлінських рішеннях й ін.

Коротко зупинимося на найважливіших складових інституціонального капіталу і спробуємо співвіднести його в структуру інституційного регулювання та діяльності аграрного ринку.

Насамперед зазначимо, що основним складовим інститутом його є інтелектуальний капітал. Зокрема, В. Хадсон визначає людський інтелектуальний капітал як комбінацію генетичної спадщини, художньої

освіти, досвіду, ставлення до життя й бізнесу [33, с. 46]. А. Уорд вважає, що інтелектуальний капітал це сума «острівців знань», існуючих у межах однієї компанії [33, с. 58], і завданням менеджерів є координування знань працівників із метою побудови економічної стратегії компанії. Найвдалішим стосовно аграрного сектора є визначення, дане Л. Курило, яка під інтелектуальним капіталом в аграрній сфері розглядає капітал, що формується інтелектуальними, у т.ч. людськими, й інформаційними ресурсами аграрної сфери, а також природним та економічним потенціалом територій і регіонів, що в процесі свого руху створюють нову вартість. Зокрема, автором виділено основні його складові: людський, ринковий, агроінноваційний (структурний, технологічний, організаційний), споживчий (клієнтський) капітали, які постійно взаємодіють [20].

Людський капітал є частиною інтелектуального, який має безпосереднє відношення до людини (знання, практичні навички, творчі здібності, моральні цінності, культура праці). Зупинимося на визначенні людського капіталу даному Р. Нуреевим, який розглядає його як сукупність усіх виробничих

якостей робітника, тобто він включає придбані знання, навички, а також мотивацію й енергію, що використовуються для виробництва економічних благ [34, с. 144].

Нами ж підтримується думка О. Бородіної, яка у своїх дослідженнях розмежовує поняття: людина, людські ресурси, знання, капітал і людський капітал, та розглядає його як сукупність інвестованих суспільно доцільних виробничих і загальнолюдських навичок, знань, здібностей, якими володіє людина, які їй належать, є невіддільними від неї та практично використовуються у повсякденному житті [35, с. 51]. Вона також наголошує на тому, що людські ресурси можуть стати капіталом у тому випадку, коли вони даватимуть реальний дохід і створюватимуть багатство, тобто якщо людина має можливість знайти себе у суспільному виробництві [35, с. 49].

Іншим не менш важливим складовим елементом інституціонального капіталу є соціальний. П. Бурдье розглядає соціальний капітал як “сукупність актуальних або потенційних ресурсів, що пов’язані з володінням міцними зв’язками, інституціалізовані відносинами взаємного знайомства та визнання”, підкреслює, що громадські рухи не виникають самі по собі, а формуються через залучення спеціальних стратегій, орієнтованих на інституалізацію групових відносин [3, с. 66]. Іншої думки Ф. Фукуяма, який визначає соціальний капітал як певний набір неформальних цінностей чи норм, яких дотримують члени громадського руху, що дає можливість співпрацювати один з одним [14]. Проте найбільшу популярність поняття “соціальний капітал” одержало в розширеному трактуванні Дж. Коулмена, згідно з яким – це потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що формується в міжособистісних відносинах: зобов’язання та очікування, інформаційні канали й соціальні норми [21, с. 124].

Продовжуючи аналіз складових інституціонального капіталу, доцільно зупинитись і на репутаційному капіталі, який, на нашу думку, вагомо впливає на функціонування ринкових учасників, а отже, й ринку. Іншими словами, ділова репутація ринкового учасника все більше об’єктивно перетворю-

ється у репутаційний капітал, який набуває значення стратегічного ресурсу розвитку. На думку Ф.В. Малахова, репутаційний капітал – це сума відносин організації зі співтовариством, яка визначається в конкретних показниках (довіра, репутація організації) і має формалізований стан репутаційного капіталу різних організацій [36, с. 21].

Ми обґрунтовано погоджуємося та вважаємо вдалою думку І. Решетнікової, яка пропонує розглядати репутаційний капітал як “результат прийняття, знання і довіри до дій фірми в ринкових умовах, який виростає з іміджу фірми, її репутації, соціальної відповідальності бізнесу, відносин споживчої лояльності та внутрішньофірмових відносин персоналу” [37, с. 8].

Дослідження незначної структурної складової інституціонального капіталу уможливорює вважати, що, з одного боку, він має нематеріальний характер як неформальних інституцій (норм, правил, традицій, довіри, іміджу), так і формальних інститутів (ціни, власності, знання).

Необхідно зазначити, що в рамках дослідження інституціонального капіталу як конструкта розвитку аграрного ринку також особливе місце займають й інші його складові, які нами не висвітлено, зокрема політичний, оборотний, структурний та ін. Проте, на нашу думку, їхній вплив і сутність достатньо розкриті, й не потребують додаткового пояснення.

Короткий аналіз вищенаведених різновидів капіталу дає змогу перейти до визначення економічної категорії інституціональний капітал.

Дослідження поняття інституціонального капіталу в багатьох країнах направлені в основному на пошук і збір загальних факторів та показників, що пояснюють його ефективність. Це, з одного боку, вимагає, щоб ми себе заздалегідь не обмежували рамками лише практичного (економічного) поля, в якому функціонує аграрний ринок чи кожен його учасник у різних умовах і реаліях, а й враховували б історичний характер розвитку інституційної теорії та економіки, а також такі фактори, як: традиції, звички, досвід, мораль тощо, які не піддаються формалізації й кількісній оцінці, які є інституціями, а в

умовах ринку інституціоналізуються в інституті.

Враховавши це, з одного боку, якщо говорити про виробництво як особливу функцію ринку, то основне завдання інституціонального капіталу сфокусоване на його відтворення; з іншого - інтенсифікуючи суб'єктивістський інструментарій – на фазі обміну.

Першою ознакою, якою характеризується інституціональний капітал, є традиції й норми як неформальні ринкові інституції, що виступають в ринку неформальними "правилами гри" для учасників ринкового середовища, а інституція – це домінуючий стиль мислення про структуру, форми та інституціональні закономірності функціонування будь-якої ринкової системи чи структури з урахуванням її постійних інституційних змін.

Слід відмітити думку Д. Норта який вбачає в інституції встановлені в суспільстві "правила гри", або, висловлюючись ширше, створений людиною набір формальних і неформальних обмежень, норм та правил які розглядаються окремо від індивідів та організацій [26, 27].

У суспільстві й ринку простежується наявна функціонально-видово-просторова система інститутів, які структурно виокремлено та розподілено на основі їх функціонального призначення і структурування. Видова система відповідає їхньому складу, функціональна – функціональним ознакам та призначенню, просторова – вертикальному або горизонтальному способу розвитку та функціонування, що в кінцевому результаті є основою інституціонального капіталу.

У цьому плані й розглядає Д. Норт інституціональний капітал, під яким розуміє обмеження, розроблені суспільством, які формують взаємодію всіх його учасників і структуру стимулів та обміну, чи вони політичні, соціальні чи економічні" [27]. Такої ж думки дотримує й П. Бурд'є, який під інституціональним капіталом вбачає інститути, творче застосування яких забезпечує скорочення трансакційних витрат і підвищення ефективності господарської діяльності суб'єктів ринкових відносин [3, с. 55].

Враховуючи трактування Д. Норта інститутів як норм економічної поведінки, формальних та неформальних правил економічної діяльності, традицій, культурних стереотипів, інституціоналізацію форми інституціонального капіталу можна розглядати як узагальнюючий результат розвитку системи інститутів, організацій, держави. В нашому випадку таким інститутом є аграрний ринок.

Іншої думки щодо інституціонального капіталу дотримує наступний автор [6, с. 166], проте розглядаючи його в аспекті регіональної економіки, а саме "інституціональний капітал регіональної системи можна визначити як сукупність правил, норм, регламентів, схем і механізмів щодо розподілу економічних ресурсів між економічними суб'єктами регіональної економіки, використання яких приводить до одержання регіональною економікою додаткової валової доданої вартості".

Можна частково погодитися із даним визначенням. Проте, на нашу думку, говорити про інституціональний капітал виключно з позиції додаткової валової доданої вартості неправомірно. Як вже було зазначено, інституціональний капітал формується не лише внаслідок існуючих формальних інститутів системи ринкових відносин (зокрема економічних), а також і неформальних інституцій – традиціями, довірою, репутацією тощо, що вже саме по собі передбачає його нематеріальну складову (активи).

Проте слід погодитися з автором у питанні існування характерних відмінностей інституціонального капіталу від інших видів капіталів, передусім інтелектуального [6, с. 167].

Зокрема, автор говорить про те, що інституціональний капітал: не може бути привласнений жодним окремим економічним суб'єктом, тому що він є колективним надбанням суспільства, держави або певної території, *а ми б додали – і ринку*; є обов'язковим для використання під час процесів створення благ усіма економічними суб'єктами, що зумовлює наявність його стабільної частки у вартості продукції та послуг *слід-погодитися за умови врахування трансакційних витрат*; не може бути взя-

тий на облік і зарахований до складу необоротних активів окремих підприємств унаслідок неможливості у даний час існування правових основ процесу його привласнення й методики обчислення його фактичної вартості-погоджуємося повністю в частині фактичної вартості, проте не слід забувати, що інституціональний капітал має і неформальну складову, яку майже неможливо обчислити, проте можна визначити через інституціональну цінність, що намагатимемося в подальшому висвітлити; інституціональному капіталу властиві міжрегіональна, міждержавна та глобальна дифузія як поступове проникнення на безоплатній основі у рамках міжнародної кооперації й інтеграції [6, с. 167].

сучасних умовах невизначеності, порушення ринкового економічного порядку є визначальною при поясненні природи інституціонального капіталу. Ще раз підкреслимо, що інституціональний капітал має двозначний характер, тобто є як нематеріальною, так і фізичною (матеріальною) субстанцією. В першому випадку - відображається через неформальні відносини, що існують між суб'єктами ринку, нерозривно пов'язаний з ними й тому не може продаватися або передаватися в користування або володіння; в другому – втілений безпосередньо в інтелект, новації, обладнання тощо. Відповідно кожна із цих субстанцій формує певний капітал, наприклад, соціальний та репутаційний мають характер нематеріальної субстанції, а фізичний капітал – фізичної.

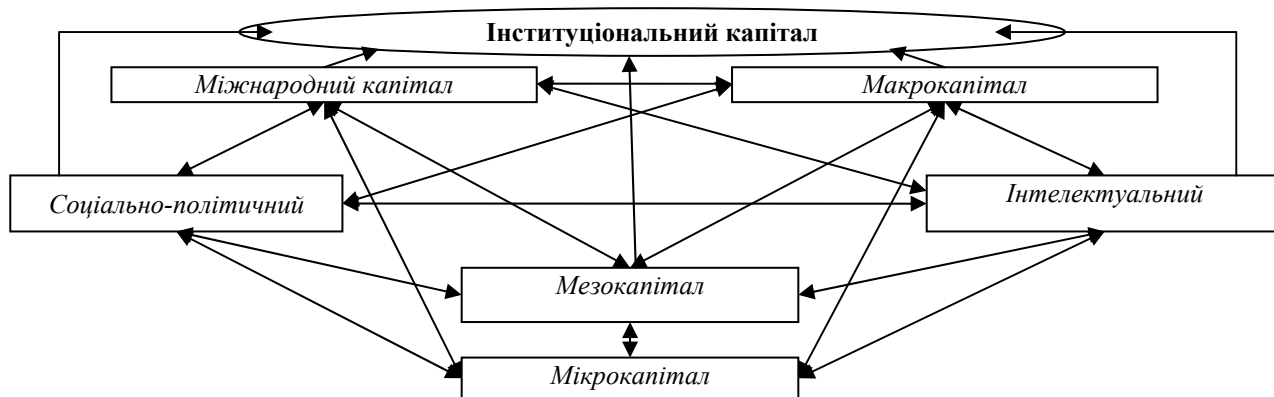

Рис. 3. Ієрархічна будова і структурна складова інституціонального капіталу

У контексті цього слід зазначити, що минулі десятиліття сучасної економічної теорії не забезпечили головного - єдиного інституціонального бачення або певного цілісного конструкта (парадигми) категоріального апарату інституціонального капіталу.

Багато відомих економістів, зокрема А. Сміт, Д. Норт, Ж. Сей пропонують розв'язувати зазначену проблему, виходячи з вико-

Все це ще раз підтверджує та вказує на формування економічної новації у вигляді економічної категорії "інституціональний капітал". На нашу думку, досліджуючий ка-

пітал з'явився внаслідок глибокої інтеграції всіх ринкових капіталів, організованого капітал-інтелектом у вигляді наукових установ і капітал-інститутів, відповідних державних та ринкових інститутів і капітал-інституцій, відповідних неформальних відносин, заснованих на традиціях, довірі, репутації та ін. А вже наслідком цього стало те, що норми й традиції, які втілюють і реалізують у життя інститути, подавили економічні закони. Зокрема, репутаційний капітал інколи стає важливішим, ніж, наприклад, оборотний капітал.

Відповідно до сказаного, можна ще раз акцентувати увагу на існуванні двох субстанцій інституціонального капіталу, зокрема репутаційний – нематеріального значення, а оборотний – фізичного. Саме у цьому суть інституційного капіталу, а не в зростанні знання й використанні комп'ютерів та Інтернету.

У рамках інституціонального капіталу, а якщо точніше його інституційною сутністю, яка має як матеріальний, так і нематеріальний характер та проявляється в сукупності формальних і неформальних правил гри (інституцій), що є, орієнтиром або нормою для забезпечення відносної рівноваги між ринковим попитом та ринковою пропозицією, ціною й ціноутворенням (економічними інститутами). Саме розрив між ними є однією з основних проблем сучасного ефективного розвитку та функціонування ринку й ринкової системи. У цьому полягає інституціональна цінність інституціонального капіталу, яка відображає не тільки міру витрат, а також складових соціальних орієнтирів, цінностей, спекуляцій. Можна сказати, що інституційна цінність інституціонального капіталу – це вищою мірою суб'єктивована оцінка споживаної наданої послуги, корисні якості якої формуються або в процесі колективного користування, або ж унаслідок спочатку високого суспільного визнання.

Аграрний ринок як домінуюча інституціональна форма функціонування ринку в цілому створює фіктивний капітал, який ніяк не може виявлятися без суб'єктивістсько-психологічного ставлення. Але парадокс у тому, що реальні активи в своїй оцінці залежать, насамперед, від руху і поведінки ринкових учасників, інститутів, де формується помилкова соціальна вартість.

Відносно цього вважаємо, що інституціональний капітал нині структурує й об'єднує в собі всі види капіталу, приводячи їх у дію та забезпечує їх відтворення і функціонування через формування відповідних інституційних умов та норм. Уміння організації всієї сукупності інституційного капіталу забезпечується через усунення низької ефективності функціонування ринкових інститутів й інституцій. Кожному структурному рівню аграрного ринку (див. рис. 2) відповідає сукупний вплив певних інститутів та інституцій, що відображають інституціональний стан їх економічного, соціального, асоціального, культурного, репутаційного й інших видів капіталу. Результатом розвитку системи інститутів є інституціональне оформлення тієї або іншої форми аграрного ринку.

За результатами описаних інституціональних характеристик, якими володіє інституціональний капітал, нами сегментовано конструкт інституціонального капіталу аграрного ринку (рис. 4), який вважаємо відкритим для коригування, яке необхідне для того, щоб пристосовувати її до особливих інституціональних рівнів аграрного ринку.

Враховуючи те, що інституціональний капітал забезпечує дохідність суб'єктам господарювання, а останні є ефективним інститутом ринку, яким виявляється підприємництво, можна говорити про те, що формується відповідна категорія інституціонального підприємництва, яке розглядаємо як свідоме та цілеспрямоване запровадження економічними агентами в господарюючу систему реальних інститутів (здебільшого правових), функціонування яких безпосередньо впливає на зменшення трансакційних витрат і підвищення ефективності ведення підприємницької діяльності.

Саме сукупність ефективних ринкових інститутів (норм та правил гри) завжди забезпечує дохідність суб'єктам господарювання. Система інститутів, сприяючи одержанню доходу суб'єктами господарювання (позитивний чи негативний) і є інтегрованими складовими інституціонального капіталу, здатного впливати на інституціонально-економічний механізм реалізації ефективності функціонування аграрного ринку.

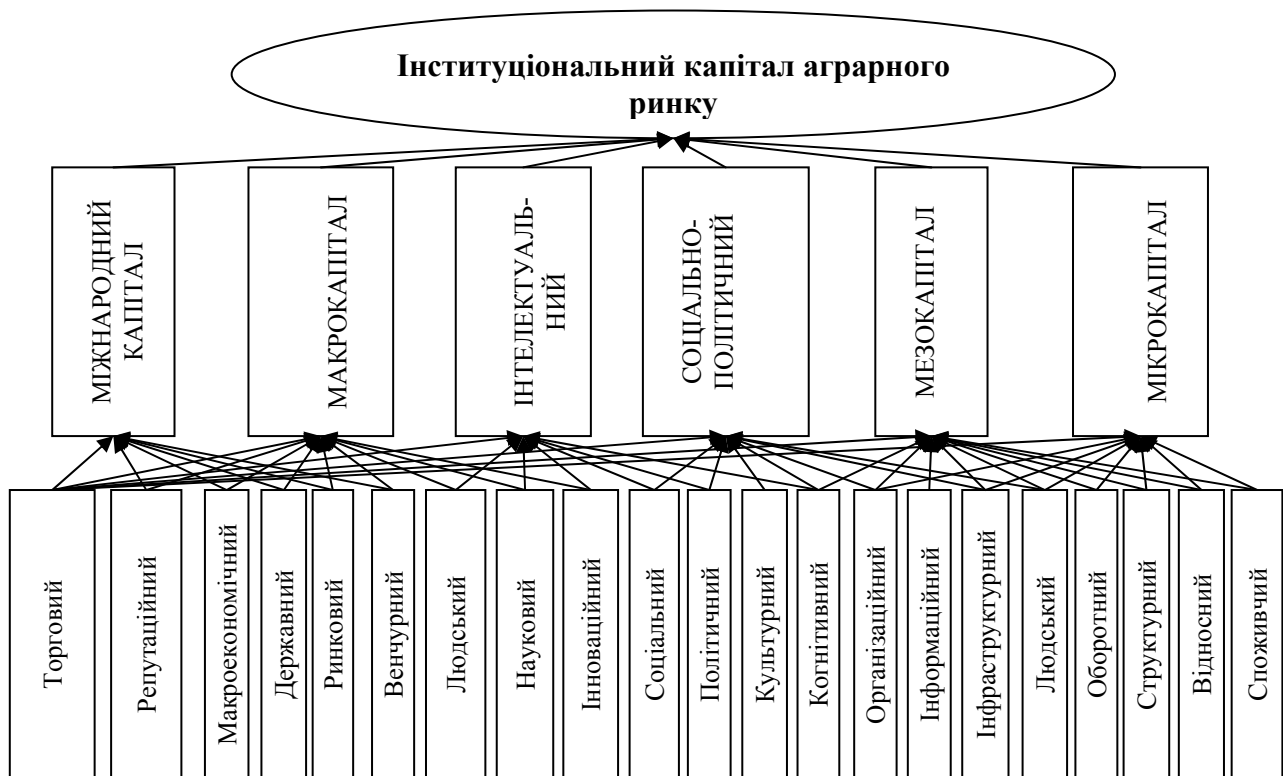

Рис. 4. Загальний конструкт інституціонального капіталу аграрного ринку

Джерело: Сформовано автором на основі власного дослідження та узагальнення.

Виходячи із вищесказаного та після опрацювання певної літератури, доцільним і необхідним є формулювання поняття, яке в запропонованій нами моделі трактується як інституціональний капітал аграрного ринку.

Також вважаємо доцільним навести власне бачення досліджуваної проблематики, а саме поняття категорії *"інституціонального капіталу"*, під яким розглядаємо накопичений і збережений у процесі розвитку країни набір взаємозв'язаних між собою інститутів та інституцій (формальних і неформальних), які забезпечують умови для розширеного й ефективного економічного зростання та розвитку. А враховуючи інституціональну структуру дослідження, в нашому випадку такою є аграрний ринок, можна сказати, що *"інституціональний капітал аграрного ринку"* – це сукупність накопичених і збережених у процесі розвитку аграрного ринку формальних та неформальних норм і правил (інститутів та інституцій), які вважаються конструктом і забезпечують відповідні інституційні умови ефективного розвитку та функціонування ринку й підвищення ефективності та конкурентоспроможності його учасників.

Як висновок, формування інституціонального капіталу аграрного ринку безпосередньо залежить від злагодженості всіх інституціональних інструментів і механізмів, самих інститутів й інституцій цілісності інституціонального оточення аграрного ринку, а якщо точніше його інституціонального середовища (рис. 5).

Кожен із інститутів інституціональної структури безпосередньо впливає на розвиток та функціонування аграрного ринку, і як результат формують відповідні інституціональні умови та інструментарій її цілісного інституціонального оточення.

Ще раз слід відзначити, що саме інституційна цінність інституціонального капіталу відображає норму впливу, діяльності й контролю всіх видів капіталу, ефективність останніх відображається через зростання прибутку. Проте прибуток неможливо зрозуміти без розуміння поняття витрат. Не слід забувати, що витрати залежно від їх направленості та застосування мають різну сутність. Ми ж із урахуванням інституціональної складової інституційного капіталу дотримуємо думки про врахування всіх витрат функціонування інституціональної системи аграрного ринку, особливо трансакційних.

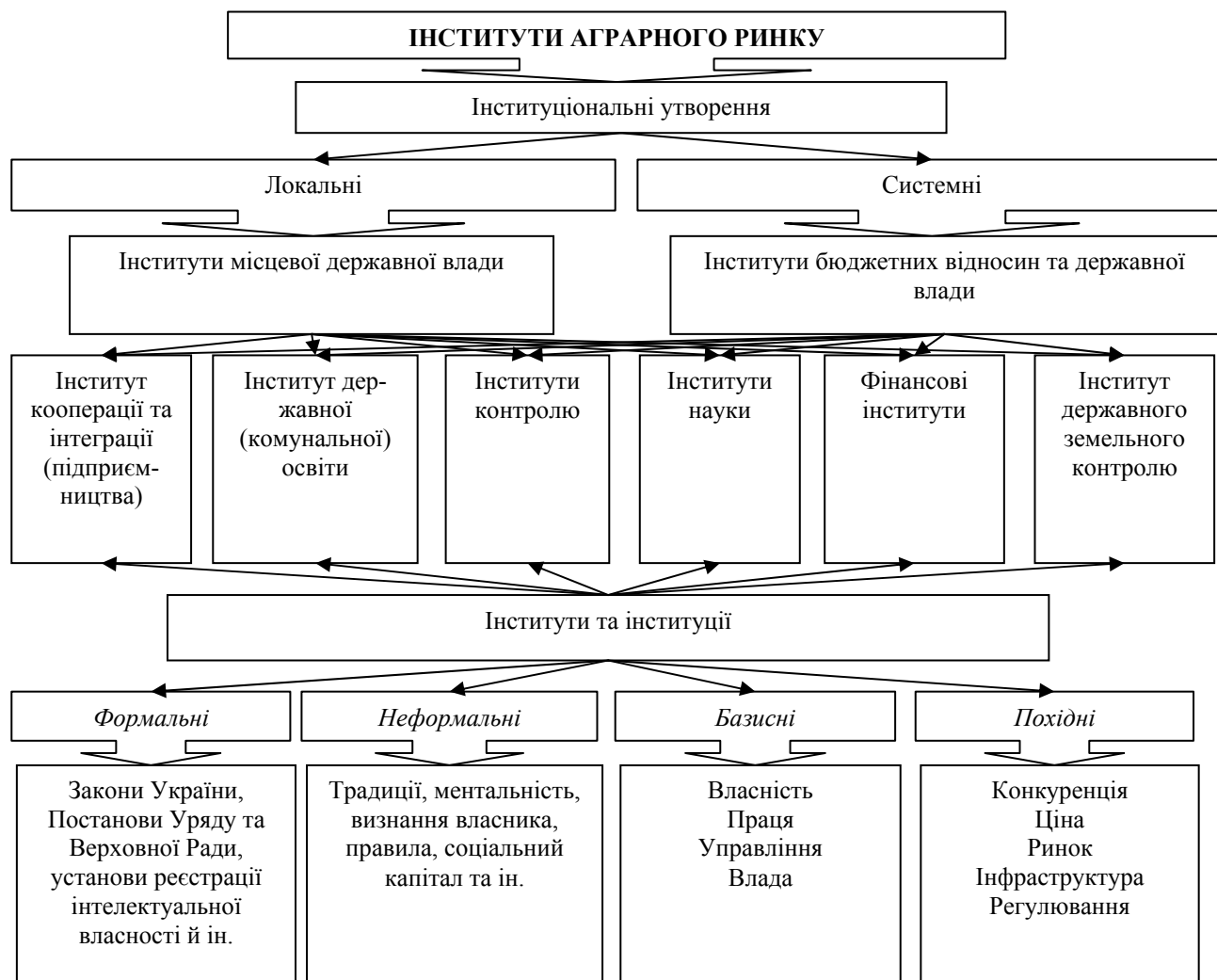

Рис. 5. Інституціональне середовище аграрного ринку

Джерело: Сформовано автором на основі власного дослідження та узагальнення.

Проте ми не претендуємо на остаточність суджень, оскільки це лише концептуальне бачення проблеми, адже в її науковому розв'язанні ще багато незвіданого.

Висновки. В Україні формування економічної категорії інституціональний капітал як конструкта розвитку аграрного ринку знаходиться лише в початковому науковому пошуку й відбувається дуже слабкими темпами, що зумовлено несформованістю ефективних ринкових інститутів та інституцій, що деформує взаємодію складових інституціонального капіталу.

Проте інституціональний капітал як основа інституціональної системи аграрного ринку, структуруючи в собі всі існуючі й новостворювані форми капіталу, забезпечує аграрному ринку ефективні правила гри, а його учасникам збільшення доходів і прибутків, підвищує соціальну відповідальність учасників ринку.

Дослідження піднятої проблеми дало змогу означити теоретичні аспекти розуміння сутності дефініції "інституціональний капітал", висвітлити концептуальне бачення його характерних складових елементів, що детермінують його як ефективного конструкта розвитку аграрного ринку. Задані аспекти наукового пошуку є дороговказом для подальшого наукового пошуку категорії інституціональний капітал.

Як результат, інституціональний капітал є важливим конструктом розвитку аграрного ринку, зміцнення позицій його учасників, забезпечуючи додатковими конкурентними перевагами на ринках праці, капіталу, ресурсів, цінних паперів.

Отже, "інституціональний капітал аграрного ринку" це комбінація матеріальних і невідчутних (нематеріальних) активів, включаючи інноваційно-інтелектуальну складову, сукупність інституцій та інститу-

тів, які консоліднують правила, регламенти, норми, організації й структури, дія яких спрямована на упорядкування поведінки економічних агентів, за допомогою яких підтримуються переваги на ринку.

Співвідношення інституційного забезпечення розвитку аграрного ринку та різних видів капіталу дало змогу зробити кілька важливих висновків, а саме: по-перше, інституціональний капітал є нематеріальним активом, що проявляється через неформальні норми й правила – інституції; по-друге, є формальним активом і проявляється через

формальні інститути (ціну, власність, знання, управління); по-третє, капітальні властивості проявляються в його здатності формувати та впорядкувати ринкові процеси через формальні та неформальні інституціональні домовленості; по-четверте, відображає ефективність функціонування аграрного ринку як цілісної інституціональної системи.

Обмеження, що накладаються на інституційне забезпечення функціонування аграрного ринку інституціональним капіталом, підтверджують ієрархічність його інституційного середовища.

Список використаних джерел

1. *Архиреев С. И.* Институциональный капитал как объект анализа внешней среды социально-экономических систем / С.И. Архиреев.-Труды X-ї Міжнародної наук.-практ. конф. «Дослідження та оптимізація економічних процесів «Оптимум-2014». – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – С. 259-261.
2. *Архиреев С. И.* Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации: моногр. / С.И. Архиреев – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 288с.
3. *Bourdieu P.* The forms of capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. – New York.: Greenwood, 1985.
4. *Загурський О.М.* Інституціональний капітал аграрного сектору економіки України [Електронний ресурс] / О.М. Загурський // Фінанси України. – 2013. – № 6. – С. 79-90.
5. *Krugman Paul Robin*, The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. – W. W. Norton, 2008. – 224 p.
6. *Пашкевич М.* Розвиток продуктивних сил в аспекті системного державного управління [Електронний ресурс] / М. Пашкевич // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 2 (7). – С. 163-169. – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12pmsdu.pdf>.
7. *Радаев В.В.* Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В.В. Радаев // Общественные науки и современность – 2003. – №2. – С. 5-16.
8. *Столярчук Я.* Новітні тенденції міжнародної монополізації капіталу / Я. Столярчук // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 8–9. – С. 104–127.
9. *Бова А.* Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис ХХІ. – 2003. – № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html>.
10. *Бойко М.М.* Соціальний капітал в економічному вимірі: сутність, види, типи та форми прояву / М.М. Бойко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць. – 2012. – № 1 (3). – С. 176–181
11. *Baker W.* Achieving Success Through Social Capital // www.bharatwaves.com/portal/modules/smartsection/makepdf.php?itemid=65.
12. *Woolcock M., Narayan D.* Social Capital: Implications for Development Theory // The World Bank Research Observer – 2000. – №15. – P. 225-251.
13. *Грішнова О.А.* Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О.А. Грішнова, Н.А. Полив'яна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 5. – С. 19–24.
14. *Fukuyama, F.* Social capital and civil society. International Monetary Fund. October 1, 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>
15. *Курбатова М.В.* Структура социального капитала как фактор институционального развития региона / М.В. Курбатова, С.Н. Левин, Е.С. Коган // Общественные науки и современность. – 2010. – № 6. – С. 37–51
16. *Партс Ив.* Роль социального капитала в экономическом развитии переходных стран. 1 июля. - 2008. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ua/crossroad_full.php?m_id=13246/
17. *Teachman J., Paasch K., Carver K.* Social Capital and the Generation of Human Capital // Social Forces – 1997. Vol. 75, №4. P. 1 – 17.
18. *Бутнік-Сіверський О.Б.* Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О.Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал – 2002. - № 1.-С.16-27.
19. *Врублевський В. К.* Інтелектуальний капітал і формування сучасної (модерної) української нації/ В.К. Врублевський. // Наук. вісн. Академії муніципального управління. - 2005. Вип.1. - С.48-55.
20. *Курило Л. І.* Інтелектуальний капітал в аграрній сфері економіки [Текст] : моног. / Л. І. Курило. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 322 с.
21. *Коулман Дж.* Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность – 2001. – №3. – С.121-139.
22. *Стрижак О.О.* Формування інтелектуального капіталу підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. О.О. Стрижак. – Харків, 2004.-20 с.

23. *Калетнік Г.М.* Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект : моногр. / Г.М. Калетнік, О.Г. Шпикуляк, Г.О. Пчелянська. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – 324 с.
24. *Коваленко Ю.С.* Аграрний ринок України: організація та управління / Ю.С. Коваленко – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.
25. *Осташко Т. О.* Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку / Т.О. Осташко – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 56 с.
26. *Норт Д.* Інститути, інституціональні зміни та функціонування економіки; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко] / Д. Норт – М.: Начала, 1997. – 192 с.
27. *North, Douglass.* "Instituciones, cambio institucional y desempeño económico". México, Fondo de Cultura Económica, 1995. P. 13.
28. *Commons J.R.* Institutional Economics // American Economic Review/ – V.21. – 1931. – P. 68-657. – <http://www.socserv2.socsci.mcmaster.ca>
29. *Ходжосон Дж.* Економічна теорія та інститути: Манифест сучасної інституціональної економічної теорії; [пер. с англ.] / Дж. Ходжосон – М.: Дело, 2003. – 464 с.
30. *Шпикуляк О.Г.* Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: моногр. / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
31. *Шпикуляк О. Г.* Інституціональний капітал регулювання і соціальний – саморегулювання аграрного ринку: концептуально-методологічні аспекти аналізу / О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур, В. А. Пехов // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2015. №4. – С.88–101.
32. *Шпикуляк О.Г.* Формування та інституціоналізація соціального капіталу у розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки / О.Г. Шпикуляк, В.А. Пехов. // Економіка АПК – 2015.-№11. – С. 102-107.
33. *Edvinsson L., Kapitał intelektualny.* // L. Edvinsson, M. Malone/ Warszawa, PWN. Warszawa, Difin. – 2002. – 139 с.
34. *Нуреев Р.* Теории развития: новые модели экономического роста (вклад человеческого капитала) Р. Нуреев // Вопросы экономики. – 2000. – №9. – С. 136–157.
35. *Бородина О. М.* Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. М. Бородина // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48–53.
36. *Малахов Ф.В.* Управление процессом формирования и развития репутации современной российской организации: автореф. дис. канд. социол. наук. / Ф.В. Малахов – М., 2009. – 26 с.
37. *Решетникова И.И.* Репутационный капитал: основы формирования и проблемы управления: моногр. / И.И. Решетникова. – Волгоград: Научное издательство, 2010. – 240.
38. *Мамчур В.А.* Інституціональний капітал як основа розвитку аграрного ринку / В.А. Мамчур // Сб. науч. трудов "Экономические и организационные проблемы управления в современных условиях" – Брянск: Брянский гос. технич. ун-т, 2014. – С. 333-341.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

* * *

Новини АПК

Досвід Нової Зеландії цінний у контексті підтримки малого фермерства в Україні

Успішний досвід розвитку сільськогосподарського сектору Нової Зеландії може бути запозичений Україною. Про це сказав Міністр аграрної політики та продовольства Тарас Кутовий під час зустрічі з Надзвичайним та Повноважним Послом Нової Зеландії в Республіці Польща та Україні (за сумісництвом) Венді Хінтон. Цей досвід цікавий в контексті підтримки малих підприємств на селі. "У зв'язку з цим ми розглядаємо можливості обміну досвідом малих фермерів між Україною та Новою Зеландією", – повідомив у ході зустрічі Міністр.

Тарас Кутовий зазначив, що розвиток української аграрної галузі вимагає нових підходів та методів, які мають базуватися на інноваційних досягненнях. «Незважаючи на те, що логістика між Україною та Новою Зеландією не досить розвинута, обмін досвідом у сфері фермерства та тваринництва для нас дуже важливий».

Очільник відомства звернув увагу на перспективи розвитку органічної продукції в Україні: «Мінагрополітики бачить перспективи аграрного розвитку України у сфері органічного та природного виробництва. Ми здатні експортувати українську продукцію без ГМО, яка має великий потенціал».

Спілкуючись із Надзвичайним та Повноважним Послом Нової Зеландії, Тарас Кутовий також зазначив, що Україна сьогодні є вагомим експортером продовольства у світі та займає лідируючі позиції на світовому ринку. «Український аграрний сектор зазнав структурних змін, але нам вдалося знайти нові ринки збуту для своєї продукції. Україна стала третім найбільшим експортером зерна у світі після США і ЄС, а також є світовим лідером з експорту соняшникової олії, кукурудзи, ячменю, пшениці, сої та м'яса птиці», – сказав Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

Обліково-аналітичні засади управління власним капіталом: теорія та практика

Сучасний етап розвитку економіки України потребує невідкладного подолання кризи. Сталий економічний розвиток залежить передусім від ефективної діяльності суб'єктів господарювання, а їхня фінансова стійкість – від дієвого управління власним капіталом.

Основним джерелом забезпечення управління фактичною інформацією є бухгалтерський облік та економічний аналіз. Інформаційно-аналітичне забезпечення обліку й відображення у звітності власного капіталу належать до проблем, розв'язання яких дає змогу користувачам бухгалтерської звітності визначати фінансові можливості підприємства. Комплексний економічний аналіз власного капіталу уможливорює оцінювати рентабельність, ефективність його формування та використання, виявляти фінансові резерви, що спонукає приймати обґрунтовані управлінські рішення для стійкого розвитку агроформувань на короткостроковий період і довгострокову перспективу.

Проте недостатня розробленість методології обліку та аналізу власного капіталу перешкоджає окресленню стратегічних напрямів розвитку підприємств, знижує ефективність управління й ускладнює накопичення капіталу. У контексті зазначених проблем заслуговує на увагу монографія А.В. Джошар «Теорія та практика управління власним капіталом (обліково-аналітичний аспект)»¹. У науковій праці досліджуються теоретичні аспекти управління власним капіталом і розкриваються проблеми обліково-аналітичного забезпечення його формування й ефективного використання.

Архітектура монографії побудована на засадах системного підходу до аналізу власного капіталу підприємств: від теоретичних аспектів функціонування до управління та

його відображення у системі бухгалтерського обліку.

Генезис поглядів на економічну природу власного капіталу показує багатогранність досліджуваної економічної категорії, що зумовлює неоднозначність його визначення й проблем ведення бухгалтерського обліку. На основі опрацьованих літературних джерел і систематизації підходів до трактування категорії «власний капітал» автор обґрунтовує його сутнісно-змістовне наповнення. Це забезпечує однозначність трактування власного капіталу для потреб бухгалтерського обліку підприємства. У монографії досліджено складові власного капіталу, що дає можливість надати пропозиції з удосконалення їх класифікації. Зазначені позиції сприяють поглибленню сучасної парадигми управління власним капіталом.

Автором удосконалено методичні засади бухгалтерського обліку використання нерозподіленого прибутку у складі власного капіталу, показано, як створення витратних та оціночних резервів оптимізує напрями використання нерозподіленого прибутку підприємств. Заслуговує на увагу запропонований «Звіт про нерозподілений прибуток (збиток)». Він спрямований на удосконалення обліково-фінансової інформації про утворення й використання нерозподіленого прибутку (збитку) і сприятиме її достовірності, своєчасності та аналітичності.

Наукову цінність являє наведений автором системний підхід і методичне забезпечення комплексного економічного аналізу власного капіталу. Це сприятиме обґрунтованості управлінських рішень для одержання певної рентабельності й кращої ефективності використання власного капіталу.

За результатами дослідження автором зроблено висновки та внесено пропозиції, що мають науково-прикладне значення для подальшого розвитку теорії і практики бух-

¹ Джошар А.В. Теорія та практика управління власним капіталом (обліково-аналітичний аспект): моногр. / А.В. Джошар. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. – 168 с.

галтерського обліку й економічного аналізу власного капіталу.

Монографії властива новизна, а її результати мають як теоретичне значення, так і практичне застосування. До її переваг слід віднести виважену структуру, наявність логічно побудованих схем, таблиць, які розкривають теоретико-прикладну сутність досліджуваної проблеми.

Разом із тим окремі положення книги не завжди належно обґрунтовані чи мають дискусійний характер. Так, розділ 2 набув би більшої аргументованості, якби необхідність удосконалення існуючої організації та методики обліку додаткового і резервного капіталу та нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) обґрунтовувалася з урахуванням притаманної сільськогосподарським підприємствам здатності забезпечувати самозростання власного капіталу.

Певним перебільшенням, з яким не можемо погодитися, є твердження про те, ніби акумулювання облікової інформації на пропонованих автором рахунках «забезпечить зростання розміру капіталу та оптимізує напрями використання нерозподіленого прибутку сільськогосподарських підприємств». Адже насправді облік лише сприяє формуванню й забезпеченню управління інформацією, необхідною для досягнення названих здобувачем цілей!

Загалом позитивно оцінюючи рецензовану монографію слід зазначити, що вона являє собою результат дослідження, виконаного на сучасному теоретично-практичному рівні, є цілісною оригінальною роботою, актуальною для науки і практики та буде корисною для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

**В.О. ШЕВЧУК, доктор економічних наук,
професор, проректор з науково-педагогічної та наукової роботи
Національна академія статистики, обліку та аудиту**

* * *

Новини АПК

З початку року експорт до ЄС становить понад 700 млн дол. США

Заступник Міністра з питань євроінтеграції Владислава Рутіцька взяла участь у круглому столі «Угода про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, Грузією і Молдовою: перші підсумки реалізації». До обговорення викликів та шансів, зокрема ЗВТ, були запрошені представники державних органів влади, дипломатичних установ, бізнесу та експертного середовища.

«За результатами двох місяців 2016 року експорт до Європейського Союзу складає більше 700 млн дол. США. Для прикладу роботи ЗВТ, загальний показник експорту за підсумками 2015-го становить 4,2 млрд дол. США. Висновки можете робити самі», – відзначила заступник Міністра.

Владислава Рутіцька звернула увагу на використання квот українськими виробниками. Станом на початок квітня експортери повністю використали квоти з меду, цукру, ячмінної крупи та борошна, оброблені томати, виноградні та яблучні соки, на 97% – квота на овес.

«Це ті квоти, які мають назву «перший прийшов – перший обслуговується». Щодо позицій за принципом ліцензування, то тут вже повністю використана квота з кукурудзи, на 88% – з пшениці та квартална квота з постачань м'яса птиці», – зазначила вона.

Заступник Міністра ще раз відзначила важливість процесу гармонізації законодавства України до вимог Європейського Союзу.

«Повномасштабне впровадження стандартів якості, які необхідні для експорту до ЄС, призведуть до загального росту якості української продукції та відкриють можливості для виробників експортувати на весь світ. Зараз ми ведемо щоденну роботу над приведенням у відповідність до всіх європейських вимог у законодавчій сфері. Затверджено план на 2016 рік, є відповідний перелік нормативно-правових актів, які мають вступити в дію у найближчі роки. Мінагрополітики спільно з Держветфітослужбою, а також міжнародними донорами технічної допомоги активно продовжують розробляти підзаконні акти, частина з яких вже знаходиться на погодженні у центральних органах виконавчої влади», – наголосила заступник Міністра.

Прес-служба Мінагрополітики України